ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE 1986

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

PŘÍSPĚVKY K DĚJINÁM UNIVERZITY KARLOVY

Předchozí ročníky časopisu Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis Carolinae Pragensis, Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy, který vychází od roku 1960, lze objednat na adrese:
Archív Univerzity Karlovy, 116 36 Praha 1, Ovocný trh 5

TOMUS XXVI • FASC. 1

Autoři

Prof. PhDr. Josef Brožek, emer. profesor psychologie, Bethlehem, Pennsylvania, USA
PhDr. Ivana Čornejová, Archív Univerzity Karlovy, Praha
PhDr. Herbert H. Egglmaier, asistent Archívu Univerzity ve Štýrském Hradci, Graz, Rakousko
doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., Archív Univerzity Karlovy, Praha
doc. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
PhDr. Ludmila Hlaváčková, CSc., Ústav pro dějiny lékařství, fakulta všeobecného lékařství Univerzity Karlovy, Praha
PhDr. Zdeněk Hojda, Národní galerie, Praha
PhDr. Jiří Hoskovec, CSc., filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
PhDr. Miroslav Kunštát, Archív Univerzity Karlovy, Praha
PhDr. Jiří Pešek, Archív hlavního města Prahy, Praha
PhDr. Petr Svobodný, Ústav pro dějiny lékařství, fakulta všeobecného lékařství Univerzity Karlovy, Praha
PhDr. Michal Svatoš, CSc., Archív Univerzity Karlovy, Praha
PhDr. Josef Tříška, CSc., Archív Univerzity Karlovy, Praha

© Univerzita Karlova, Praha 1987

OBSAH

Články

7 Petr Svobodný, Sociální a regionální struktura literárně činných absolventů pražské univerzity v letech 1500—1620
37 Herbert H. Egglmaier, Jan Kvíčala, česká škola klasické filologie a předpoklady jejího rozvoje z hlediska rakouské školské politiky
51 Josef Brožek — Jiří Hoskovec, K počátkům užité psychologie na Univerzitě Karlově

Materiály

65 Autoři užívající starší pražské univerzitní terminologie. Josef Tříška

Recenze

97 Manuál rektora Curia-Dvorského: kniha záhadná. Jiří Pešek
108 Vybudování slovenského středního a vysokého školství v letech 1918—1938. Jan Havránek
112 Pavel Spunar, Repertorium auctorum Bohemorum provectum idearum post universitatem Pragensem conditam illustrans. T. I. Ivan Hlaváček
114 Alma mater Lipsiensis. Miroslav Kunštát
117 Proměna vysokých škol v 19.—20. století — zdařilá komparace. Jan Havránek

Referáty a zprávy

125 M. Pavlíková, Bolzanovo působení na pražské univerzitě (Ivana Čornejová)
126 Vello Helk, Andreas Jaschky og hans stambeg fra opholdet i Danmark 1621—1623; Vello Helk, Heinrich Schacht (Zdeněk Hojda)
127 Beiträge zur Hochschul- und Wissenschaftsgeschichte Erfurts, Bd. 20 (1984-86) (Ludmila Hlaváčková — Petr Svobodný)
128 Hilde de Ridder-Symoens, Deutsche Studenten an italienischen Rechtsfakultäten (Zdeněk Hojda)
129 R. Bastiaanse — H. Bots — M. Evers, Tot meesten nut ende dienst van de jeught. Een onderzoek naar zeveniten Gelders Latijnse scholen ca. 1580—1815 (Jiří Pešek)
131 N. Conrads, Ritterakademien der frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert (Ivana Čornejová)
132 H. H. Egglmaier, Geschichte der pharmazeutischen Ausbildung in Österreich. Teil 1 (Ludmila Hlaváčková)

133 Jerzy Burchart, Witelo. Filosofo della natura del XIII sec. (Ivan Hlaváček)
133 Grażyna Rosińska, Scientific Writings and Astronomical Tables in Cracow, A Census of Manuscript Sources (XIV —XVIth Centuries) (Ivan Hlaváček)
135 Fritz K. Ringer, Education and Society in Modern Europe (Jan Havránek)
136 Z. Ogonowski, Filozofia szklona w Polsce XVII wieku. (Ivana Čornejová)
137 Witold Jakóbczyk, Towarzystwo naukowej pomocy w Wielkopolsce 1841—1939 (Jiří Pešek)
138 Irena Homola, „Kwiat społeczeństwa...“ Struktura społeczna i zarys położenia inteligencji krakowskiej w latach 1860—1914 (Jiří Pešek)

Kronika
143 Mezinárodní konference o humanismu ve Walberbergu (Michal Svatoš)
145 Zasedání Mezinárodní komise pro dějiny univerzit ve Stuttgartu (Jan Havránek — Michal Svatoš)

Cizojazyčná shrnutí
36 Petr Svobodný, Die soziale und regionale Struktur der literarisch tätigen Absolventen der Prager Universität in den Jahren 1500—1620
48 Herbert H. Eggimaier, Jan Kvíčala und die bildungspolitischen Wurzeln der tschechischen klassisch-philologischen Schule
62 Josef Brožek — Jiří Hoskovec, Explorations in the early applied psychology at Charles University
94 Josef Tříška, Die ältere Prager Universitätsterminologie

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
1986 Tomus XXVI — Fasc. 1 Pag. 7—36

SOCIÁLNÍ A REGIONÁLNÍ STRUKTURA LITERÁRNĚ ČINNÝCH ABSOLVENTŮ PRAŽSKÉ UNIVERZITY V LETECH 1500 - 1620

PETR SVOBODNÝ

Předkládaná práce[1]) se snaží podat výklad několika problémů souvisejících s vlivem pražské akademie na úroveň vzdělanosti a kultury v českých zemích v období humanismu. Některé základní otázky spojené s působností pražské univerzity v daném období byly podrobně zformulovány a z mnoha hledisek i zodpovězeny již dříve.[2]) Tento příspěvek sleduje působnost univerzity, tedy rozsah i obsah jejího vlivu na společnost prostřednictvím graduovaných absolventů, z poněkud jiného úhlu, než činily dosavadní práce. Sféra vlivu univerzity byla již důkladně vymezena teritoriálně, sociálně i konfesionálně především z hlediska původu jejích studentů.[3]) Z opačného pohledu, tedy z hlediska odchodu absolventů do jednotlivých míst a oblastí i do jednotlivých intelektuálních povolání, byla zkoumána pouze pro některé profese[4]) nebo pro jednotlivé lokality či užší regiony.[5]) Komplexní zpra-

[1]) Práce vznikla v roce 1981 v diplomovém semináři doc. PhDr. Josefa Petráně, CSc., kterému děkuji za mnoho cenných podnětů. Doplněna byla po vydání 5. dílu Rukověti humanistického básnictví a pro publikaci rozdělena na dvě části. Druhá část bude po přepracování věnována podrobné struktuře jednotlivých kariér (srovnej s. 24 a přílohu VII.). Výsledků diplomové práce použil již J. Petráň, Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 1983, s. 43.

[2]) M. Truc, Pražská univerzita a humanistická vzdělanost v českých zemích, in: Humanistická konference 1966, Praha 1966, s. 144—160.

[3]) Souhrnně F. Šmahel — M. Truc, Studie k dějinám University Karlovy v letech 1433—1622, Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále jen HUCP) IV/2, 1963, s. 3—60; pro starší období J. Pešek, Některé otázky dějin university pražské jagellonského období (1471—1526), HUCP XVIII/1, 1978, s. 129—171; pro menší region F. Palacký, Města severozápadních Čech a studenti na universitách v 16. století, Sborník pedagogické fakulty v Ústí n. L., Řada dějepisná, Praha 1968, s. 27—61; nejnověji F. Šmahel, Regionální původ, profesionální uplatnění a sociální mobilita graduovaných studentů pražské univerzity v letech 1433—1622, Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 4, 1982, s. 3—28.

[4]) Z hlediska konfirmace školských oficiálů lze okruh působnosti vymezit již na základě údajů F. Dvorského, Paměti o školách českých, Praha 1886, s. 560—585 a Z. Wintra, Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století, Praha 1901, s. 166—169; nejnověji podle přílohy k edici Manuálu rektora Univerzity Karlovy, vydal K. Beránek, Praha 1981, za s. 131.

[5]) Příslušnost jednotlivých míst a regionů k okruhu působnosti pražské akademie uvádí např. F. Marek, Jihlavští humanisté, Jihlava 1964; F. Palacký, Městská profesionální inteligence v době předbělohorské, Sborník pedagogické fakulty v Ústí n. L.,

cování vlivu univerzity na její spádovou oblast po celé období humanismu z hlediska všech profesí, jejichž výkon absolvování neúplné pražské univerzity umožňovalo, nebylo dosud možné pro nedostatečnost, respektive nezvládnutelnost roztříštěného pramenného materiálu.

Vhodným východiskem k odpovědi na často kladené otázky se stala heuristická práce na základě Rukověti humanistického básnictví, která je množstvím biografického materiálu cenným pramenem poznání profesionální skladby humanistické inteligence.[6]) Na základě předpokladu zmiňovaného v literatuře[7]) a doloženého v následujících odstavcích, že velká část absolventů pražské univerzity se věnovala humanistickému veršování, jsem biografického materiálu použil k vytvoření rozsáhlého souboru graduovaných osob dostatečné průkazné hodnoty.[8]) Po statistickém zpracování získaného souboru bylo možné osvětlit následující problémy: rozsah sféry vlivu pražské univerzity podle toho, jak se jeví z hlediska odchodu absolventů do lokalit jejich působení a srovnání těchto míst jako míst původu studentů na jedné a jako působiště absolventů na druhé straně;[9]) obsah jejich činnosti z hlediska jednotlivých profesí (školní oficiálové, městští úředníci a členové rad, kněží, profesoři akademie atd.) a podíl absolventů v jednotlivých profesích; způsob, jakým byly tyto profese kombinovány v kariérách konkrétních osob, postup od nižších forem k vyšším v rámci jedné profese, změny profese a jejich příčiny; vliv univerzitních absolventů zastávajících tyto profese na prostředí, ve kterém působili.[10])

Soubor zachycuje období od roku 1500 (do této doby je v Rukověti zachycen jen nepatrný počet graduovaných osob) do roku 1620. Celé období je členěno kvůli srovnání[11]) na pětadvacetileté úseky s dalšími

Řada dějepisná, Praha 1971, s. 5—48; nejnověji J. Pešek, Příspěvek k dějinám vzdělanosti na Podblanicku před Bílou horou, Sborník vlastivědných prací Podblanicka 19, 1978, s. 173—180.

[6]) Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě (dále RHB) I. — V., založili A. Truhlář a K. Hrdina, pokračovali J. Hejnic a J. Martínek, Praha 1966—1982. O plánovaném VI. a VII. dílu viz J. Hejnic — J. Martínek, Stav a vyhlídky práce na Rukověti humanistického básnictví, Listy filologické 1983, 4, s. 232. Její význam pro literární historii a klasickou filologii byl hodnocen již na konferenci v roce 1966 v několika příspěvcích in: Humanistická konference, Praha 1966, s. 9n., 40n. a 268n.; její přínos pro historiky nejnověji zhodnotil I. Hlaváček, Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě, sv. 5, HUCP XXIII/2, 1983, s. 64—66.

[7]) F. Kavka a kol., Stručné dějiny University Karlovy, Praha 1964, s. 110.

[8]) Stejným směrem ze stejného východiska postupoval F. Šmahel (srovnej pozn. [5]). Východiskem jím publikovaných výsledků byly však jen čtyři díly RHB, což ovšem podle mých vlastních zkušeností nemůže nic změnit na vyvozených závěrech. Pátý díl je pouhým upřesněním absolutních počtů a navíc ověřením závěrů stanovených na základě neúplné — 4/5 — sondy.

[9]) F. Šmahel, Regionální původ, s. 8n., si všímá právě jen původu, nikoliv lokalizace působišť absolventů.

[10]) F. Šmahel, Tamtéž, s. 12n. profesionálnímu uplatnění věnuje pozornost pouze rámcově v kategoriích profesí školní oficiálové, univerzitní působení, členství v městských radách. Jednotlivé obory podrobněji nedělí, přechod mezi nimi sleduje z hlediska sociálního vzestupu, nikoliv z hlediska změny forem intelektuálního povolání.

[11]) Srovnávám s počty graduovaných u F. Šmahela, Tamtéž, s. 6.

pomocnými periodizačními mezníky v letech 1550 a 1600. První mezník je zvolen zejména proto, že v tomto období zřetelně vzrostl počet promocí v získaném souboru. Není to náhoda, uvážíme-li, že od poloviny 16. století se právě univerzita a její okruh ujímají iniciativy v rozvoji humanistického básnictví, což se přirozeně muselo odrazit v počtu osob zachycených v Rukověti.[12]) Druhý mezník, období těsně kolem roku 1600, je počátkem dalšího výrazného zvýšení počtu promocí. Jestliže první datum 1550 znamená v podstatě počátek sledovaného období pro části o profesionálním uplatnění absolventů, protože před ním promovalo jen menší množství sledovaných osob, rok 1600 dělí celé období na dvě rozsahem srovnatelná podobdobí. Tímto způsobem získaný a rozčleněný soubor jsem dále interpretoval na základě literatury, která poskytla nutné metodické i věcné poznatky o základních kategoriích profesionální inteligence ve sledovaném období a úrovni všeobecné vzdělanosti[13]) a stala se srovnávacím materiálem pro následující řádky.

Počty literárně činných absolventů pražské univerzity

Při studiu působnosti pražské univerzity v 16. a na počátku 17. století je nutné brát na vědomí, že charakter zkoumaného souboru určuje i charakter získaných výsledků. Pracoval jsem totiž pouze s těmi absolventy, kteří získali magisterský nebo alespoň bakalářský grad a zároveň tvořili latinskou poezii, a byli proto zachyceni v Rukověti.[14]) Z faktu, že odpovědi na kladené otázky budou zodpovídány pro všechny absolventy na základě údajů pro pouhý vzorek literárně p'odných graduovaných osob, vyplývá potřeba srovnání získaných počtů s počty všech promocí a přesné ověření předpokladu, že většina absolventů univerzity byla činná v humanistickém básnictví.

Podle Šmahelovy studie[15]) promovalo v letech 1500—1620 na pražské

[12]) Stejný mezník pro periodizaci literatury v období humanismu uvádějí Dějiny české literatury I., Praha 1959 a M. Truc jej vytyčil v článku Pražská univerzita a humanistická vzdělanost, s. 147, jako dobu, kdy se v Čechách začíná rýsovat budoucí velké střetnutí dvou koncepcí, které se dají pro univerzitu v této době charakterizovat přetvořením Karolina v humanistickém duchu a na druhé straně založením Klementina roku 1556.

[13]) Srovnej pozn. [5]) a dále K. Krofta, Nesmrtelný národ. Praha 1940, s. 430n.; M. Truc, Pražská universita a humanistická vzdělanost, s. 144n.; F. Palacký, Města severozápadních Čech, s. 27n.; Týž, Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělanost v 16. a na začátku 17. století, ČsČH XVIII, 1970, s. 345n.; J. Janáček, Doba předbělohorská, I/1, Praha 1971, s. 233n.

[14]) Následující počty srovnej s údaji F. Šmahela, Regionální původ, s. 6—8, včetně jeho poznámky 9 (rektifikace údajů) a dále s. 13. Rozdíly mezi oběma sondami vyplývají z faktu, že jeho sonda je chudší o V. díl. V budoucnosti bude vhodné doplnit podobné sondy o problematiku studentů, např. srovnáním s údaji Manuálu rektora UK, srovnej pozn. [4]).

[15]) F. Šmahel, Regionální původ, s. 6.

univerzitě 318 mistrů z 1900 bakalářů. Počty promocí rozděluje na pětadvacetiletá období. Podle sčítání na základě údajů o literárně tvořících absolventech jsem dospěl k počtu 960 bakalářských a 256 magisterských promocí, které jsem s předchozími údaji srovnal do tabulky.[16]) Na první pohled je patrné, že podíl mistrů na básnické tvorbě byl relativně vyšší než podíl bakalářů. Mezi mistry tvořilo latinské verše kolem 80 %, kdežto mezi pouhými bakaláři jen kolem 50 % osob. Převaha literárně činných bakalářů v absolutních číslech má příčinu v tom, že také bakalářů, kteří se již nestali mistry, bylo více.

Podíl literárně tvořících osob mezi graduovanými absolventy však nebyl stejný ve všech obdobích, ale neustále rostl, jak ukazuje příloha. Zdánlivě abstraktnější, ale ve skutečnosti jistější závěry lze odvodit ze srovnání růstu počtu promocí a podílu básníků mezi promovanými pomocí indexu, neboť tak se vyhneme možným nedostatkům při práci s údaji v absolutních podobách.[17]) Bereme-li za základ období 1551—1575, kdy se univerzita ujímá velice aktivně iniciativy ve vedení hlavního literárního okruhu v zemi,[18]) a počet promocí i literárně tvořících absolventů za toto čtvrtstoletí označíme indexem 100, dojdeme k zajímavým srovnáním dynamiky růstu promocí i podílu literárně činných absolventů. V první řadě nás zaujme větší dynamika růstu promocí magisterských oproti bakalářským, což znamená, že podíl mistrů rostl a ubývalo bakalářů, kteří vyššího gradu nedosáhli. Zajímavější je ale srovnání dynamičtějšího růstu podílu literárně činných osob oproti pozvolnému růstu vlastních promocí. K zásadnímu zlomu podílu literárně činných osob mezi graduovanými došlo právě kolem roku 1550, jak dokazuje příloha II. Ačkoliv počet promocí stoupal jen zvolna (počet bakalářských vzrostl do poloviny století asi o jednu pětinu a magisterských o jednu čtvrtinu), počet veršujících absolventů se za stejnou dobu mezi bakaláři ztrojnásobil a mezi mistry zdvojnásobil. Tento prudký vzestup se v následujícím období poněkud zpomalil, u mistrů dokonce zastavil, neboť dosáhl možného maxima. Od poloviny do konce 16. století se počet bakalářských promocí zvětšil 1,3krát a do roku 1620 téměř dvakrát, ale podíl literárně tvořících osob mezi nimi byl do konce století téměř trojnásobný a do roku 1620 skoro pětinásobný. Naproti tomu podíl mistrů na básnické produkci byl poměrně velice stálý. V jednotlivých obdobích po roce 1550 se pohyboval mezi 82 až 97 % a rostl téměř přímo úměrně se zvyšováním počtu magisterských promocí.

Závěrem srovnání počtu literárně tvořících osob mezi absolventy pražské univerzity má být důkaz, nakolik je část (tedy soubor vzniklý na základě Rukověti) reprezentativní pro celek všech graduovaných

[16]) Srovnej přílohu I.
[17]) Srovnej přílohu II.
[18]) J. Martínek, Příspěvek k poznání vlivu university na rozvoj humanistické literární činnosti v českých zemích, HUCP X/2, 1969, s. 9.

absolventů.[19]) Počet básníků vzrostl až ve druhé čtvrtině století a rozhodujícího podílu dosáhl po roce 1550, kam spadá činnost naprosté většiny sledovaných absolventů. Předpoklad, že básnicky tvořila rozhodující část absolventů, uvedené výpočty potvrzují a umožňují tuto část i kvantitativně vyjádřit. Od poloviny 16. století do Bílé hory tvořilo latinskou poezii více než 90 % mistrů a kolem 65 % bakalářů. Tento podíl je natolik vysoký, aby závěry platné pro básnící graduované absolventy pražské akademie ve druhé polovině 16. a prvních dvou desetiletích 17. století platily i pro zbývající jednu třetinu bakalářů a jednu desetinu mistrů. Menší procento literárně činných absolventů v 1. polovině 16. století a jejich nepatrný výskyt před rokem 1525 omezuje úměrně platnost vyvozených závěrů pro toto přípravné období.

Stejně jako autoři starších prací sledoval jsem také intervaly mezi dosažením nižšího a vyššího gradu.[20]) U jednotlivých osob se pohyboval v rozmezí od několika měsíců do několika (maximálně 18) let.[21]) Významnější pro poznání frekvence promocí na pražské akademii je srovnání průměrných intervalů podle desetiletí, která jsem v tomto případě zvolil pro větší názornost klesání průměrného intervalu, neboť podle zjištěných údajů se doba mezi oběma promocemi viditelně zkracovala. Celkově sestupný trend je velmi dobře patrný již ze srovnání průměrných intervalů pro obě století s počátečním a konečným stavem. Na počátku 16. století byl vyšší než 7 let, během století se s výkyvy postupně snižoval kolem střední hodnoty okolo 4 let, po roce 1600 byl 3,2 roku a 1,4 roku na konci celého sledovaného období. Zatímco průměrný interval první čtvrtiny 17. století (2,4 roku) klesl oproti 16. století (4 roky) přibližně na polovinu, konečný stav před rokem 1620 (1,4 roku) je oproti počátečnímu po roce 1500 (7,2 roku) necelou čtvrtinou. Pro celé období let 1500—1620 je průměrná doba mezi promocemi 3,9 roku. Ve starší literatuře,[22]) jejíž autoři sledovali intervaly v pětadvacetiletých obdobích, došlo k určitému rozmělnění údajů po delším časovém úseku a tím i ke zkreslení a otupení výrazného poklesu délky intervalu, ke kterému podle mých zjištění došlo na přelomu třicátých a čtyřicátých let 16. století. Jinak si však zjištěné údaje odpovídají, a to i pro první třetinu 16. století, kdy je pro literárně tvořící absolventy méně údajů. Na příčiny snižování intervalu poukázala rovněž již starší literatura.[23])

[19]) Srovnej přílohu III.
[20]) Srovnej F. Šmahel, Regionální původ s. 7—8, který však udává intervaly přesněji v měsících.
[21]) Srovnej přílohu IV.
[22]) Nejnověji F. Šmahel, Regionální původ, s. 7—8; předtím F. Šmahel — M. Truc, Studie, s. 16.
[23]) Tamtéž.

Regionální rozsah působnosti pražské univerzity

Soubor literárně tvořících absolventů pražské akademie umožnil upřesnit představy o rozsahu její působnosti a hustotě sítě lokalit, které zásobovala příslušníky intelektuálních profesí. Z celkového počtu 960 sledovaných osob působilo za celé období 1500—1620 jen 19 na dnešním Slovensku, 6 ve Slezsku a Lužicích a 8 v dalších zemích (Sasko, Hamburk, Rakousy, Štýrsko, Itálie, Uhry). Asi v 7 % celkového počtu nebyla u povolání udána žádná lokalita. Ve většině těchto případů šlo o vychovatele, kteří se svými svěřenci cestovali, často i za hranicemi českého státu. Pokud působili i jinak než vychovatelé, bylo místo jejich působení udáno u další z jejich funkcí. Pomineme-li několik zcela nelokalizovaných případů, můžeme i působnost vychovatelů považovat svým způsobem (stavovskou, konfesijní a regionální příslušností rodin jejich žáků) za lokalizovanou. Většina z nich, stejně jako velká část osob působících na Slovensku, ve Slezsku, Lužicích nebo za hranicemi, působila dříve nebo později v jiných profesích také v Čechách nebo na Moravě. Z výše uvedených údajů vyplývá, že naprostou převahu mezi sledovanými absolventy pražské univerzity v období humanismu měli ti, kteří působili výhradně v Čechách a na Moravě. Ale i tam bylo rozmístění velmi nerovnoměrné.[24])

Místa v Čechách a na Moravě jsou rozdělena na města královská (38 v Čechách a 3 na Moravě), města a městečka poddanská (70 a 14) a vesnice (63 a 2). Tři pražská města vedle údajů o univerzitě a centrálních státních i církevních úřadech dělím dále na farnosti — církevní i školní jednotky srovnatelné s ostatními městy. Nejvíce sledovaných absolventů působilo za celé období v pražských městech — celkem 368, tedy 38,3 % celkového počtu. Z toho na Starém Městě jich uplatnění našlo 176 (18,3 % všech absolventů), na Novém Městě 164 (17,1 %) a na Malé Straně jen 36 (3,8 %). Velkému soustředění přispělo nejenom to, že Praha byla sídlem jejich mateřské univerzity, dále dostatečný počet míst na partikulárních školách a na farách, v úřadech pražských měst, ale také politický a kulturní význam Prahy jako hlavního města českého státu. Proto našla řada absolventů uplatnění i v centrálních státních i církevních úřadech (53 osob) a zejména na univerzitě (123 osob). Mnozí z nich nepůsobili v jednom místě, ale často v několika úřadech v různých částech Prahy. Analogicky působili, současně nebo postupně, graduovaní také v ostatních městech. Ostatní královská města za Prahou v počtu sledovaných osob zaostávají, i když posuzujeme pražská města

[21]) Četnosti absolventů v jednotlivých místech či oblastech se v novější literatuře věnovali zejména F. Palacký a J. Pešek (srovnej pozn. [3]), [5]) a [13]).

jednotlivě. Největší počet absolventů našeho souboru působil v Kutné Hoře, která jich zaměstnala 76 (8 %). Kutná Hora působí mezi ostatními městy poněkud osamoceně. Za pražskými městy samozřejmě zaostává, nad ostatními naopak zřetelně dominuje. Poněkud se jí přibližují pouze Hradec Králové se 64 osobami, Žatec (67) a s větším odstupem i Louny (47). Další okruh s 35—40 absolventy tvoří královská města Mělník (40), Litoměřice (40), Chrudim (39), Český Brod (38), Čáslav (37), Rakovník (36) a Slaný (35). K nim se z pražských měst řadí farnost sv. Jindřicha (42) a sv. Jiljí (36). S malým odstupem za nimi následují královská města s průměrem 30 absolventů: Domažlice (30), Kolín (28), Vodňany, Nymburk, Klatovy a Kouřim (všechna po 27 osobách), srovnatelná s pražskými farnostmi sv. Mikuláše na Malé Straně (28), sv. Havla, sv. Petra a P. Marie před Týnem (všechny po 25 absolventech). Uvedená města a farnosti patří ještě k místům s vysokým počtem bakalářů a mistrů pražské univerzity, kteří v nich působili. Další skupině královských měst a pražských farností, do které patří Tábor a Mladá Boleslav (po 24), Vysoké Mýto (22), Sušice (21), Písek a Rokycany (20), Beroun a Velvary (19), Německý Brod a Jaroměř (18) spolu s farnostmi sv. Mikuláše na Starém Městě (22), sv. Václava (21), sv. Klimenta (20), sv. Vojtěcha Většího (19), sv. Haštala a sv. Martina (18), se již přibližují i některá poddanská města jako Jičín (24), Turnov (22), Prostějov (19). V následující skupině je již poměr královských a poddanských měst přibližně vyrovnaný. Patří do ní Stříbro (16), Polička (15), Nový Bydžov (14), Pelhřimov (12), Prachatice (10) a Dvůr Králové (8) spolu s poddanskými Teplicemi (17), Pardubicemi (16), Rychnovem n. Kn. (15), Brandýsem n. L. a Poděbrady (po 14), Kostelcem n. L. (12), Bělou p. B. (11), Jemnicí, Moravskými Budějovicemi a Třebíčí (po 10) a Příbramí (9). Velmi malý počet absolventů pražské akademie působil v královských městech na Moravě. V Jihlavě a Znojmě jen 2 osoby a v Kyjově jenom jedna. Málo absolventů proniklo také do jazykově německé oblasti Čech — do Ústí n. L. (2), Kadaně (1) a do převážně katolických Českých Budějovic (1) a Plzně (5 osob). V ostatních královských městech na Moravě a v německé oblasti Čech nepůsobil za celou dobu 1500—1620 žádný ze sledovaných absolventů.

Malá četnost již u královských měst ukazuje na řidší působení pražských bakalářů a mistrů na Moravě a tím i na snížený význam pražské univerzity pro tuto oblast. Kromě Prostějova (19 osob) byl větší počet jen ve městech a městečkách na česko-moravském pomezí ve Velkém Meziříčí (3 osoby), Moravských Budějovicích, Jemnici a Třebíči (po 10). V ostatních moravských lokalitách působili 1—2, nejvýše 3 absolventi za celé období. Také v menších poddanských městech a vsích v Čechách byl počet univerzitních absolventů velice nízký. Více než 5 osob působilo pouze ve 22 poddanských městech z celkového počtu 84. Ve vsích půso-

bil nejčastěji pouze jediný absolvent, asi v šestině případů z 65 ve vsi působili dva bakaláři pražské univerzity. Rovněž slezská a lužická místa byla obsazena pouze jediným absolventem pražské akademie za celé období, i když šlo o větší města jako Budyšín, Zhořelec nebo Žitavu. Pouze jediný absolvent z těch, kteří v této oblasti působili, pocházel ze Slezska, kde po dosažení gradu působil dokonce ve dvou lokalitách postupně.

Při sledování působnosti graduovaných absolventů pražské univerzity v Čechách a na Moravě je zajímavé srovnat jejich činnost v jednotlivých městech s počty osob, které z těchto měst odcházely studovat na pražskou akademii. Takové srovnání umožňují přehledné tabulky v práci Šmahela a Truce.[25]) Z rozdílu mezi údaji o původu graduovaných a údaji o odchodech absolventů do měst lze usuzovat na tři základní tendence pohybu inteligence mezi městy, i když malé číselné údaje mohly v některých případech vést k určitému zkreslení.

1) Město se podílelo přibližně stejným procentem na původu studentů na pražské univerzitě i na poskytování pracovních míst jejím absolventům.

2) Z města přicházelo na univerzitu relativně méně studentů, než potřebovalo absolventů do svých úřadů.

3) Město či městečko poskytovalo univerzitě relativně více studentů (často mnohonásobně), než kolika bylo schopno poskytnout uplatnění, a tak se stávalo rezervoárem pracovních sil pro města s většími potřebami.

Do první skupiny měst a městeček, která byla schopna uspokojit víceméně jen vlastní potřeby v obsazování svých škol, far a úřadů tím, že z nich na univerzitu odcházel dostatečný počet studentů, patří 8 královských (především města jihozápadních Čech Klatovy, Vodňany, Sušice, Prachatice a města mimo hlavní okruh působnosti pražské akademie Plzeň, Ústí n. L., České Budějovice a Kadaň) a 9 významnějších poddanských měst (Litomyšl, Chlumec n. C., Netolice, Sedlčany, Kralovice, Ledeč n. S., Soběslav, Týn n. Vlt. a Žebrák). Do skupiny měst, která zaměstnávala více bakalářů a mistrů, než mohla sama poskytnout studentů, patří 26 královských a 19 poddanských měst. Z královských je to především Praha, která jako celek tří královských měst a navíc jako hlavní město země poskytovala třikrát méně univerzitních studentů, než kolik vzdělaných lidí potřebovala. Dále sem patří Hradec Králové, Slaný, Louny, Jaroměř, Kutná Hora, Kolín, Žatec, Čáslav a Chrudim, které potřebovaly 2—3krát více absolventů, než byly schopny poskytnout akademii studentů, přestože se na jejich celkovém počtu každé z nich podílelo 2 až 3,5 %. Nejmarkantnější nepoměr mezi požadavky na vzdělance do svých úřadů a omezenými fondy vlastních studentů (0,1 až 0,4 procenta celkového počtu graduovaných) vykazují především rozvíjející se poddanská města s počty absolventů 5 až 15krát většími než studentů (Teplice, Turnov, Jičín, Poděbrady, Bělá p. B., Kostelec n. L., Mnichovo Hradiště, Pardubice, Rychnov n. Kn. a Brandýs n. L.), ale i královská města s 4—10krát vyššími hodnotami (Rokycany, Polička, Mladá Boleslav, Český Brod, Velvary a Mělník). Většina ostatních měst vykazuje maximálně dvojnásobné rozdíly mezi počtem studentů z nich pocházejících a absolventů, kteří v nich našli zaměstnání. Potřeby této skupiny šly na úkor skupiny třetí, jejíž města poskytovala relativně více studentů, než sama potřebovala absolventů. Patří do ní pouze 3 města královská a 14 poddanských. Největší relativní přebytek vykazoval Jindřichův Hradec, Žlutice, Pacov, Strakonice, Volyně a z královských měst Dvůr Králové a Písek, menší Stříbro a některá poddanská města. Výrazným rysem této skupiny je skutečnost, že do ní patří zejména poddanská města z hlediska počtu graduovaných nejvýznamnější. Na pražskou univerzitu z nich odcházelo nejenom největší procento studentů z měst poddanských, ale jsou v tomto ohledu srovnatelná i s mnoha významnými městy královskými. Podíl jednotlivých měst na původu studentů pražské akademie a na poskytování volných míst jejím absolventům neznamená, že ve skutečnosti konkrétní osoby odcházely ze svých měst do jiných přesně tak, jak naznačují uvedené údaje. Z nich lze odvodit pouze obecné trendy pohybu mezi jednotlivými městy. Za předpokladu, že studenti pražské univerzity absolvovali alespoň část svých studií na partikulární škole města, ze kterého přišli do Prahy, a na základě našeho zjištění, že jako učitelé působilo 75 % sledovaných absolventů, lze vysledované tendence považovat mj. za určité kvantitativní vyjádření jedné stránky peregrinace ve školském systému pražské univerzity předbělohorského období.[26])

Po zanesení zjištěných míst do mapy lze odvodit okruh působnosti pražské univerzity v Čechách a na Moravě. Tento okruh lze posuzovat ze dvou hledisek. Za prvé z hlediska příchodu studentů na univerzitu a za druhé z hlediska odchodu absolventů do míst jejich působení. První mapa[27]) znázorňuje okruh působnosti z hlediska prvního. Je sestavena na základě kombinací několika podkladů. Základem pro vymezení okruhu v Čechách byla mapa v Peškově práci, která znázorňuje stav do roku 1526.[28]) Tento stav se příliš nezměnil ani v následujícím období, což dokazují jen nepatrné úpravy na základě údajů Šmahela a Truce.[29])

[25]) F. Šmahel — M. Truc, Studie, s. 49—50.

[26]) Srovnej J. Pešek — M. Svatoš, Sociální důsledky akademické peregrinace v českých zemích druhé poloviny 16. století, v tisku.
[27]) Všechny mapy jsou uvedeny v příloze.
[28]) J. Pešek, Některé otázky, s. 133.
[29]) F. Šmahel — M. Truc, Studie, s. 49—50.

Mimo tuto oblast uvádějí jen 10 lokalit (Ústí n. L., Bílinu, Kadaň, Teplou, Úterý, Přeštice, Plzeň, České Budějovice, Třeboň a Jindřichův Hradec), které leží osamoceně daleko od vymezené hranice. Protože z nich, s výjimkou Jindřichova Hradce a Plzně, nepocházelo více než pět studentů, nelze kvůli nim hranici tak výrazně měnit. Dalším doplňkem je Český Dub, ze kterého bylo podle Manuálu rektora vysláno pět žáků k beánii na pražskou univerzitu.[30]) Výraznějším doplněním hranice bylo vyznačení spádové oblasti i na Moravě podle údajů Šmahela a Truce.[31]) Ačkoliv z Moravy pocházelo v tomto období jen 4,7 % graduovaných na pražské univerzitě, přesto byly na Moravě oblasti, které lze označit za součást spádové oblasti pražského vysokého učení. Jde především o česko-moravské pomezí na Vysočině, které je možné považovat za přímé pokračování oblastí východních a jihovýchodních Čech. Východní hranice tohoto regionu probíhá přibližně po linii měst Jemnice—Moravské Budějovice—Jaroměřice—Tišnov—Jevíčko—Moravská Třebová. Jako druhou souvislou enklávu v působnosti pražské univerzity na Moravě lze označit okruh hanáckých měst Tovačova, Kroměříže, Vizovic, Holešova, Hranice a Přerova a několika vsí v jejich okolí. Vně obou moravských regionů je rozptýleno sedm dalších měst a městeček jižní Moravy (Boskovice, Brno, Moravský Krumlov, Nosislav, Břeclav, Strážnice a Uherský Brod).

Druhou možností, jak vymezit okruh působnosti pražské univerzity, je sledovat místa, do kterých univerzitní rektor konfirmoval učitele na partikulární školy. Podle konfirmací školských oficiálů z údajů Wintrových[32]) a Dvorského[33]) byla sestavena druhá mapa. V hrubých obrysech se shoduje s první, přesto došlo k několika změnám. První oprava se týká tří podkrušnohorských měst Kadaně, Mostu a Chomutova, kam byli učitelé ojediněle konfirmováni. Na jihu byli učitelé mimo oblast původu graduovaných konfirmováni také do Týna n. Vlt., Jindřichova Hradce a Přeštic. Poslední dvě jmenovaná místa byla uvedena již mezi místy původu studentů, i když zatím mimo hlavní spádovou oblast. Protože však měla styky s pražskou univerzitou i v tomto ohledu a protože leží poměrně blízko oblastem s vyšší závislostí na univerzitě, je možné hranici posunout na jejich úroveň. Také na Moravě lze rozšířit souvislou oblast Hané na úroveň měst Lipníku nad Bečvou, Olomouce, Kostelce, Prostějova. Uherský Brod a Strážnice měly s Prahou ojedinělé styky i z tohoto hlediska. Kromě nich byli mimo hlavní moravské enklávy učitelé konfirmováni do devíti dalších míst (Ivančic, Slavkova u Brna, Mikulovic, Lednice, Drnholce, Fulneku, Rýmařova, Ostravy a N. Jičína).

[30]) Manuál rektora Univerzity Karlovy, s. 75.
[31]) F. Šmahel — M. Truc, Studie, s. 28.
[32]) Z. Winter, Život a učení, s. 166n.
[33]) F. Dvorský, Paměti, s. 560n.

Třetí mapa znázorňuje oblast v dosahu pražské univerzity tak, jak ji lze doplnit údaji o učitelích, kněžích a městských úřednících podle Rukověti. Oproti předchozí mapě došlo i zde k několika změnám, které umožnily posunout hranici v jižních Čechách východním směrem na linii Netolice—Týn n. Vlt.—Bechyně—Tábor. Rovněž na severu je možné region rozšířit o malou enklávu severně od Turnova do okolí Českého Dubu a Vlastibořic. Dvě lokality v jihozápadních Čechách (Poběžovice a Klenčí) jsou osobami svých učitelů spojeny s Domažlicemi, které byly důležitou součástí univerzitního okruhu. Mimo hlavní oblast zůstaly v Čechách Ústí nad Labem, České Budějovice, Plzeň, Benešov nad Ploučnicí, Frýdlant a Vysoké nad Jizerou. Na Moravě mimo hlavní oblast působili kněží vyšlí z pražské akademie v Řeznovicích a Šlapanicích.

Výslednicí údajů o původu studentů, o učitelích konfirmovaných univerzitním rektorem a ostatních absolventech je čtvrtá mapa, která znázorňuje souvislý okruh působnosti a mimo něj místa s řídkou frekvencí příslušnosti k pražské univerzitě. Ale ani v souvislé oblasti nebyla intenzita vlivu univerzity, který se projevoval počtem studentů nebo naopak počty absolventů přicházejících z univerzity, všude stejná. Největší procento absolventů sledovaného souboru působilo kromě Prahy ve čtyřech oblastech: severozápadně od Prahy (Žatec, Louny, Litoměřice, Rakovník, Slaný, Teplice), východně od Prahy (Kutná Hora, Kolín, Nymburk, Český Brod, Kouřim, Čáslav), ve východních Čechách (Hradec Králové, Vysoké Mýto, Chrudim) a v jihozápadních Čechách (Domažlice, Sušice, Klatovy, Rokycany). Řidší zastoupení bylo zejména jižně od Prahy, na severním okraji českého regionu a v obou enklávách moravských.

Intelektuální profese v rámci kariér absolventů pražské univerzity

Pro zjištění významu působení pražské univerzity je důležité poznat nejenom regionální dosah jejího vlivu, ale zejména sociální skladbu inteligence, která z akademie vycházela. Cestou k poznání této skladby je rozlišení profesí, pro které v té době univerzita své studenty vychovávala. Ze zjištěného rozsahu oblasti vlivu univerzity vyplývá, že většina jejích absolventů odcházela do měst, a to především královských. Úroveň vzdělání, kterého bylo možno na soudobých akademiích získat, závisela zpravidla na úrovni dosaženého gradu. Jednou z pobídek k dosažení bakalaureátu nebo dokonce magisterského gradu byla potřeba takto vzdělaných lidí, která se projevovala především právě v městském prostředí. Musíme tedy zkoumat, jaké uplatnění mohl graduovaný univerzitní absolvent ve městech nalézt, v kolika profesích a jakých mohl své vzdělání uplatnit. Touto problematikou se již zabýval

F. Palacký.[34]) Rozsahem materiálu, se kterým pracoval, regionální omezeností na Žatec, Litoměřice a Louny, poněkud širším záběrem i na absolventy cizích univerzit a dokonce na osoby negraduované, se jeho práce poněkud liší od mého postupu. V souvislosti s těmito odlišnostmi bych nyní chtěl charakterizovat vlastní východiska k následujícím vývodům. Oproti Palackému, který zkoumal pouze učitele a zaměstnance městských kanceláří, si všímám i ostatních profesí, které jsem na základě Rukověti statisticky podchytil a rozdělil do několika skupin. Mezi základní patří skupina učitelských pracovníků, dále městských úředníků a členů městských rad, univerzitních hodnostářů a zaměstnanců, církevních hodnostářů a zaměstnanců církevních institucí, úředníků státního aparátu, vrchnostenských úředníků a několika dalších profesí. Bližší rozlišení podám v rámci jednotlivých skupin. Nesledoval jsem skupinu řemeslníků, živnostníků a rentiérů,[35]) neboť pozornost byla věnována výhradně intelektuálním povoláním, pro která univerzita připravovala.

Za nejdůležitější skupinu považuji skupinu učitelů, která je rozsahem největší. Počet univerzitních absolventů, kteří se stali učiteli, ve sledovaném období neustále rostl, ovšem v souvislosti s růstem počtu absolventů akademie i s rostoucími potřebami partikulárního školství.[36]) Celkově na partikulárních školách působilo 726 sledovaných absolventů (306 do roku 1600 a 420 po něm), mezi nimi i 53 vychovatelů ve šlechtických a patricijských rodinách (ze všech 71 zjištěných). Zbylých 18 vychovatelů nepůsobilo na partikulárních školách vůbec, ale podíl učitelských profesí se jimi zvyšuje o další 2 %. Význam školství jako jedné z možností uplatnění v intelektuálním povolání vynikne zejména ze srovnání s celkovým počtem absolventů. Za celé sledované období 1500 až 1620 v něm působilo více než 75 % všech sledovaných osob. Tento poměr byl nejvýraznější až na počátku 17. století (79 %), nejnižší naopak v první čtvrtině 16. století (29 %; pro malý počet básníků v této době však není údaj příliš průkazný), od druhé čtvrtiny do konce 16. století se podíl pohyboval kolem 70 %.[37]) Nyní je nutné věnovat se struktuře skupiny, protože mezi stupni učitelského působení jsou určité kvalitativní rozdíly. Pro tuto potřebu stačí rozdělit ji na dvě podskupiny.[38]) Z uvedené tabulky[39]) vyplývá, že rozhodující podíl mezi oficiály zaujímali v našem souboru vyšší učitelé, více než 95 %. Nižší učitelské funkce byly zastoupeny řídčeji proto, že pro ně plně postačovalo nižší vzdělání, než jaké vyplývalo z dosaženého gradu. Ostatně i většina zde uvedených nižších učitelů se stala později učiteli vyššími. Sledovat poměr mistrů na celkovém počtu učitelů (a později i ostatních oborů) je důležité proto, abychom poznali, zda úroveň jejich vzdělání byla pro město potřebnou, nebo zda byla nadbytečná. V 16. století byl poměr mezi mistry a bakaláři v partikulárním školství přibližně 1 : 2,5, kdežto poměr mistrů a bakalářů vůbec byl asi 1 : 3,6. Pro léta 1601—1620 jsou odpovídající poměry 1 : 5 a 1 : 4,2. To znamená, že v prvním období nacházelo v městských školách uplatnění relativně velmi mnoho mistrů, kdežto po roce 1600 byl poměr mistrů mezi učiteli vyrovnaný natolik, že zhruba odpovídal poměru mezi promocemi. Závěrem je možné říci, že možnost uplatnění v městských školách, zejména ve vyšších učitelských místech, byla stejná pro bakaláře i pro mistry. Úroveň vzdělání, která odpovídala magisterskému gradu, nebyla pravděpodobně pro učitele přepychem (hlavně na významnějších školách), zvláště když učitelství bylo pouze začátkem kariéry nebo její součástí, pokud absolvent ve školských službách setrval a věnoval se zároveň i dalším profesím.

Se skupinou učitelů těsně souvisí skupina zaměstnanců městské kanceláře a členů městských rad, neboť tyto funkce byly většinou druhým stupněm na žebříčku postupu a na školské působení bezprostředně navazovaly. I zde je patrný rychlý vzestup počtu osob. V městských úřadech jich působilo sice méně než na školách, přesto tato skupina odpovídá svým významem skupině první. Již proto, že jednotlivé osoby zastávaly více rozličných funkcí z této skupiny najednou. Počet osob je tak menší, ale počet obsazených míst je přibližně stejný. Celkem se v úřadech a radách českých a ojediněle i moravských měst uplatnilo 334 osob, z toho 205 před rokem 1600 a 129 po něm. Poměr městských úředníků k celku je vysoký zejména pro 16. století (skoro 48 %) a příliš nekolísá ani v rámci jednotlivých pětadvacetiletí. Výrazněji klesl až po roce 1600 (na pouhých 24,3 %; počet míst nerostl stejně rychle jako počet promocí na univerzitě). Celkem tak v městských institucích působila více než třetina všech sledovaných absolventů. Struktura skupiny je poněkud složitější než u školských oficiálů. Kromě zaměstnanců městské kanceláře, které sledoval Palacký,[40]) sleduji i členy městských rad, zaměstnance zvláštních městských soudů,[41]) císařské rychtáře a jako poněkud pomezní skupinku i členy literátských bratrstev. Členy městských rad se stalo téměř 55 % všech, kteří patří do této skupiny. Převaha pouhých bakalářů nad mistry je opět jen v absolutních číslech, při relativ-

[34]) F. Palacký, Městská profesionální inteligence, s. 5n.
[35]) Tuto skupinu sledoval F. Šmahel, Regionální původ, s. 15n.
[36]) O těsném sepětí pražské akademie a sítě partikulárních škol v Čechách a na Moravě v předbělohorském období psali nejnověji I. Raková — M. Svatoš, Proměny vztahu pražské univerzity a nižšího školství v 16. a 17. století, in: XI. Mikulovské sympózium 1981, Praha 1982, s. 194n.
[37]) Podrobnější vývoj této i následujících skupin profesí je uveden v příloze VI.
[38]) Srovnej F. Palacký, Městská profesionální inteligence, s. 14 a F. Šmahel, Regionální původ, s. 15—16, který takto odůvodněně nerozlišuje.
[39]) Vnitřní členění jednotlivých profesí viz tabulky v příloze V.
[40]) F. Palacký, Městská profesionální inteligence, s. 30n.
[41]) Šestipanský úřad v Litoměřicích, osmipanský v Kutné Hoře a desetipanský v pražských městech.

ním vyjádření se ukáže, že poměr mistrů k bakalářům jako zástupců měšťanů v radě (1 : 1,8) je mnohem větší než poměr, který odpovídá počtu graduovaných (1 : 3,8). Z toho plyne, že vzhledem ke svému menšímu počtu měli mistři v městských radách relativně vyšší zastoupení než použí bakaláři, což lze považovat za jeden z dokladů vyššího společenského ocenění magisterského gradu. Jako vyšší městští úředníci bylo zaměstnáno skoro 26 % osob této skupiny. Počet bakalářů a mistrů je v absolutním vyčíslení téměř vyrovnán, zejména pro 16. století. To je v důsledku zmiňovaného poměru graduovaných důkazem velkého významu mistrů pro vyšší funkce v městských kancelářích, které předpokládaly i vyšší kvalifikaci. Mezi nižšími úředníky bakaláři znatelně převládají, ale poměr mistrů v těchto funkcích odpovídá poměru promocí. Ve zvláštních městských soudech zasedalo 9 % osob skupiny, mistři jsou ve výrazné relativní převaze. Méně se absolventi univerzity stávali císařskými rychtáři (5,7 %). Literátská bratrstva nebyla sice intelektuální profesí v praktickém smyslu jako ostatní jmenované formy, ale svým zaměřením patřila ke kulturním institucím měst 16. a počátku 17. století. Lze je proto považovat za jednu z forem intelektuálního uplatnění absolventů, zvláště když si uvědomíme, že nikdy nebyla formou jedinou. Jejich členy bylo asi 10 % osob této skupiny a počet bakalářů i mistrů byl v absolutním čísle vyrovnaný. Osoby s magisterským gradem měly v oborech správy města význam zejména pro funkce vyšších úředníků kanceláře, pro funkce soudní a právní a mistři svým počtem vynikali též jako členové literátských bratrstev. Všechny tyto tři podskupiny předpokládají určité vyšší vzdělání. První dvě konkrétně právnické, třetí určitý širší kulturní přehled a zájmy, které jsou pro nižší úředníky nadbytečné. Početní zastoupení mistrů v nižších úřadech odpovídá víceméně jejich početnímu zastoupení v akademické obci.

Ne tak svým rozsahem, jako spíše významem pro zkoumání problematiky působnosti univerzity a skladby inteligence z ní vzešlé, je důležitá skupina osob, které se uplatnily přímo na univerzitní půdě. Život studentů na akademii nekončil vždy bakalářskou ani magisterskou promocí. Někteří z nich působili dále na akademii jako profesoři, akademičtí hodnostáři nebo jako správní úředníci. Z celkového počtu sledovaných osob působilo na univerzitě 123 jejích absolventů, tedy téměř 13 %. Z nich dosáhlo magisterského gradu 98 a pouze 25 jen bakalářského. Podíl bakalářů je mnohem vyšší na počátku 17. století. Zatímco mezi lety 1500—1600 bylo z 75 osob 55 mistrů, v následujícím dvacetiletí byl poměr bakalářů a mistrů vyrovnanější (22 : 36). Již z prvního pohledu na tabulku v příloze je patrné, že na univerzitě byla kompetence mistrů a bakalářů poměrně přesně vymezena, což přirozeně vyplývalo již ze statut. Doménou mistrů bylo konání závazných přednášek a význačné akademické funkce rektora a děkana. Bakaláři se objevují ojediněle až mezi

představenými kolejí, které byly jinak spravovány převážně mistry. Teprve mezi členy rektorské rady, učiteli classes při akademii a úředníky se uplatnilo více bakalářů. Z toho je zřejmé, že význam úřadů vyhrazených na univerzitě mistrům odpovídá významu, který je patrný již z prostého porovnání počtu mistrů a bakalářů působících na univerzitě. U předchozích dvou skupin učitelů a městských zaměstnanců jsme pozorovali neustálý a poměrně prudký vzestup počtu osob, který vyvrcholil po roce 1600 a který je patrný i u následující skupiny služebníků církve. U škol a církve počet absolventů, kteří se v jejich profesích uplatnili počátkem 17. století, dokonce předčil počet za celé 16. století. To jasně dokazuje stále rostoucí potřeby těchto tří skupin a možnosti, které tak univerzitním absolventům poskytovaly. Na univerzitě jako celku i u jednotlivých skupin jejích úřadů je tempo vzestupu jen velice pozvolné a pro malý rozsah skupin dokonce ne vždy naprosto přesně postižitelné. Přesto poměrně přesvědčivě dokazuje, že počet míst, která byla univerzita schopna nabídnout vlastním absolventům, byl omezený a průběhem sledovaného období se neměnil.

Do následující skupiny patří osoby, které působily v církevních institucích jako klerikové nebo jako pouzí světští úředníci. Velikost skupiny se dá srovnat s rozsahem působnosti na univerzitě. Tvoří ji celkem 138 osob, z toho 50 před rokem 1600 a 88 na počátku 17. století (celkem 14,4 % všech sledovaných absolventů). Význam této skupiny pro kulturní ovzduší města zdůrazňuje Marek v drobné práci o Jihlavě.[42]) Sleduje ale pouze kazatele a udává, že většina jich přišla do města z ciziny. Proto je nutné ověřit, jaké zastoupení mají kazatelé a ostatní služebníci církve mezi absolventy pražské univerzity. Nejvíce sledovaných osob se soustředilo ve skupině nižšího kněžstva (farářů, kaplanů, jáhnů). Celkem jich bylo 115 s výraznou kumulací v letech 1601—1620. Menší skupinku tvoří vyšší kněžstvo (arciděkani, děkani, místoděkani), kterých bylo 32. Čtrnáct absolventů zasedalo v dolní konzistoři, v jejíž správě měla už od konce 70. let 15. století výsadní postavení právě pražská univerzita.[43]) Tomu plně odpovídá zjištění, že 11 z těchto přísedících bylo zároveň univerzitními hodnostáři. Do poloviny 16. století, kdy se začíná těsné sepětí univerzity a konzistoře narušovat,[44]) bylo členy konzistoře 10 sledovaných osob, kdežto v následujících letech pouze 4, z nichž 3 navíc nebyly současně univerzitními hodnostáři. Ostatní možnosti uplatnění v církevních službách nebyly příliš obvyklé: pouze 6 kazatelů, 9 úředníků různých institucí, většinou písařů utrakvistické konzistoře. Zcela osamoceni stojí dva opati kláštera na Slovanech a jeden katolický probošt.

[42]) F. Marek, Jihlavští humanisté, s. 14.
[43]) Stručné dějiny University Karlovy, s. 80.
[44]) Tamtéž s. 87.

Mnohem méně významné jsou skupinky osob zaměstnaných ve státních (královských i stavovských) službách a úředníci vrchnostenští. Ve státních úřadech jsem zachytil 3 bakaláře a 1 mistra jako úředníky při zemských deskách (z toho 3 před 1600), 2 bakaláře a 7 mistrů při zemských soudech (pouze 2 po 1600), 8 bakalářů a 1 mistra v jiných státních úřadech (2 po 1600), 5 bakalářů a 4 mistry jako císařské berníky (2 po roce 1600), 2 bakaláře a 2 mistry před rokem 1600 v osobních císařských službách, 1 bakaláře jako prubíře v Kutné Hoře, 2 bakaláře jako defenzory stavů podobojí a 2 jako členy direktoria. Z přehledu je zřejmé, že činnost ve státních službách převládala mezi sledovanými absolventy do roku 1600, po něm se vyskytovala jen ojediněle, tehdy hlavně v politických orgánech stavovské opozice. Většinu z těchto míst zastávali pouzí bakaláři, mistři své vzdělání uplatnili jen při soudech a v císařských službách. Celkově tvoří státní služby jen 3,7 % mezi všemi sledovanými absolventy, vrchnostenské dokonce jen 0,7 %. Ze 7 osob ve šlechtických službách (nejsou zde započítáni vychovatelé) bylo 5 bakalářů nižšími úředníky, zbývající 2 bakaláři zastávali významnější funkce. Jeden byl před rokem 1600 rádcem a kancléřem knížete těšínského a velkohlohovského, druhý na počátku 17. století regentem frýdlantského panství.

Ani poslední skupinka není příliš významná již proto, že je vytvořena uměle a ve skutečnosti ji tvoří jen jedinci, které nebylo možné zařadit do předchozích skupin. Pouze 1,2 % sledovaných absolventů tvoří lékaři (12 osob), kteří své vzdělání museli doplňovat na cizích akademiích. O málo menší je skupinka 10 soukromých advokátů a veřejných notářů (1 %).

Profese, které jsem výše vyjmenoval a rozebral, nejsou pro charakteristiku životních osudů absolventů univerzity plně výstižné. Většina z nich totiž postupně nebo i současně našla uplatnění v mnoha funkcích, které jsou součástí různých profesí. Proto jsem se strukturu inteligence vyšlé z pražské univerzity snažil sledovat i z dalšího hlediska. To si všímá nejenom statických profesí, ale zejména jejich kombinací v životě jednotlivých osob. Vytvořil jsem tak následující rozdělení, které považuji za určité modely kariér.[45]) Dalo by se říci, že jednotlivé profese odpovídají v tomto pojetí požadavkům, které na univerzitu nepřímo kladlo městské prostředí, kdežto modely kariér znamenají spíše formu, jakou byly tyto požadavky univerzitními absolventy uspokojovány. Již zde, dříve než uvedu rozdělení na modely kariér, chci poznamenat, že jsem si vědom i jejich určitého nedostatku. Modely totiž postihují kariéru již jako celistvý a hotový soubor všech zaměstnání a funkcí absolventa a je v nich také kalkulováno s jejich vyšším gradem. Kariéru osob je však nutno sledovat dále v jejím časovém a regionálním vývoji, což však nebylo zatím pro rozsah materiálu v tomto stupni možné. Budu se tomu tedy věnovat až v další fázi, z jejichž výsledků bude zcela zjevné, ve které z profesí kombinace bylo těžiště činnosti osoby, neboť jednotlivé složky modelů jsou v určité hierarchii. Té většinou odpovídá již následující řazení modelů za sebou. Přesto existuje i určité množství výjimek, které však průkaznost žádného z modelů nijak nenarušují.

[45]) Srovnej přílohu VII.

Graduovaní lidé nesetrvávali většinou pouze v jediném typu zaměstnání po celý život, ale podle úrovně svých schopností, vzdělání a zejména potřeb prostředí, ve kterém působili, stoupali po žebříčku služebního postupu a budovali tak své životní kariéry. Obsah vzdělání, které bylo možno v té době na pražské univerzitě získat, jeho zaměření na praktický život a rozsah potřeb měšťanské společnosti vedly k tomu, že kariéry jednotlivých osob se od sebe nelišily příliš výrazně, zejména proto, že většina z nich měla společné východisko. Tímto východiskem bylo kromě univerzitního vzdělání společného všem sledovaným osobám v 75 % působení na partikulárních školách. Jaké možnosti se graduovaným osobám naskýtaly kromě toho, je patrné z následujícího rozdělení.[46])

Z neobyčejného rozsahu a tím i významu působnosti ve školských profesích vyplývá, že největší komplex kariér tvoří právě ty modely, kde toto působení hraje základní úlohu. Je zajímavé, že právě z této nejrozsáhlejší skupiny téměř u poloviny osob (291) celá zjištěná profesionální kariéra končí už na tomto stupínku (model 1. 1.). Téměř třetina všech sledovaných absolventů takto ukončila svou životní dráhu na základním stupni z hlediska zaměstnání, pro které univerzita vychovávala. Do skupiny patří především bakaláři (237, mistrů jen 54). Pro 5 z nich neplatí zcela charakteristika, že školní působení bylo jejich jedinou činností, neboť se věnovali i soukromé praxi lékařské.[47]) Velikost této i následující skupiny dokazuje již známá fakta, že pražská univerzita v tomto období působila především jako ústav pro vzdělávání vychovatelů mládeže především městského stavu. Přesto se její absolventi uplatňovali i jinými způsoby.

Druhou největší skupinou, z hlediska kariér ale nejdůležitější, je skupina lidí, kteří během svého života působili kromě školství i v městských úřadech a radách (model 1. 2.). Celkem jich bylo 279, z toho 152 mistrů. Podíl osob s magisterskou hodností je zde poměrně vysoký a zvyšuje tak význam tohoto způsobu životní cesty absolventů pražské akademie. Většina z nich (209) se spokojila pouze se základní kombinací učitele a působení v městských úřadech (model 1.2.1.) a během dalších let svého života se jiným intelektuálním profesím nevěnovala. Mezi těmi, kteří

[46]) Číslování modelů v textu odpovídá číslování v příloze.
[47]) Tyto formy neuvádím jako zvláštní typy kariér, protože byly ojedinělé.

zůstali na tomto stupni, je převaha bakalářů. Mistři, kteří získali vyšší kvalifikaci, rozšiřovali i okruh své působnosti o další obory. To je patrné zejména u těch, kteří se po svých začátcích na školách věnovali univerzitnímu působení a spolu s ním nebo po něm působení v městských úřadech (model 1.2.2.). Z 48 osob je pouze 7 bakalářů, což odpovídá jejich postavení na akademii. Mezi nimi tvoří zvláštní podskupinu 3 osoby, které byly navíc v církevních úřadech a 2 ve státních službách. Ale ani bakaláři se nespokojili vždy s kariérou pouhých učitelů a spolu s některými mistry se kromě práce v městské kanceláři stávali také úředníky nebo hodnostáři církve (model 1.2.3. — 5 bakalářů a 2 mistři), zaměstnanci státních úřadů (model 1.2.4. — 7 bakalářů a 3 mistři) nebo vrchnostenskými úředníky (model 1.2.5. — 5 bakalářů). Zejména tato poslední podskupina je zajímavá právě kombinací služeb měšťanům i feudální vrchnosti. Důležitost celé skupiny 1.2. je právě v propojení dvou základních profesí, tedy práce ve školství a městských úřadech. Tato propojenost je zvláště patrná z percentuálního vyjádření podílu tohoto modelu na celkovém počtu absolventů působících na partikulárních školách, kde tvoří 38,4 %, a absolventů pracujících v městských úřadech, kde tvoří dokonce 83,5 %. To dokazuje opět již známé skutečnosti, že městskými úředníky se stávali v převážné většině právě bývalí učitelé, a navíc dává i poměrně přesnou představu o jejich počtu. Pokud některé osoby zařazené do kategorie městských úředníků a radních nebyly předtím učiteli (srovnej model 3.1.), šlo především o nižší úředníky.

Kromě učitelů, kteří se později stali také městskými úředníky a zároveň působili na univerzitě, byli mezi univerzitními hodnostáři a úředníky i učitelé, kteří se nikdy do městských služeb nedostali (model 1.3. — 58 osob). Byly to především osoby s magisterským gradem (44 mistrů). Z nich 13 a navíc 4 bakaláři byli zaměstnáni i v církevních institucích (model 1.3.2.). V rámci univerzitní kariéry, které předcházelo školské působení a která byla v 17 případech obohacena působením církevním, doplnily své profese 3 osoby praxí právnickou, 3 praxí lékařskou, 8 se stalo vychovateli a 3 působily ve státním aparátu. Spolu s 48 osobami ze skupiny 1.2.2. působilo na univerzitě 106 osob, které začínaly na partikulárních školách a v několika výše uvedených případech svou činnost doplnily i dalšími profesemi.

Poměrně rozšířenou kombinací bylo také školské působení spojené v jednu kariéru s působením církevním (model 1.4.), ovšem ne současně. V této skupině bylo učitelství skutečně jenom předstupněm budoucí kněžské kariéry, vynuceným většinou existenčními potřebami. Docházelo ale k případům, kdy se učitel věnoval současné úřednické práci pro nějakou církevní instituci. K nim nejsou navíc započítáni nižší školní oficiálové, k jejichž povinnostem patřily také jednoduché úkony kostelní. Z 87 osob této skupiny bylo 62 bakalářů a 25 mistrů. Zde je působení

dalších vedlejších profesí omezené. Po opuštění školských služeb se bývalí učitelé věnovali zcela svým novým povinnostem, a proto mezi nimi najdeme jen dva vychovatele. Ale i tato forma, odpovídající působení na partikulárních školách, předcházela jejich působení kněžskému.

Okrajovým jevem je působení učitelů ve státních (model 1.5. — 4 osoby) a vrchnostenských úřadech (model 1.6. — 1 osoba). Všichni měli pouze hodnost bakaláře. Protože jedna osoba z modelu 1.5. byla zároveň i vrchnostenským úředníkem, patří vlastně do modelu 1.6. 2 osoby.

Již jsem se zabýval osobami, jejichž univerzitní kariéra začínala školským působením. Na pražské akademii však působilo také menší množství těch, kteří se učitelské činnosti, samozřejmě kromě univerzitní, nevěnovali (model 2.1.). Byli to především mistři, kteří zůstali ihned po dosažení gradu přímo na své mateřské univerzitě. Mezi 22 osobami této skupiny jsou jen 3 bakaláři, z nichž 2 byli učiteli classes při Karolinu (varianta působení v partikulárním školství) a jeden úředníkem. Jiných funkcí mimo akademii nemělo 8 mistrů a 6 bakalářů. Pouze 3 mistři z této skupiny byli členy konzistoře (model 2.2.) a 5 působilo ve státních službách (model 2.3.). Jeden z nich byl navíc lékařem.

Kromě většího množství případů, kdy se kariéra rozvíjela pouze v rámci školství, je i několik podobných případů v ostatních profesích, nejčastěji v městských institucích, kde skončilo 51 osob (model 3. 1.). Z nich pouze 2 dosáhly magisterského gradu. Mezi absolventy, kteří víceméně ukončili svůj postup v některém městském úřadu, patří i 4 pozdější státní úředníci a 1 lékař.

Cestou pouhé církevní kariéry (model 4.1.) se ubírali jen 2 mistři a 18 bakalářů, z nichž 1 byl předtím vychovatelem. Nebyli to jen úředníci církevních institucí, ale všichni byli řádně vysvěceni a vykonávali běžné funkce nižších duchovních.

Také ostatní případy, kdy se kariéra vyvíjela pouze v rámci jedné profese, jsou řídké. Pouze 6 bakalářů se věnovalo výhradně službě ve státních úřadech (model 5.1.), 1 ve vrchnostenských úřadech (model 6.1.) a 10 bakalářů se věnovalo jiné činnosti (model 7.1.). Převaha bakalářů s nižším vzděláním v modelech 3.1. až 7.1. dovoluje vyslovit předpoklad, že příliš jednoduchá kariéra těchto osob mohla být ovlivněna jejich nedostatečnými ambicemi, což se projevilo již v jejich rezignaci na další studium a dosažení magisterského gradu. Kromě toho je jednoduchost těchto kariér i kariér ostatních zaviněna částečně i mezerami v pramenech, které znemožnily zjistit údaje o uplatnění u poměrně velkého množství osob (130 bakalářů a 6 mistrů), které tvoří 14 % z celkového počtu sledovaných absolventů (8.1.).

Modely kariér a jejich různé rozsahy znovu potvrzují stěžejní úlohu školských a úřednických funkcí v českých městech 16. a počátku 17. století. Dokazují, že univerzitní činnost a působení v církevních, státních

a vrchnostenských úřadech, případně další formy, byly zpravidla jen doprovodným jevem ve složení vrstvy inteligence vyšlé z pražské univerzity ve sledované době. Jiné profese než učitelské či úřednické stály samostatně nebo jako jádro výrazné kariéry nezávislé na dvou základních profesích pouze ojediněle. Větší význam mezi těmito případy mělo pouze samostatné univerzitní působení. To je ovšem zcela pochopitelné, neboť univerzita musela při výchově nových generací inteligence myslet nejenom na potřeby oblasti, pro kterou pracovala, ale i na potřeby vlastní reprodukce. Podobný význam mezi kariérami, které jsou méně zastoupeny, má samostatné církevní působení (4. 1.), jehož jedinečnost vynikne zejména v tom, že jde o skupinu velice kompaktní, složenou převážně z vysvěcených kněží. Uvědomíme-li si, že církevní působení je skryto i v ostatních modelech kariér (1.2.3., 1.3.2., 1.4., 2.2.) a celkem činí celých 14 % ze všech profesí, znamená to, že pražská humanistická akademie znamenala jako výchovný ústav poměrně dost i pro počátky kariér pozdějších služebníků utrakvistické církve. To, že na výchovu státních a vrchnostenských úředníků neměla pražská univerzita větší vliv, bylo patrné již při charakteristice jednotlivých oborů. Nyní to vynikne zvláště jasně, když bereme na vědomí, že i poměrně ojedinělí státní a vrchnostenští úředníci byli až na tři případy fyzicky totožní s osobami, které byly v první řadě učiteli nebo zaměstnanci městských kanceláří a jejich úřednická činnost pro státní instituce souvisela s jejich povinnostmi městských úředníků.

Závěr

Od poloviny 16. století se pražská univerzita stala centrem literárního okruhu ovlivňujícího svou tvorbou kulturní ovzduší velké části Čech. Součástí tohoto okruhu básníků byli nejenom profesoři akademie, ale téměř 92 % všech mistrů a 65 % ostatních graduovaných absolventů. Univerzita však nezasahovala okruh své působnosti jenom tvorbou humanistických básníků, ale jejím hlavním úkolem byla výchova praktické inteligence potřebné k chodu běžného denního života země. Okruh, pro který takto vychovávala, se rozprostíral po většině území Čech a části Moravy. Největší potřebu graduovaných osob se vzděláním a schopnostmi dostačujícími k výchově nových generací, k řízení běžné administrativy a někdy i důležitějších politických otázek týkajících se městského stavu, měla především královská města východních, severozápadních a jihozápadních Čech a některá rozvíjející se města poddanská. Tato potřeba se projevila nejenom v odchodu studentů na pražské vysoké učení, kde studenti z měst určovali jeho sociální charakter po celé sledované období, ale i v možnostech uplatnění, které tato města poskytovala univerzitním absolventům. Struktura literárně činných absolventů vyšlých z pražské akademie odpovídala praktickým potřebám českých měst 16. a počátku 17. století a v jejich možnostech bylo obsáhnout velkou část příslušníků vrstev měšťanstva. Výsledky intelektuální činnosti humanistické inteligence pocházející z pražské akademie nebyly jen pasívně přijímány, ale měly vliv zejména na růst úrovně všeobecné vzdělanosti, což se odrazilo v dynamickém růstu počtu promocí na akademii a počtu učitelů partikulárních škol jednotlivých měst.

PŘÍLOHY

I. Srovnání počtu promocí a počtu literárně činných absolventů

Období	BP	B liter. tvořící	%	MP	M liter. tvořící	%
1501—1525	232	9	3,9	34	7	20,6
1526—1550	270	37	13,7	31	16	51,6
1551—1575	327	94	28,7	40	33	82,5
1576—1600	420	289	68,8	75	66	88,0
1601—1620	651	531	81,6	138	134	97,1
1501—1620	1900	960	50,5	318	256	80,5

II. Index růstu počtu promocí a počtu literárně činných absolventů (index 100 odpovídá období 1551—1575)

Období	BP	B liter. tvořící	MP	M liter. tvořící
1501—1525	71	10	85	21
1526—1550	83	39	76	48
1551—1575	100	100	100	100
1576—1600	128	307	188	200
1601—1620	199	565	345	406

III. Růst podílu literárně činných absolventů mezi graduovanými

Období	BP	B liter. tvořící	%	MP	M liter. tvořící	%
1501—1620	1900	960	50,5	318	256	80,5
1526—1620	1668	951	57	284	249	87,7
1551—1620	1398	914	65,4	253	233	92,0

IV. Počty osob s příslušným intervalem mezi B a M promocí za jednotlivá desetiletí a průměrné intervaly mezi promocemi (v letech; ? = interval nezjištěn; O = obě promoce v témže roce)

Interval Období	?	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	18	průměrný interval
1500—1509					1		3								1	7,2
1510—1519					1		1									4,0
1520—1529								2		1						6,6
1530—1539	1			1		1	1		2			1				5,8
1540—1549			1	4	2	2		1								2,8
1550—1559	2			4	1	1		2	1		2					5,0
1560—1569	2		5	1	1	1	1	1		1		2				4,0
1570—1579	2		4	4	3	1	2	4	2				1			4,0
1580—1589		1	5	1	6	8	4	1	1							3,3
1590—1599			9	3	7		4		5		2					3,6
1500—1599	7	1	24	18	22	14	16	11	11	2	4	3	1		1	4 0
1600—1609	2	2	22		19	2	9	1	4	3				1		3,2
1610—1620	2	8	27	14	10											1,4
1600—1620	4	10	49	14	29	2	9	1	4	3				1		2,4

V. Počty graduovaných absolventů působících v jednotlivých intelektuálních profesích

Školní oficiálové

vyšší	do 1600	1601-20	celkem	nižší	do 1600	1601-20	celkem
B	188	296	484	B	13	64	77
M	110	98	208	M	0	11	11
celkem	298	394	692	celkem	13	75	88
% ze školních oficiálů			95,3	%			12,1

Městští úředníci a radní

radní	do 1600	1601-20	celkem	soudci	do 1600	1601-20	Celkem
B	74	45	119	B	13	5	18
M	43	20	63	M	9	3	12
celkem	117	65	182	celkem	22	8	30
% z měst. úřadů			54,5	%			9,0

úředníci vyšší	do 1600	1601-20	celkem	nižší	do 1600	1601-20	celkem
B	31	18	49	B	45	20	65
M	26	11	37	M	13	11	24
celkem	57	29	86	celkem	58	31	89
% z měst. úřadů			25,6	%			25,7

rychtáři	do 1600	1601-20	celkem	literáti	do 1600	1601-20	celkem
B	10	4	14	B	10	9	19
M	4	1	5	M	12	4	16
celkem	14	5	19	celkem	22	13	35
% z měst. úřadů			5,7	%			10,4

Absolventi působící na pražské univerzitě

přednášející	do 1600	1601-20	celkem	rektoři a děkani	do 1600	1601-20	celkem
M	63	10	73	M	39	6	45
% z univerzity			59,3	%			36,6

představení kolejí	do 1600	1601-20	celkem	učitelé classes	do 1600	1601-20	celkem
B	1	0	1	B	0	4	4
M	45	5	50	M	1	8	9
celkem	46	5	51	celkem	1	12	13
% z univerzity			41,5	%			10,6

členové rektorské rady	do 1600	1601-20	celkem	úředníci akademie	do 1600	1601-20	celkem
B	1	3	4	B	5	14	19
M	1	3	4	M	7	10	17
celkem	2	6	8	celkem	12	24	36
% z univerzity			6,5				29,3

Kněží a úředníci církevních institucí

nižší kněžstvo	do 1600	1601-20	celkem	vyšší kněžstvo	do 1600	1601-20	celkem
B	26	58	84	B	10	10	20
M	8	23	31	M	4	8	12
celkem	34	81	115	celkem	14	18	32
% z církevních profesí			83,3	%			23,2

konzisto-riáni	do 1600	1601-20	celkem	úředníci jiných církevních institucí	do 1600	1601-20	celkem
B	0	1	1	B	3	1	4
M	10	3	13	M	2	3	5
celkem	10	4	14	celkem	5	4	9
% z církevních profesí			10,9	%			5,8

VI. Růst počtu absolventů v jednotlivých profesích podle pětadvacetiletých období

	1501 —1525	1526 —1550	1551 —1575	1576 —1600	1601 —1620	1501 —1620	% všech sledovaných
školství	3	22	66	215	420	726	75,6
vychovatelé	0	6	7	14	44	71	7,4
měst. úřady	4	22	43	136	129	334	34,8
univerzita	8	20	21	25	49	123	12,8
církev. inst.	2	7	8	33	88	138	14,4
stát. úřady	2	4	8	16	6	36	3,7
vrch. úřady	0	0	0	4	3	7	0,7
lékaři	0	5	2	2	3	12	1,2
právníci	0	1	2	4	3	10	1,0
ostatní	0	0	0	2	5	7	0,7

VII. Modely kariér absolventů pražské univerzity

		B	M	celkem
1.1.	Š	237	54	291
1.2.1.	ŠM	147	62	209
1.2.2.	ŠMU	7	41	48
1.2.3.	ŠMC	5	2	7
1.2.4.	ŠMS	7	3	10
1.2.5.	ŠMV	5	0	5
1.3.1.	ŠU	10	31	41
1.3.2.	ŠUC	4	13	17
1.4.	ŠC	62	25	87
1.5.	ŠS	4	0	4
1.6.	ŠV	1	0	1
2.1.	U	6	8	14
2.2.	UC	0	3	3
2.3.	US	0	5	5
3.1.	M	49	2	51
4.1.	C	18	2	20
5.1.	S	6	0	6
6.1.	V	1	0	1
7.1.	ostatní	10	0	10
8.1.	nezjištěno	130	6	136

Vysvětlivky: Š — školní oficiálové, M — městští úředníci a radní, U — působnost na univerzitě, C — církevní úřady, S — státní úřady, V — vrchnostenské úřady.

Vysvětlivky k mapám

1 Ústí nad Labem
2 Bílina
3 Kadaň
4 Teplá
5 Úterý
6 Plzeň
7 Přeštice
8 České Budějovice
9 Třeboň
10 Jindřichův Hradec
11 Český Dub
12 Boskovice
13 Brno
14 Moravský Krumlov
15 Nosislav
16 Břeclav
17 Strážnice
18 Uherský Brod
19 Most
20 Chomutov
21 Týn nad Vltavou
22 Ivančice
23 Slavkov u Brna
24 Mikulovice
25 Lednice
26 Drnholec
27 Fulnek
28 Rýmařov
29 Ostrava
30 Nový Jičín
31 Vysoké nad Jizerou
32 Vlastibořice
33 Frýdlant
34 Benešov nad Ploučnicí
35 Poběžovice
36 Klenčí
37 Královice
38 Netolice
39 Bechyně
40 Šlapanice
41 Řeznovice
42 Brumov na Moravě

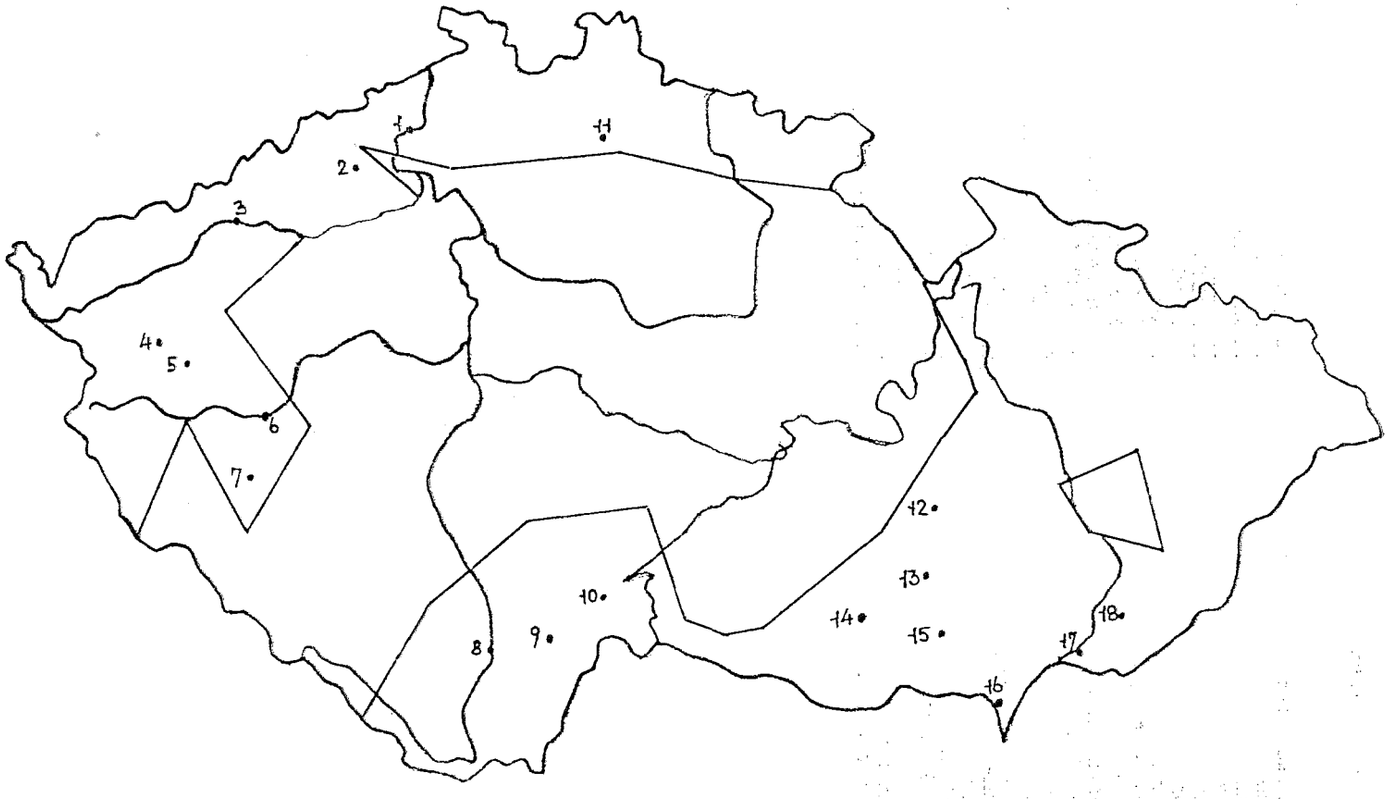

Mapa č. 1 Regionální původ studentů pražské univerzity

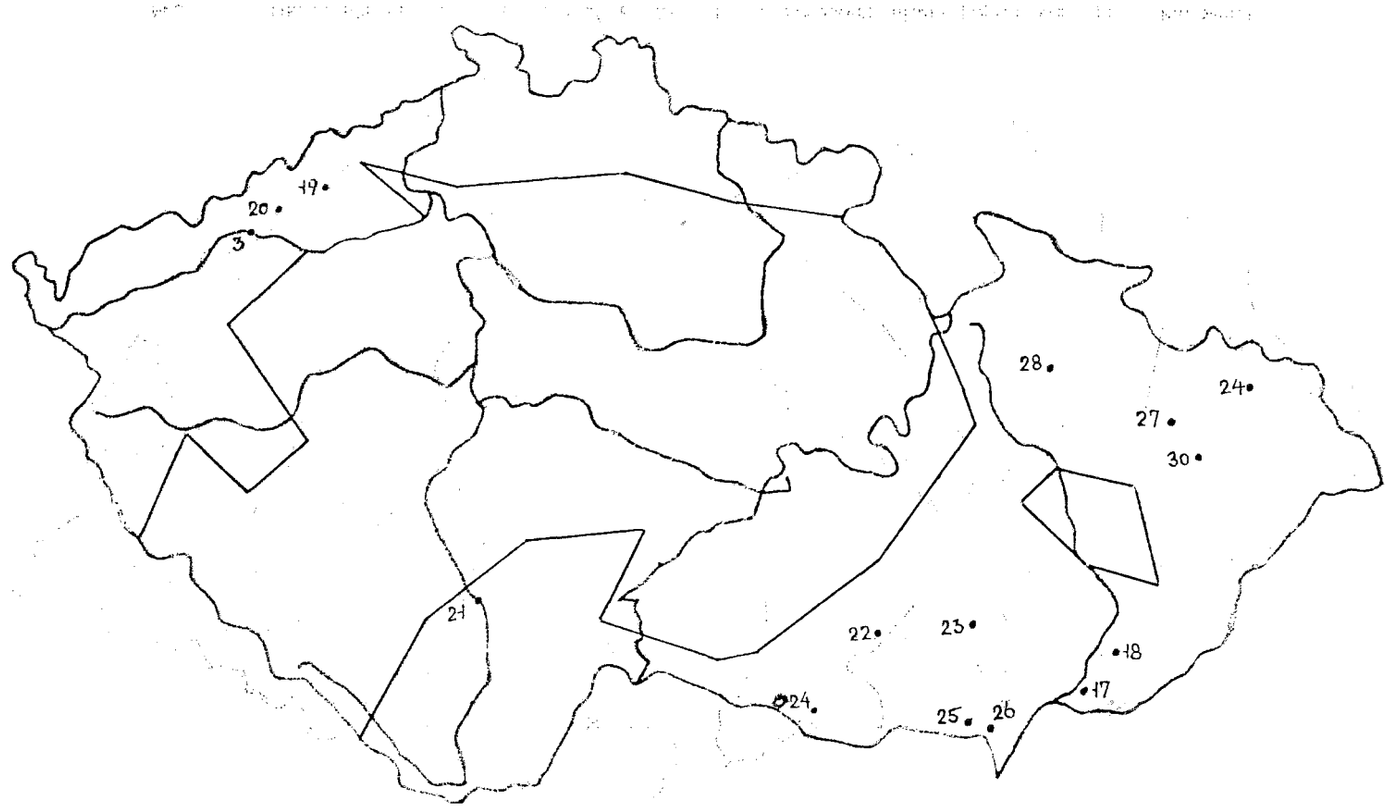

Mapa č. 2 Okruh působnosti podle konfirmací na školy (Zpracováno podle Wintra a Dvorského)

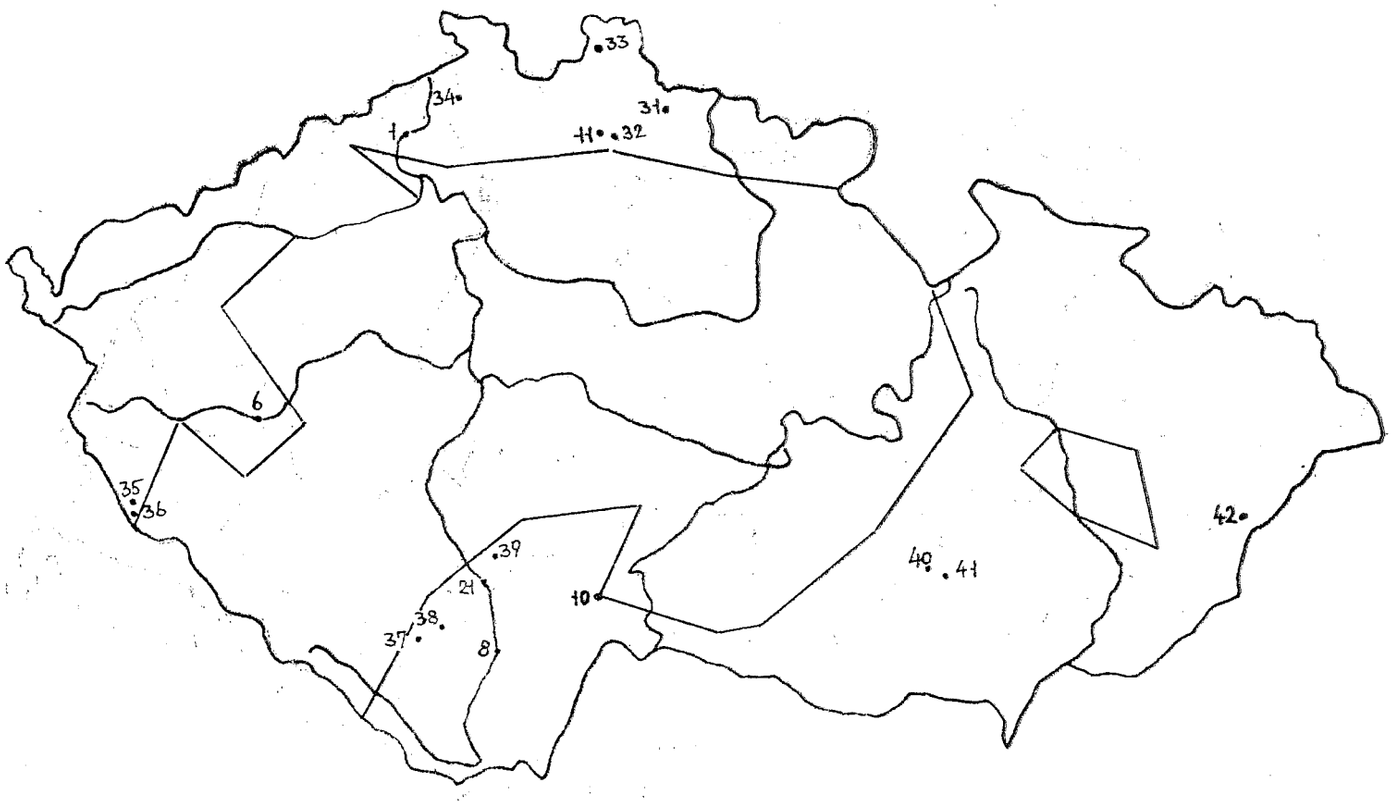

Mapa č. 3 **Okruh působnosti podle odchodů do škol, far a městských úřadů** (Zpracováno podle Rukověti)

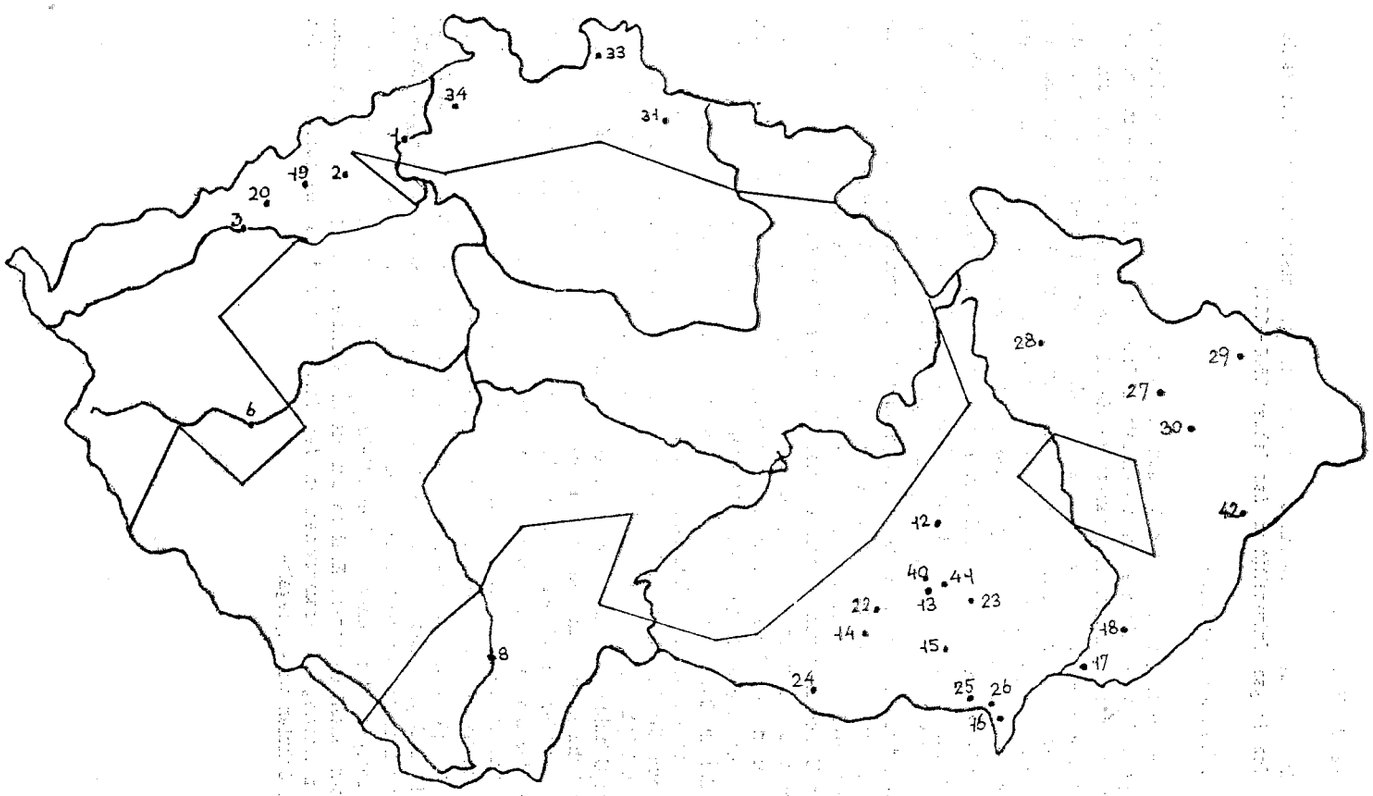

Mapa č. 4 Okruh působnosti pražské univerzity 1490—1620 podle původu graduovaných a míst jejich působení (Syntéza)

PETR SVOBODNÝ

Die soziale und regionale Struktur der literarisch tätigen Absolventen der Prager Universität in den Jahren 1500—1620.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag verfolgt den Wirkungskreis der Prager Universität in Hinsicht auf den Abgang ihrer Absolventen in die einzelnen Ortschaften und Gebiete in Böhmen und Mähren und deren Eintritt in konkrete Berufe. Als Unterlage für das Studium dieser Frage diente eine Auswahl von 960 an der Universität graduierten Personen, die anhand des Handbuchs der humanistischen Dichtkunst (Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě, I—V, Praha 1966-82) zusammengestellt wurde. Aus einem Vergleich mit der Zahl der Graduierten geht hervor, daß in der ganzen untersuchten Periode sich 50 % der Bakkalaurei und 80 % der Magister (in den Jahren 1550—1620 sogar 65 % der Bakkalaurei und 92 % der Magister) der lateinischen humanistischen Dichtkunst widmeten. Dies bedeutet, daß die so gewonnenen Schlußfolgerungen, besonders für die 2. Hälfe des 16. Jh. und den Beginn des 17. Jh., auf alle anderen graduierten Absolventen der Prager Universität erweitert werden können. Der regionale Einflußkreis der Universität wurde in Hinsicht auf das Wirken ihrer Absolventen, zum Unterschied von älteren Arbeiten, in einigen Gebieten erweitert. Den höchsten Bedarf von Graduierten, mit genügender Bildung und Fähigkeit, besonders zur Erziehung der neuen Generationen, zur Führung der laufenden Administrative und von Zeit zu Zeit auch wichtiger, den Städtestand betreffenden politischen Fragen hatten besonders die in Ost-, Nordwest- und Südwestböhmen liegenden königlichen Städte und einige sich entfaltende Untertanenstädte. Ausser den einzelnen Berufen wurden auch die, aus Kombinationen mehrerer intellektueller Professionen hervorgehenden Karrieren verfolgt. Fast ein Drittel der untersuchten Absolventen beendeten ihre Karriere im Schuldienst, ein weiteres Drittel gleichzeitig mit einer Tätigkeit an den städtischen Schulen auch in den Stadtämtern. Dies stellt einen Beweis dafür dar, dass die Universität der damaligen Periode, als Bildungsanstalt von Lehrern der Jugend des Standes der Städte diente. Eine weit kleinere Bedeutung hatte die Tätigkeit an der Universität und in den Kircheninstitutionen und kaum eine Bedeutung hatte die Tätigkeit in staatlichen und herrschaftlichen Ämtern. Die Struktur der literarisch tätigen Absolventen entsprach den praktischen Bedürfnissen der böhmischen Städte im 16. Jh. und zu Beginn des 17. Jh. und es war in ihren Möglichkeiten einen großen Teil der Angehörigen der städtischen Schichten umzufassen. Die Ergebnisse der intellektuellen Tätigkeit der humanistischen Intelligenz wurden nicht nur passiv übernommen, sondern hatten besonders Einfluß auf die allgemeine Bildung, was sich in einem dynamischen Anstieg der Promotionen an der Universität und der Lehrerzahl an den städtischen Schulen widerspiegelte.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
1986 Tomus XXVI — Fasc. 1 Pag. 37—49

JAN KVÍČALA, ČESKÁ ŠKOLA KLASICKÉ FILOLOGIE A PŘEDPOKLADY JEJÍHO ROZVOJE Z HLEDISKA RAKOUSKÉ ŠKOLSKÉ POLITIKY

Kvíčalova akademická dráha až do jeho jmenování mimořádným profesorem v r. 1859

HERBERT H. EGGLMAIER (Graz)

Následující výklad je míněn jako pokus o objasnění rámcových podmínek, za nichž Jan Kvíčala nastoupil v 50. letech minulého století svoji akademickou dráhu. Středem zájmu jsou přirozeně poměry v oboru klasické filologie v Praze. Kdybychom se však omezili pouze na Prahu, vedlo by to nepochybně i k mylnému hodnocení Kvíčalovy kariéry v době před jeho jmenováním extraordinářem v r. 1859. Proto je na závěr zkoumána otázka, zda lze s ohledem na různé směry v tehdejší rakouské školské politice považovat Kvíčalův postup za výjimečný případ či nikoliv.

Když rakouské císařství přistupovalo po březnových událostech 1848 k reformě vysokého školství, vzalo si v mnohých ohledech za vzor — zvláště pak v případě filozofických fakult — prusko-německou studijní soustavu. Změna stávajících struktur podle tohoto vzoru byla jedním z prvních cílů reformních snah, jež se započaly rokem 1848. To však samo o sobě nemohlo být dostačující: úprava struktury musela jít ruku v ruce s cílevědomou personální politikou. O tom neměli odpovědní činitelé v nově zřízeném ministerstvu veřejného vyučování (později ministerstvu kultu a vyučování) nejmenší pochyby.

Postulát personálně politických změn byl zásadně uplatňován ve všech oborech. Jeho uskutečnění bylo považováno za zvláště nutné a naléhavé zejména v těch disciplínách, které neplnily svoji významnou úlohu pouze v rámci univerzit, zároveň však i v systému nového osmitřídního humanitního gymnázia. Jednalo se přitom o obory, jejichž rozvoj nebyl v habsburské říši v době předbřeznové nijak zvláště podporován.

Jednou z disciplín, jimž byla v rámci reformních záměrů věnována zvláštní pozornost, byla klasická filologie. Ta se měla stát v habsburské říši na dlouhou dobu hlavním a vedoucím předmětem skupiny společenskovědních a filologických oborů na filozofických fakultách i na gymnáziích. Profilující funkce klasické filologie měla svůj vzor v němec-

kých zemích, především protestantských. Klasická filologie v nich v 1. polovině 19. století dosáhla významu prvořadého faktoru národně vzdělávacího. Spolupůsobily zde různé okolnosti, zvláště její úzké napojení na pedagogické a výchovněvzdělávací představy, jak je v neposlední řadě odráží pruská školská reforma. Byli to právě klasičtí filologové, kteří podstatně přispěli k tomu, že se neohumanismus resp. neohelénismus[1]) prosadil jako obecný princip vzdělávání.[2]) A výsledek: v německých státech, především pak v protestantském Prusku, se stalo měšťanské vzdělání synonymem vzdělání humanitního.

V habsburské říši tedy byly v letech po r. 1848 podniknuty snahy — i když ne ve všech ohledech[3]) — aby bylo dosaženo téhož cíle. Mělo-li se tak stát, bylo nutno přikročit k povolání takových klasických filologů, kteří byli odborně vyškoleni na německých univerzitách. Vyučující, kteří v době předbřeznové přednášeli na rakouských univerzitách latinskou a řeckou filologii a klasickou literaturu, neměli totiž odpovídající klasické filologické vzdělání; ponejvíce se jednalo o autodidakty.[4])

Tuto skutečnost měl před očima pražský univerzitní profesor Franz Seraphin Exner, povolaný na ministerstvo vyučování, když se v srpnu 1848 před tehdejším vrchním učitelem ve Štětíně Hermannem Bonitzem vyjádřil: „Potřebujeme pro naše univerzity několik zdatných mužů pro obor klasické filologie, jakož i pro němčinu, historii atd.; zvláště klasičtí filologové jsou naléhavě zapotřebí k přípravě gymnaziálních učitelů. Především jsou nám vítáni mladí, energičtí muži s dobrou vědeckou pověstí, kteří se chtějí podílet na reformě gymnázií.“[5]) V tomto smyslu také Exner Bonitze požádal, aby mu některé filology doporučil.

Všechny osoby, které přicházely v úvahu pro obsazení profesorských kateder a jež byly ministerstvu nebo jeho důvěrníkům doporučeny, byly německé národnosti. Vzhledem k celkové situaci v oblasti školské politiky se tomu nelze divit — vždyť orientaci udával německý vzor. Skutečnost, že v prvním roce reformy bylo nutno povolat učitelský personál z Německa, nepociťovali činitelé zodpovědní za reformu za přílišný

[1]) K diferenciaci mezi pojmy neohumanistický a neohelénský viz Rudolf Pfeiffer, Die Klassische Philologie von Petrarca bis Mommsen, München 1982, s. 224, pozn. 1.

[2]) K významu vytváření „humanistického charakteru“ srv. např. výklady Johannese Irmschera, Die Entwicklung der klassischen Philologie an der Humboldt—Universität zu Berlin. In: Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt—Universität zu Berlin, Gesellschaftswissenschaftliche Reihe 32/3 (1983), s. 355.

[3]) To platí zvláštní měrou pro neohumanistický náhled na svět, který v Německu povstal v neposlední řadě ze zájmu o klasickou filologii a který byl v habsburské říši prosazován hlavně Thunem. Srv. Hans Lentze, Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun—Hohenstein, Wien 1962 (= SbbAkad. Wien 129/2), s. 125 sq.

[4]) K tomu srv. výklady v ministerském pamětním spisu Die Neugestaltung der österreichischen Universitäten über Allerhöchsten Befehl dargestellt von dem k. k. Ministerium für Kultus und Unterricht. August 1853, Wien 1853, s. 93 sq.

[5]) Salamon Frankfurter, Graf Leo Thun—Hohenstein, Franz Exner und Hermann Bonitz. Beiträge zur Geschichte der österreichischen Unterrichtsreform, Wien 1893, s. 95 sq.

problém. K určité změně dochází v tomto bodě v červenci 1849, když ministerstvo kultu a vyučování převzal hrabě Lev Thun—Hohenstein. Od tohoto okamžiku se začala projevovat snaha, aby v personálně politických otázkách byly respektovány — podle možností, ale ne za každou cenu — též národnostní ohledy. Lze to vyčíst i z dopisu, který zaslal Bonitz (mezitím přeložený do Vídně) vratislavském filologovi Friedrichovi Gottlobu Heinrichu Haasemu. V dopise se říká: „Při povznesení a zdokonalení krakovské univerzity vláda zamýšlí respektovat polskou národnost, a to do té míry, jakou účel věci, tj. podpora vědeckých snah, připouští. V těch oborech, kde lze najít kvalifikované síly mezi Poláky, si ministerstvo přeje, aby byli povoláni na univerzitu do Krakova, aby se tak ostatním vědcům polské národnosti dalo najevo, že také na půdě univerzity se hledá řešení, jak odstranit překážky způsobené národní řevnivostí.“[6])

Rovněž i povolání Poláka Antona Małeckého v březnu 1850 jako mimořádného profesora latinské a řecké filologie v Krakově dokumentovalo o několik měsíců později tuto celkovou změnu nálady.[7]) A když se na sklonku podzimu 1850 pomýšlelo na zřízení druhé profesury klasické filologie v Krakově, počítalo se původně opět — i když především na základě praktických úvah — s povoláním Poláka.[8])

Krakov však byl do jisté míry výjimkou. Vzhledem k daným politickým realitám bylo možno chovat oprávněné naděje, že se pro učitelká místa na tamní univerzitě podaří získat větší počet Poláků, kteří studovali na německých univerzitách.

V Praze to vypadalo v tomto ohledu jinak. V důsledku restriktivních studijních předpisů doby předbřeznové nebyli v Praze po ruce příslušníci českého národa, kteří by dosáhli svého vzdělání na německých univerzitách či tam dokonce vyučovali. Místo toho se nabízela spíše možnost pozvat do Prahy učitelský personál ze zahraničí, který by tyto podmínky splňoval. To však muselo vést vzhledem k růstu českého národního sebevědomí k různým napětím, a to tím více, čím důrazněji byly předtím v l. 1848/49 učiněny z české strany pokusy posílit její pozice na univerzitě, přičemž takřka v žádném případě nebylo dosaženo žádoucího úspěchu. Zvláště to platí pro obor klasické filologie, pro který rok 1848 v Praze představoval — právě tak jako ve Vídni — významný přelom. Ve Vídni

[6]) Briefe österreichischer Gelehrter aus den Jahren 1849—1862. Beiträge zur Geschichte der österreichischen Unterrichtsreform. Hg. von Alfred Schneider, in: Archiv für österreichische Geschichte 113 (1936), s. 190: Bonitzův list Haasemu datovaný ve Vídni 22. 11. 1849.

[7]) Srv. Herbert H. Egglmaier, Die Klassische Philologie im Umbruch. Studien— und bildungspolitische Vorstellungen bei der Berufung ausländischer Lehrkräfte in den ersten Jahren nach 1848/49. In: Domus Austriae. Eine Festgabe Hermann Wiesflecker zum 70. Geburtstag. Hg. von Walter Höflechner, Helmut J. Metzler—Andelberg und Othmar Pickl, Graz 1983, s. 107.

[8]) Viz Briefe österreichischer Gelehrter, s. 192: Bonitzův list Haasemu datovaný 9. 12. 1850 ve Vídni.

byl tento obrat spojen se jménem Hermanna Bonitze, v Praze Georga Curtia.

Císařským rozhodnutím z 16. dubna 1849 byl berlínský soukromý docent Georg Curtius povolán do Prahy jako mimořádný profesor „klasické literatury". Určující pro toto rozhodnutí byly studijně politické momenty[9]) neboť od Curtia se očekávala — a jak se později ukázalo, právem — nová orientace pražského filologického studia. Ještě před Curtiovým příchodem získal ovšem v březnu 1849 oprávnění konat jako docent přednášky z „řecké literatury a dějin poezie české v české řeči" (Vorlesungen über Griechische Literatur und Geschichte der Poesie Böhmens in czechischer Sprache)[10]) Václav Nebeský. Proti jeho habilitaci, která byla fakultou provedena s prominutím kolokvia a přednášky na zkoušku — zvláště z toho důvodu, že Nebeský byl mimořádným členem Královské české společnosti nauk[11]) — nebyly ze strany ministerstva veřejného vyučování vzneseny žádné námitky věcné nebo formálněprávní povahy. Nebeského habilitace byla ministerstvem téměř ihned a bez průtahů potvrzena; na další chod studia tohoto oboru v Praze to však nemělo žádný vliv.

O několik měsíců později, když se řízení resortu ujal Thun, by Nebeského habilitace v této podobě — t. j. bez kolokvia a přednášky na zkoušku — narazila jistě na odpor. Vůči nově nastupujícím učitelským silám, které svého vzdělání dosáhly ještě v předbřeznovém Rakousku, bylo za Thuna zaujímáno skeptické stanovisko. Celkově bylo možno pozorovat tendenci — zcela v protikladu k dřívějšku — k reskriktivnímu výkladu habilitačních norem.

Jak rychle se během krátké doby změnily poměry, se ukázalo v Praze o rok později, když se František Šohaj chtěl habilitovat pro obor klasické literatury. Šohaj, který po Canavalově onemocnění suploval jeho přednášky,[12]) zjevně nezapadal do vzdělávací koncepce tehdejší školské správy. I když se pražská filozofická fakulta, na níž ještě udával tón pedagogický personál doby předbřeznové, jednohlasně vyjádřila pro Šohajovu habilitaci,[13]) přesto trvala česká zemská správa na přesném dodržování platných předpisů a zaujala tak odmítavé stanovisko. Jak bylo téměř malicherným způsobem shledáno, v habilitačních aktech chybělo „ocenění mravnosti a počestnosti žadatelova charakteru" a ani v jiných ohledech Šohajova habilitace neodpovídala předpisům a požadavkům obsaženým v habilitační normě z 19. prosince 1848.[14]) Šohaj totiž nepředložil, ačkoliv nepředstavoval žádnou „vědeckou celebritu", žádné tištěné nebo rukopisné pojednání či nějaké větší odborné dílo a kromě toho mu fakulta na jeho přání prominula „habilitační zkoušku".[15])

Ministerstvo pod Thunovým vedením bylo argumentům zemské správy nakloněno. Kromě toho bylo ve vlastním zájmu ministerstva, habilitace podobného typu jako Šohajovu nepotvrzovat.[16]) Výnosem z 11. prosince 1849 bylo dáno ze strany ministerstva profesorskému sboru pražské filozofické fakulty jasně najevo, že v žádném případě nelze v této podobě Šohajovu habilitaci přijmout. V zamítnutí byly podtrženy zejména formální a právní nedostatky a bylo zdůrazněno, že pouze předchozí činnost jako adjunkta nebo suplenta určitého oboru nemůže být dostatečným průkazem kvalifikace pro soukromou docenturu.[17]) Mnohem více než formální nedostatky bylo však Šohajovi vytýkáno, že měl předbřeznové rakouské vzdělání, následkem čehož nebylo možné ze strany ministerstva očekávat, že by mohl vyučovat tak důležitý obor jako klasickou filologii (zvláště s ohledem na to, že se jedná o výchovu kandidátů pro učitelství na gymnáziích) podle představ ministerstva a podle představ Thunových.[18])

Motiv rozhodnutí proti Šohajovi lze hledat pouze v charakteru tehdejší školské politiky. Národnostní důvody přitom nehrály žádnou roli, protože Thun, který se necítil být ani Čechem ani Němcem, nýbrž jako „Böhme", a který byl už za svých studií uveden do pražského Bolzanova kruhu a jenž se nechal od Hanky vzdělávat v češtině,[19]) měl k českému obyvatelstvu celkem sympatický postoj a vystupoval rovněž ve prospěch

[9]) Srv. Egglmaier, Klassische Philologie im Umbruch, s. 106. Stadion se postavil za Curtiovo povolání, protože „doma nelze nalézti žádných mužů, kteří by svými všeobecně uznávanými vědeckými výkony v oboru klasické literatury a pro svůj ještě produktivní věk skýtali záruky vzhledem k veřejnému mínění". Allgemeines Verwaltungsarchiv (= AVA) Vídeň, Ministerium des öffentlichen Unterrichts (= MÖU), Zl 3043 1849: přednesení Stadionovo ze dne 27. 3. 1849.

[10]) AVA, MCU čj. 2116 1849, ministerský výnos ze dne 23. 3. 1849.

[11]) Viz Josef Kalousek, Geschichte der kön. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften sammt einer kritischen Übersicht ihrer Publicationen aus dem Bereiche der Philosophie, Geschichte und Philologie, Prag 1885, s. 254.

[12]) Viz Die Deutsche Karl-Ferdinands-Universität in Prag unter der Regierung seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I., Prag 1899, s. 491.

[13]) AVA, Ministerium für Cultus und Unterricht (= MCU), čj. 8987/1849: ministerská doložka datovaná 3. 11. 1849. Fakulta argumentovala ohledně Šohajovy osoby „jeho několikerými konkursními zkouškami pro humanitní studia", jakož i jeho uspokojivou suplenturou za Canavala.

[14]) Viz Sammlung der für die österreichischen Universitäten giltigen Gesetze und Verordnungen ..., 2. přepracované vydání redigované Friedrichem von Schweickhardtem, Wien 1885, s. 150 sq., č. 103.

[15]) AVA, MCU Zl 8987/1849: doprovodný list české zemské správy z 3. 12. 1849, Zl 63387.

[16]) To zcela odpovídalo Thunem sledované linii. Viz Lentze, Universitätsreform, s. 114.

[17]) AVA, MCU čj. 8987/1849: ministerský výnos z 11. 12. 1849. V Šohajově případě však bylo ministerstvo ochotno prominout mu přednášku na zkoušku.

[18]) Thun nebyl s to vidět na „duchovním Rakousku" před r. 1848 nic dobrého, ba přímo jím pohrdal. Viz Hans Lentze, Die österreichischen Universitäten als Nebenkriegsschauplatz im österreichischen Kulturkampf. In: Festschrift Nikolaus Grass zum 60. Geburtstag dargebracht von Fachgenossen, Freunden und Schülern, Bd. 2, Innsbruck — München 1975, s. 351.

[19]) Srv. Christoph Thienen—Adlerflycht, Graf Leo Thun im Vormärz. Grundlagen des böhmischen Konservativismus im Kaisertum Österreich, Graz — Wien — Köln 1967 (Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa—Institutes VI), s. 153 sq., jakož i Eduard Winter, Romantismus, Restauration und Frühliberalismus im österreichischen Vormärz, Wien 1968, s. 206.

rozvíjející se české vědy a literatury.[20]) Ministrovým nejvyšším cílem však byla urychlená výstavba nového školského systému, jenž považoval za základ k uskutečnění svých osobních představ a přání a věc obecného zájmu.[21]) A dosažení tohoto cíle byl Thun vždy pamětliv.

Názorný příklad toho, jak důsledně chtěl ministr uskutečnit své představy a v žádném případě je nehodlal obětovat nacionálně politickému oportunismu (čehož se někteří u Thuna — neboť byl „Böhme" — obávali), poskytuje případ povolání Augusta Schleichera jakožto mimořádného profesora klasické filologie a literatury na pražskou univerzitu v únoru 1850.[22]) V jeho příchodu do Prahy Thun spatřoval, v neposlední řadě i proto, že se Schleicher zabýval slovanskými jazyky, zvláště možnost, „čelit nebezpečenstvím, kterému by vystavili — kdyby to vláda dopustila — stav vzdělanosti a snahu studující mládeže jistí malodušní lidé, popichovaní jednostranným nacionálním zápalem, jež se ve zmatku uplynulých let pokusili proniknout do učitelského stavu; ty je nutno postavit do stínu a nahradit je muži ryzího vzdělání na poli jejich vlastní činnosti".[23]) Ačkoliv jistě ne výlučně, byla tato argumentace namířena hlavně proti Nebeskému a Šohajovi a dalo se jí rozumět také tak, že v budoucnu nemají být takové habilitace resp. pokusy o ně, zvláště jedná-li se o předbřeznové síly, vůbec připuštěny.[24])

Thunovo stanovisko ve věci Schleicherova povolání ozřejmuje, více než jiné ministrovy dokumenty z této doby, tehdejší intence v pražské personální politice. Bylo to současně také přiznání, že v Praze bude možno v oboru klasické filologie v užším slova smyslu a ve většině dalších filologických oborů sáhnout při provádění reforem a novém zaměření univerzitní výuky po učitelích české národnosti jen v jednotlivých případech, jako tomu bylo např. u slavisty Čelakovského, povolaného r. 1849 zpět do Prahy. O to více musely být příslušné úřady — a to zvláště za takového ministra, jako byl Thun — zainteresovány na tom, aby byly do Prahy přivedeny také mladší české učitelské síly. Záměrem ministerstva kultu a vyučování totiž bylo a muselo být, aby zahraniční profesoři byli

[20]) Srv. Alphons Lhotsky, Das Ende des Josephinismus. Epilegomena zu Hans Lentzes Werk über die Reformen des Ministers Grafen Thun. In: A. L.: Aufsätze und Vorträge. Ausgewählt und hg. von Hans Wagner und Heinrich Koller, Bd. 3, Wien 1972, s. 259 sq.

[21]) Thun sám spojoval s reformou především dva momenty: pozvednout úroveň vzdělání poskytovaného na rakouských univerzitách a vytvořit nový typ představitele akademické vrstvy. Viz Hans Lentze, Graf Thun und die voraussetzungslose Wissenschaft. In: Festschrift Karl Eder zum 70. Geburtstag. Hg. von Helmut J. Metzler-Andelberg, Innsbruck 1959, s. 197.

[22]) K tomuto povolání viz Egglmaier, Klassische Philologie im Umbruch, s. 106 sq.

[23]) AVA, MCU čj. 1099/1850: přednesení Thunovo ze dne 28. 1. 1850. Viz též Egglmaier, Klassische Philologie im Umbruch, s. 107.

[24]) Již dříve se v souvislosti s Šohajovým případem fakulta mj. vyjádřila, že klasická filologie „není na zdejší vysoké škole dostatečně zastoupena". — nic však touto argumentací nedosáhla. Ale jen o několik týdnů později se Thun vyjádřil, že se „ukázala v Praze nutnost rozmnožit dosavadní učitelské síly, aby tak bylo dosaženo žádoucího úspěchu ve filologických studiích".

zváni především jako nositelé určitých impulsů a prvních reforem, následovně aby však byli nahrazováni mladými domácími silami.

V oboru klasické filologie trvalo několik let, než se takový mladý muž objevil: byl to Jan Kvíčala.[25]) Ten již navštěvoval druhý stupeň nového, osmitřídního gymnázia a v r. 1852 v Litoměřicích s vyznamenáním maturoval. V tomtéž roce přišel pak na pražskou univerzitu, kde absolvoval předepsané triennium a — ovlivněn především Georgem Curtiem a jeho následovníkem Ludwigem Langem — věnoval se přednostně studiu klasické filologie. Ve školním roce 1855/56 již Kvíčala vyučoval na malostranském gymnáziu v Praze a v témž roce složil též s vyznamenáním učitelské aprobační zkoušky z klasické filologie. Kvíčala na sebe již tehdy upozornil svou dosavadní činností, takže mu bylo na Langovo doporučení uděleno cestovní stipendium pro studijní rok 1856/57, které použil pro další vědecké vzdělávání na univerzitě v Bonnu, kde měl možnost poslouchat Jahna, Ritschla a Welckera. V této době už mohl mít oprávněné naděje do budoucnosti, neboť udělení cestovního stipendia mladým a perspektivním studentům či absolventům univerzit bylo obvyklým způsobem ministerstva, jak podporovat akademický dorost, zvláště pak ten, který byl určen pro další působení na univerzitách.

Zdá se však , že z pohledu ministerstva nesvědčilo v jeho prospěch pouze důkladné školení a s ním spojená odborná kvalifikace. Přičítalo se mu rovněž k dobru, že v letech po r. 1848, kdy studenti nepřestali být politicky zainteresovaní a aktivní a představovali v mnoha ohledech potenciál neklidu,[26]) byl Kvíčala hodnocen jako osoba zcela loajální, nikoliv exponent českého nacionálního směru.[27]) Jen tak si lze vysvětlit Kvíčalovu další dráhu, především jeho rychlý postup v následujících letech.

Po návratu z Bonnu bylo Kvíčalovi v září 1857 poskytnuto profesorské místo na litoměřickém gymnáziu. Ministerstvo kultu a vyučování však mělo s Kvíčalou — asi též díky pozitivním vyjádřením oborových profesorů Langea a Bipparta o Kvíčalově druhém bonnském semestru[28]) — v úmyslu něco jiného. Když panovník svým rozhodnutím z 8. října 1857 povolil na žádost ministerstva zřízení přípravného oddělení pražského filologického semináře, byl Kvíčala ve věku 23 let pověřen jeho vedením. To byl první Kvíčalův krok na cestě k akademickému učitelskému úřadu; Langeova spoluúčast na něm jistě nebyla bez významu.

[25]) Údaje o jeho životě se opírají o: Josef Konstantin Jireček, Johann Kvíčala, in: AlmAkad. Wien 59 (1909), s. 369 sq.; AVA, MCU Zl 17587/1859; AVA, Staatsministerium (= StM) Abt. CU Zl 6043/1861; AVA, StM Abt. CU Zl 90/1867.

[26]) K pražským poměrům viz zvláště František Kutnar, Studentstvo v politickém životě doby Bachova absolutismu, in: AUC—HUCP 10/1 (1969), s. 49—94.

[27]) Kvíčala podepisoval svá podání na ministerstvo, pokud je mi známo, až do 60. let, jako „Johann Kvíčala" a nikoliv „Jan Kvíčala".

[28]) K tomu viz Archiv Univerzity Karlovy (AUK), filozofická fakulta (FF), kart. č. 89: protokoly 1856/57, č. 604 a protokoly 1857/58, č. 1.

Další krok následoval v červnu 1859, tedy v době, kdy už byl Langeův odchod do Giessenu jistý: Kvíčala podal žádost o habilitaci pro obor klasické filologie na pražské fakultě a předložil k ní několik článků, jakož i za tím účelem napsanou prací „ De Alcibiade primo“.[29]) Protože Kvíčala, který se již delší dobu zabýval myšlenkou na habilitaci, nedosáhl ještě doktorátu filozofie (jenž nebyl před r. 1872 doktorátem odborným), opřel svoji žádost do jisté míry o § 6 habilitačního řádu z r. 1848, v němž se pravilo: „Od předložení doktorského diplomu může profesorský sbor upustit zejména u těch mužů, kteří díky svým vědeckým výkonům požívají výborné veřejné pověsti, nebo na které se vztahuje zvláštní, jiným způsobem neuspokojitelná potřeba ústavu.“[30]) S poukazem na to, „že odchodem páně profesora Langeho na univerzitu v Giessenu vznikne mezera v přednáškách z filologie, kterou za stávajících možností nebude možno do počátku zimního semestru zaplnit“,[31]) počítal Kvíčala zejména s druhou částí tohoto paragrafu, neboť o „výborné veřejné pověsti“ jakožto vědce bylo možno vzhledem k několika málo publikovaným článkům stěží hovořit. Děkan Reuss však nechtěl uvádět Langeův odchod jako důvod pro habilitaci — Lange přednášel až do konce semestru a ministerstvo přislíbilo včasné řešení otázky nového obsazení — na druhé straně byl na Kvíčalově habilitaci zainteresován. Na schůzi profesorského sboru však s ohledem na platné předpisy požadoval, aby se Kvíčala ještě před svou habilitací zavázal, že dodatečně získá doktorát filozofie.[32]) Filolog Bippart se proti habilitaci postavil a argumentoval tím, že Kvíčala nemá filozofický doktorát[33]) — avšak marně: při diskusi bylo ve sboru jednáno jen o otázce „naléhavé potřeby“ a při konečném hlasování (většinou jednoho hlasu, a sice děkanova) byl chybějící doktorát označen za nepodstatnou závadu. Protože se však profesorské kolegium postavilo ke Kvíčalově habilitaci celkem pozitivně, nehledě na tyto formální otázky, podařilo se nakonec za souhlasu většiny dospět ke kompromisu: Kvíčalova žádost byla s kladným vyjádřením předložena vyšším školským úřadům s tím, aby mu byla umožněna habilitace, neboť fakultu ujistil, že se bude dodatečně ucházet o doktorát filozofie.

[29]) AUK, FF č. 439 z knihy protokolů 1858/59: Kvíčalova habilitační ze 14. 6. 1859. Ke Kvíčalově habilitaci viz též AUK, FF, kart. č. 90: protokoly 1858/59, č. 505, 508, 522, 563.

[30]) Schweickhardt, Universitätsgesetze, s. 150 sq., č. 103, citát 151.

[31]) Habilitační žádost J. Kvíčaly viz pozn. [29]). Kvíčala se ve své žádosti současně omluvil za to, že dosud nedosáhl doktorského gradu, a ujistil, že třeba „důvod tohoto nedobrovolného zpoždění toliko hledati v jeho četných literárních pracích jakož i v okolnosti, že mu dosud chyběly dostatečné prostředky ...“

[32]) AVA, MCU čj. 10366/1859: zpráva z fakulty datovaná 18. 6. 1859, č. 439. Koncept v AUK.

[33]) O doktorát z filozofie se bylo nutno tehdy ucházet — a sice až do r. 1872 — podle předpisů z r. 1809. Kandidát nemusel ze svého hlavního oboru předložit žádnou písemnou práci a nebyl také ústně zkoušen z hlavního a vedlejšího předmětu, nýbrž měl za povinnost složit tři rigoróza — z teoretické a praktické filozofie, z matematiky a z obecných dějin.

Ministerstvo proti tomu nevzneslo žádné zásadní námitky, ba právě naopak. Protože však Bippartovu výhradu in puncto odborného doktorátu považovalo za oprávněnou a protože se již tehdy zabývalo přípravnými pracemi na novém rigorózním řádu, bylo pražské filozofické fakultě dáno na vědomí, že Kvíčala musí dodatečně obhájit doktorát filozofie podle ustanovení současného rigorózního řádu.[34])

Jakmile se k tomu Kvíčala formou reversu zavázal,[35]) bylo fakultní komisí o složení Bippart — Lange — Hattala zahájeno habilitační řízení; Kvíčalova habilitace pak byla krátce nato — 22. 8. 1859 — ze strany ministerstva potvrzena.[36])

Habilitací ovšem nebyl Kvíčalův razantní vzestup in academicis ukončen. Již o několik měsíců později následovalo jeho jmenování mimořádným profesorem. Ještě větší měrou než při habilitaci zde bylo rozhodující Langeovo povolání na univerzitu do Giessenu, ačkoliv náhradník místo Langea byl určen již před Kvíčalovým jmenováním. Na návrh státního podsekretáře Alexandra von Helferta z 16. září 1859 došlo ještě v témž měsíci ke jmenování Franze Hocheggera, gymnaziálního profesora a bývalého suplenta na univerzitě v Pavii, „řádným profesorem klasické filologie na pražské univerzitě“.[37]) Hochegger však od počátku nebyl považován za plnohodnotnou náhradu za Langea,[38]) takže již v září 1859 probíhala jednání mezi ministerstvem vyučování a ministerstvem financí ohledně rozšíření pražského profesorského sboru, jež byla ukončena dohodou. Bezpochyby již tehdy se na ministerstvu v souvislosti se zřízením nového profesorského místa v Praze pomýšlelo především na Kvíčalu, jehož právě ukončená habilitace přišla ministerstvu velmi vhod.[39])

Ministerstvo kultu a vyučování bylo již dávno pevně rozhodnuto využívat všech možností k personální a institucionální výstavbě oboru klasické filologie na pražské univerzitě, zvláště když ministr Thun 4. listopadu 1859 žádal, aby byl Kvíčala jmenován mimořádným profesorem s povinností převzít vedení proseminář po dobu, která bude shledána nutnou.[40]) Thun tuto žádost zdůvodnil zvláště Langeovým odchodem („Nut-

[34]) AVA, MCU čj. 10 366/1859: ministerský výnos zs 7. 7. 1859; AUK, FF č. 505 z protokolů 1858/59; Tento rigorózní řád vstoupil ostatně v platnost až v r. 1872. K němu viz Karl Lemayer, Die Verwaltung der österreichischen Hochschulen von 1868—1877, Wien 1878, s. 76 a s. 261—267, jakož i Richard Meister, Geschichte des Doktorates der Philosophie an der Universität Wien, Wien 1958 (= SbbAkad. Wien 232/2), s. 48 sq.

[35]) AVA, MCU čj. 12587/1859: Kvíčalův revers z 20. 7. 1859.

[36]) AVA, MCU čj. 12587/1859 a AUK, FF č. 563 z protokolů 1858/59.

[37]) AVA, MCU čj. 14789/1859: přednesení Helfertovo z 16. 9. 1859 a císařské rozhodnutí z 22. 9. 1859 — Hocheggerovo jmenování se také doporučovalo z finančních důvodů, neboť Hochegger byl po ztrátě Lombardie bezprostředně k dispozici.

[38]) Lze tak usoudit z Helfertových formulací v jeho přednesení z 16. 9. 1859, viz pozn. [37]).

[39]) Poukaz na to v Thunově přednesení z 4. 11. 1859 — AVA, MCU čj. 17587/1859.

[40]) Přednesení Thunovo z 4. 11. 1859, viz pozn. [39]).

nost posílení profesorského sboru se však následkem odchodu Langeho ukázala býti nevyhnutelnou") a obecnou potřebou výuky klasické filologie na univerzitách, především však na gymnáziích. Neboť ještě deset let po začátku reforem panoval na gymnáziích stálý nedostatek učitelů odpovídajícím způsobem odborně vyškolených.

Na základě své dosavadní činnosti na univerzitě a dosud vyšlých pojednání byl Kvíčala Thunem oceněn ve správném světle: „Kvíčalova způsobilost pro tuto profesuru je díky jeho vynikajícímu vzdělání a díky jeho osvědčené metodě výuky mimo jakoukoliv pochybnost". Kvíčala sám byl ministrem Thunem označen jako „právě tak zdatný gramatik jako dovedný exeget a ostrý kritik".[41]) Toto Kvíčalovo hodnocení bylo vzhledem k jeho mládí (bylo mu tehdy pouze 25 let) více než lichotivé a dokumentuje v neposlední řadě zájem, jaký byl jeho osobě v souvislosti s Prahou věnován.

Kvíčalovo jmenování mimořádným profesorem bylo panovníkem provedeno 14. listopadu 1859.[42]) Tak se dostal na pražskou univerzitu jako profesor klasické filologie poprvé příslušník českého národa, který své vzdělání získal již za nového školského systému a do akademického života vstoupil po l. 1848-49.

Kvíčala sám si toho byl plně vědom — a tím i svého postavení. Od počátku 60. let se dostává stále výrazněji na nacionálně české pozice v otázkách kulturních i školských, což se odráželo v mnoha jeho iniciativách a projevilo též v jeho další akademické kariéře:[43]) od r. 1861 až do rozdělení pražské univerzity, za které se ostatně jako poslanec říšské rady vehementně zasazoval, konal své přednášky česky i německy, a když v akademickém roce 1882/83 došlo k rozdělení univerzity, přešel Kvíčala, jenž byl v r. 1867 jmenován ordinářem, na univerzitu českou. Učil zde až do svého penzionování v roce 1905.

Ale obraťme nyní svoji pozornost zpět do 50. let k otázkám, které jsme si položili už na začátku: byl Kvíčalův rychlý postup před r. 1859 v oboru klasické filologie výjimkou nebo nikoliv?

Odpověď je vlastně dána už předem: v zásadě Kvíčalova kariéra v prvních letech jeho akademické dráhy žádný výjimečný případ nepředstavuje, neboť ona okolnost, že cesta od habilitace k profesuře byla mimořádně krátká, nezávisela na Kvíčalově osobě, nýbrž byla způsobena specifickou situací na pražské univerzitě.

[41]) Přednesení Thunovo z 4. 11. 1859, viz pozn. [39]).

[42]) AVA, MCU čj. 17587/1859: císařské rozhodnutí ze 14. 11. 1859. K tomu viz též AUK, FF č. 194 z protokolů 1859/60: ministerský výnos z 6. 12. 1859, č. 17 587. Vyrozumění ze strany české zemské správy je datováno 17. prosince 1859.

[43]) V souvislosti s klasickou filologií budiž připomenuta podpora, kterou Kvíčala poskytoval během studií i po nich svému žákovi a pozdějšímu antipodu Královi. Srv. Martin Svatoš, Univerzitní působení filologa Josefa Krále, in: AUC-HUCP 22/2, (1982), s. 67—72.

Kvíčala nebyl zdaleka prvním ani posledním filologem, jemuž proměna struktur ve školství v prvních letech po reformě s jejími personálněpolitickými důsledky přišla k dobru. Také jiní klasičtí filologové z toho profitovali a mohli zaznamenat v 50. letech podobnou kariéru. Všichni příslušníci této nové generace měli něco společného: nebyli totiž diskriminováni ódiem k době předbřeznové. Na základě svého vzdělání nebo alespoň jeho části měli tito zástupci nového systému výuky předem připravenu a otevřenu cestu k akademické dráze, a to dokonce i tehdy, když někteří z nich nesplňovali všechny nutné formální předpoklady.

Abychom si to více ozřejmili, podívejme se na tyto „muže náhlé konjunktury" — Gustava Linkera, Franze Hocheggera, Maxe von Karajana, Karla Schenkla, Alfreda Ludwiga a Jana Kvíčalu — poněkud blíže.[44]) Tito mladí univerzitní učitelé navštěvovali za účelem odborného filologického vzdělání z domácích univerzit jen univerzity ve Vídni a v Praze, tedy ony dvě univerzity, jimž věnovala rakouská školská správa největší pozornost a na nichž byl v návaznosti na tuto tradici kladen největší důraz na odbornou organizaci výuky klasické filologie, odpovídající důležitosti oboru.[45]) Někteří z těchto nových mužů (Linker, von Karajan, Ludwig, Kvíčala) absolvovali svá studia — soukromě nebo vybaveni ministerským stipendiem — rovněž na univerzitách v zahraničí.

Jejich akademický etablissement se uskutečnil v průběhu několika málo let, přičemž výchozím bodem jejich univerzitní kariéry nemusila být nutně habilitace, jak lze vidět u Kvíčaly, Ludwiga a Schenkla. Kvíčala a Ludwig byli ještě před habilitací pověřeni vedením proseminářе; Schenkl oproti tomu, jelikož si získal zásluhy o edice klasických filologických textů pro školní vydání, se stal ordinářem v Innsbrucku, aniž byl předtím habilitován.

Při habilitacích těchto klasických filologů „pobřeznové generace" se postupovalo celkem shovívavě, neboť až na habilitaci Linkerovu[46]) všechny ostatní proběhly s prominutím některých formálních požadavků.

Sledujeme-li Kvíčalovu dráhu do r. 1859, jakož i služební dráhu výše uvedených mladých filologů, můžeme s jistotou konstatovat:

Formy postupu ministerstva kultu a vyučování dokládají státní zájem na co nejrychlejší přípravě vlastního akademického dorostu pro obor

[44]) Následující vývody se opírají zejména o materiály z AVA, jakož i o příslušné pasáže Aloise Kernbauera o Schenklovi a Petera G. Troppera o v. Karajanovi in: Das Fach Klassische Philologie an der Universität Graz vom Anfang des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart. Mit Beiträgen von Herbert H. Egglmaier u. a. In: Beiträge und Materialien zur Geschichte der Wissenschaften in Österreich, hg. von Walter Höflechner, Graz 1981 (= Publikationen aus dem Archiv der Universität Graz 11).

[45]) Tak byli do Vídně a do Prahy povoláni první klasičtí filologové ze zahraničí (Bonitz a Curtius) a na obou univerzitách bylo vyvinuto úsilí o dvojí obsazení oboru (Grysarem ve Vídni a Schleicherem v Praze).

[46]) Na rozdíl od ostatních mladých pedagogů byl Linker „cizinec". Pocházel z Marburgu v Hessensku a do Rakouska přišel počátkem 50. let, poté kdy ukončil svá studia na německých univerzitách.

klasické filologie. Činilo se vše proto, aby se vhodným mladým kandidátům umožnilo nastoupit akademickou dráhu. Postup fakult a ministerstva v prvních letech reformy ukázal, že zde byla ochota aplikovat zákonné předpisy velmi pružným způsobem; ze strany ministerstva kultu a vyučování ovšem jenom u těch uchazečů, kteří dosáhli vzdělání na domácích univerzitách až za nového systému studia nebo na německých vysokých školách. Naopak vůči osobám, kterým byl vzhledem ke vzdělání a myšlenkové orientaci přisuzován duch doby předbřeznové, se zdaleka taková konciliantnost neprokazovala, jak ukazuje v neposlední řadě i případ Šohajův.

Rozhodnutí jako např. ono již zmíněné proti Šohajovi na jedné straně, či ve prospěch Kvíčaly na straně druhé, byla především motivována celkovou školskou politikou. Národnostní příslušnost zde nebyla v žádném případě směrodatná, i když současně v Kvíčalově záležitosti — zvláště s ohledem na pražské poměry — mohly národnostní ohledy jeho kariéru spíše podpořit. Neboť pro ministerstvo vyučování — jakkoliv se pod Thunovým vedením snažilo o podporu jednotlivých národností — byly rozhodující především momenty odborné.

Z rukopisu přeložil Miroslav Kunštát

HERBERT H. EGGLMAIER

JAN KVÍČALA UND DIE BILDUNGSPOLITISCHEN WURZELN DER TSCHECHISCHEN KLASSISCH-PHILOLOGISCHEN SCHULE

ZUSAMMENFASSUNG

Ausgehend von der Situation im höheren Bildungswesen nach 1848 im allgemeinen und von der Situation im Fachbereich Klassische Philologie in Prag im besonderen wurden die Rahmenbedingungen untersucht, die Jan Kvíčala seine überaus rasche Karriere am Anfang seiner akademischen Laufbahn ermöglichten. Hierbei konnte im einzelnen festgestellt werden:

Bei der Neuorientierung des altphilologischen Unterrichts an der Prager Universität war man auf deutschsprachige, ausländische Lehrkräfte angewiesen. Auf Lehrkräfte tschechischer Nationalität konnte man nicht zurückgreifen, wiewohl man ein Interesse daran hatte, jüngere tschechische Kräfte in den akademischen Lehrbetrieb mit einzubeziehen. Jene aufstrebenden tschechischen Lehrkräfte jedoch, die in der ersten Zeit nach den Reformen als akademische Lehrer Fuß zu fassen versuchten, hatten ihre Ausbildung während des Vormärz erhalten und kamen somit für die Unterrichtsbehörde — vor allem unter Thun — als Träger der Reform nicht in Betracht.

Als hoffnungsvoller akademischer Nachwuchs tschechischer Nationalität hingegen konnte Jan Kvíčala gelten, der bereits die Oberstufe des neuen, achtklassigen humanistischen Gymnasiums besucht und an der Prager Universität bei den nach 1848 aus Deutschland berufenen Philologen Vorlesungen und Übungen besucht hatte. Im Gegensatz zu Václav Nebeský und František Šohaj paßte er in das neue, mit Thuns Namen

verknüpfte Bildungskonzept. Kvíčala ließ man daher auch — im Gegensatz zu jenen — alle Hilfe angedeihen, ermöglichte ihm einen Studienaufenthalt in Bonn und betraute ihn alsbald nach seiner Rückkunft mit der Leitung der neu eingerichteten Proseminarabteilung. Auch als sich Kvíčala 1859 habilitierte, kam man ihm — ganz im Gegensatz zu Šohaj ein Jahrzehnt zuvor — in formaljuridischen Belangen weitgehend entgegen, und alsbald nach seiner Habilitation wurde Kvíčala sogar zum Extraordinarius ernannt.

Bei einem Vergleich von Kvíčalas Karriere mit jener anderer Philologen, die ihre Ausbildung oder zumindest einen Teil derselben nach 1848 erhalten hatten, konnte festgestellt werden, daß auch auch diese — ganz im Sinne der neuen Bildungspolitik — seitens des Ministeriums gefördert worden waren, Kvíčala aber bei Durchlaufen aller Stufen einer Karriere den raschesten Aufstieg genommen hat. Dieser besonders und augenscheinlich rasche Aufstieg Kvíčalas läßt sich auf die besondere Situation an der Prager Universität zurückführen. So war man seitens der Unterrichtsverwaltung insbesondere auch daran interessiert, an der Prager Universität für das wichtige Fach der Klassischen Philologie auch einen Vertreter der tschechischen Nationalität als akademischen Lehrer zu etablieren. Kvíčala kam somit in den ersten Jahren seiner Karriere die bildungspolitsche Ausrichtung einerseits und die Situation an der Prager Universität anderseits zugute.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
1986 Tomus XXVI — Fasc. 1 Pag. 51—62

K POČÁTKŮM UŽITÉ PSYCHOLOGIE NA UNIVERZITĚ KARLOVĚ

JOSEF BROŽEK A JIŘÍ HOSKOVEC

Přítomná studie je článkem v sérii menších prací k vývoji užité psychologie v Československu mezi světovými válkami. Některé instituce, obory či osoby budou sledovány do prvních let po roce 1945.

Chápeme tyto studie jako „průzkumy", týkající se poměrně úzkého tématu, které je zkoumáno do hloubky, s důrazem na archivní dokumentaci. Jsou svého druhu paralelou ke studiím o vývoji sovětské psychologie práce[1]) a o různých aspektech americké psychologie včetně aplikované,[2]) ač jejich rozsah je značně menší, podobně jako přehled Hoskovcův a Štikarův[3]) o historických přístrojích v experimentální a pracovní psychologii na Univerzitě Karlově.

Díváme se na tyto průzkumy jako na protohistorii, která sbírá fakta, bez nichž se šířeji zaměřený historický popis a interpretace neobejde. Připomíná spíše dolování polodrahokamů, než jejich leštění a vytváření mozaik, různících se obsahem a perspektivou.

Zatímco historie politická má přesně datovatelné mezníky a období, historie kulturní a vědecká (ale též národohospodářská) je plynulejší. Konkrétně, psychologie vůbec a psychologie užitá zvlášť se nezrodila ex nihilo v říjnu 1918. Její kořeny jsou v období předcházejícím, jak jasně dokládá i fakt, že v letním semestru 1918 František Čáda přednášel „Soustavnou psychologii III.", jakož i psychologii dítěte se zvláštním zřetelem k péči o mládež.

Zkušební řád české vědecké zkušební komise pro učitelství na středních školách v Praze uvádí ve skupině předmětů, kterým je možno vyučovat na středních školách, též „Filosofickou průpravu (propedeutiku)".[4]) Na kandidátech, kteří chtějí vyučovat tomuto předmětu, se žádá

[1]) Zinčenko, V. P., Munipov, V. M. Noskova, O. G. (red.), Istorija sovětskoj psichologii truda, Moskva 1983.
[2]) Brožek, J. (red.), Explorations in the history of psychology in the United States, Lewisburg, Bucknell Univ. Press London and Toronto, Associated Univ. Press 1983.
[3]) Hoskovec, J., Štikar, J., Historické přístroje v experimentální a pracovní psychologii, Psychologie v ekonomické praxi 19, 1984, s. 63—70.
[4]) Sbírka zákonů a nařízení pro KU v Praze, Fak. filosofická, Praha: Univerzitní kancelář 1927, článek XX, s. 25.

nejen „znalost hlavních problémů a směrů filosofie v jejich historickém vývoji a nejdůležitějších pokusech rozlušťovacích", ale též se žádá, aby kandidát úplně ovládal vědeckou teorii logiky a psychologie do všech podrobností, při čemž jest vzíti přiměřený zřetel k stránce experimentální.[5])

Zkušební řád pro učitele škol středních, výnos MŠO ze dne 8. října 1930, č. 16.510-II, V. 1930, č. 98[6]) specifikuje pro filozofii, že první státní zkouška vyžaduje především povšechnou znalost základních problémů filozofických v rámci přehledných dějin filozofie a základů psychologie. Druhá státní zkouška požaduje hlubší znalost problémů psychologie se zvláštním zřetelem k psychologii experimentální a praktickou znalost psychologických přístrojů.

Základem přítomné studie jsou materiály chované v Archivu Univerzity Karlovy, a to 1) seznamy přednášek, 2) disertace, 3) kartotéka universitního personálu.

Vývoje experimentální psychologie a psychotechniky na Univerzitě Karlově si všímá též Petráň.[7]) O vývoji užité psychologie v letech dvacátých a počátku třicátých píše Král.[8])

I. Přednášky, semináře a praktická cvičení

Seznamy přednášek, které jsme systematicky prostudovali v Archivu Univerzity Karlovy, podávají důležitý, byť omezený obraz univerzitní výuky v daném oboru.

V této studii nás zajímá především psychologie užitá (zejm. psychotechnika), ale není možno se nezmínit též o psychologii základní (obecné a experimentální) a psychologii pedagogické.

I. 1. Psychologie užitá, (zejm. psychotechnika)

Je téměř neuvěřitelné, že „psychotechnika" se po prvé vyskytuje jako předmět oddělení II (psychologického) filozofického semináře pod názvem „Problémy psychotechniky. Pokusy s testy." již v letním semestru (LS) 1921. Seminář vedl tehdy František Krejčí. Zčásti je to v souvislosti s tím, že nový člen fakulty, Vilém Forster, který byl specialistou pro tento vědní obor, začal přednášet až o rok později (v LS 1922).

Je zajímavé, že F. Krejčí se stal spolutajemníkem odboru VI. (odbor národohospodářský a sociální) nově se rodící Akademie práce. V roce

[5]) Tamtéž, s. 26.
[6]) Podle Předpisů pro vysoké školy republiky československé, Praha 1932, s. 1857.
[7]) Petráň, J., Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze do roku 1948, Praha 1983.
[8]) Král, J., Československá filozofie, Část V. Psychologie, Praha 1937, s. 108—126.

1920 vzniknuvší Ústav psychotechnický, první z ústavů založených v Masarykově akademii práce,[9]) byl organizován v rámci VI. odboru.

Prvním docentem v tomto oboru byl Vilém Forster, narozený 16. 3. 1882 v Ratibořských Horách u Tábora. Byl habilitován pro psychotechniku 10. 3. 1921 a habilitace byla rozšířena na celou psychologii 3. 5. 1922. Mimořádným profesorem byl jmenován 15. 6. 1929. Zemřel 23. 5. 1932.[10])

Jeho první přednášky pro letní semestr 1922 měly název „Instinkt, paměť a inteligence". Seznam přednášek pro zimní semestr 1922-23 uvádí, že Forster měl oznámit název přednášek dodatečně. Zda tak učinil a co bylo jejich obsahem, nám není známo. V letním semestru 1923 Forster přednáší „Psychologii pozornosti". V zimním semestru 1923-24 a v letním semestru 1924 jsou Forsterovy přednášky tematicky nejbližší jeho původní habilitaci. Jde o „Testovací metody: Teorie, počet (kvantifikace) a prakse" a o „Industriální psycho'ogii s demonstracemi a cvičeními".

V zimním semestru 1924-25 se této tematice vzdaluje a jeho přednášky mají název „Psychologické řešení filosofických problémů (Z dějin psychologie)" a v letním semestru 1925 se objevují v seznamu přednášek „Základy dynamické (biologicky zaměřené) psychologie". V zimním semestru 1925-26 se název zpřesňuje na „Dynamická psychologie. Paměť a účelné pohyby". V letním semestru 1926 titul Forsterových přednášek zní „Dynamická psychologie III. Reflexy intelektuální".

V zimním semestru 1926-27 Forster přednáší o „Praktické filosofii na podkladě psychologickém", a v tématu pokračuje v letním semestru 1927. V zimním semestru 1927-28 jsou Forsterovy přednášky nazvány „Filosofická a noetická průprava pro psychologii". V letním semestru 1928 se Forster vrací k tématu „Dynamická psychologie" s podtitulem I. Funkce nervové a reflexy". Část II, „Nervové reflexy", je přednášena v zimním semestru 1928-29. V letním semestru není uveden podtitul a opakuje se číslo II. V následujícím semestru (zima 1929-30) se titul uvádí jako „Dynamická psychologie III." a v letním semestru jako „Dynamická psychologie. Pokračování".

V zimním semestru 1930-31 se objevují „Základy psychologické eugeniky" a „Psychologie atitud (postojů)". Pokračují v příštích třech semestrech. V letním semestru 1932 ohlásil Forster též „Reflexy zrakové" a poprvé seminární cvičení v psychologickém semináři. Smrt 23. 5. 1932 přetrhla jeho univerzitní kariéru.

Jeho kolegou a pak nástupcem, pokud se týká zájmu o užitou psychologii, který rostl s časem, byl František Šerácký. Narodil se 11. 8. 1891. Od r. 1921 byl docentem, od r. 1929 profesorem experimentální psy-

[9]) I. Ročenka Masarykovy akademie práce, 1924, s. 47.
[10]) Břicháček, V., Hoskovec, J., Vilém Forster 1882—1932. Československá psychologie, 26, 1982, s. 461—462.

chologie na Karlově univerzitě; r. 1927 se stal přednostou Psychotechnického ústavu. Zemřel 27. 9. 1942.[11])

Těžištěm přednášek F. Šerackého od letního semestru 1922 byl cyklus o experimentální psychologii, občas rozšířený o experimentální psychologii dětství a mládí. Jeho první exkurzí do psychologie užité byly přednášky „Psychoanalýza a sugesce" (ZS 1925-26), jejich pokračování v LS 1926 mělo podtitul „Některé aplikace, zvláště pedagogické". Nové téma pro Šerackého reprezentuje jeho „Úvod do diferenciální psychologie (psychologické variace, korelace a psychogramy)".

Skutečnost, že jde o „užitou" psychologii, se odráží v okolnosti, že „Úvod do psychologie experimentální s praktickými cvičeními" byl přednášen v LS 1928 střídavě v Psychologickém ústavu univerzitním a v Psychotechnickém ústavu Masarykovy akademie práce. Není známo, zda otázky užité psychologie byly zahrnuty v přednáškách „Hlavní směry a problémy dnešní psychologie", výslovně určených „pro začátečníky".

Prvé přednášky týkající se přímo psychologické praxe, nazvané „Úvod do teorie a praxe testovacích metod v psychologii", byly konány v LS 1929. „Diferenciální psychologie" přednášená znovu v zimním semestru 1929-30 je výrazně označena jako „Úvod do praktické psychologie".

Přednášky ohlášené na zimní semestr 1930-31 mají název „Úvod do psychotechniky". „Úvod do diferenciální psychologie" se opakuje v LS 1933. Psychologické praktikum v LS 1934 je věnováno myšlení a inteligenci. V letním semestru 1935 Šerackým přednáší o psychologii osobnosti a individuality. V témže semestru přednáší též znovu „Úvod do psychotechniky" a poprvé se vypisuje „Psychotechnické praktikum". V seznamu ZS 1935-36 najdeme „Psychologické poradnictví při studiu na střední škole" a praktická cvičení nesou název „Psychotechnická praxe na střední škole". „Úvod do psychologie užité" (LS 1937) má podtitul v závorkách „pedagogické, hospodářské, soudní a vojenské".

V ZS 1937-38 přednáší Šerackým znovu „Úvod do psychoanalýzy a individuální psychologie". V ZS 1938-39 se v názvu přednášek objevuje termín „práce" (Experimentální psychologie chtění a práce). „Chtění a práce" je předmětem praktických cvičení. V LS 1939 podává „Přehled dnešní psychologie užité i praktické" a cvičení jsou označena jako „Praktikum psychologie užité, zvláště psychotechniky". V ZS 1939-40 jsou ohlášeny přednášky o „Významu psychologie pro dnešní světový a životní názor" a praktická cvičení se měla týkat „Metod testových a explanačních".

V LS 1938 nastupuje na univerzitní scénu Jan Doležal, muž s velkými

[11]) Z knižních publikací Františka Šerackého uvádíme: Šerackým Fr. (red.), Comptes rendus de la VIIIe conférence internationale de psychotechnique tenue à Prague du 11 au 15 sept. 1934, Prague, Orbis, 1935. Šerackým Fr., K mé činnosti v psychologii, Praha 1938. Šerackým Fr., K přezkoumání Váňově, Praha 1939.

zkušenostmi v oboru užité psychologie, které získal zejména za svého pobytu v Německu. Narodil se 30. 3. 1902, soukromým docentem psychotechniky byl od roku 1937, mimořádným profesorem experimentální a užité psychologie od roku 1947. Zemřel 12. 1. 1965.[12])

V LS 1938 Doležal přednáší „Úvod do praktické psychologie", v ZS 1938-39 „Psychologii práce se zvláštním zřetelem ke studiu akademickému" a „Kvantitativní metody v psychologii", v nichž pokračuje v LS 1939. Přednáší též o psychologii propagace (reklamy). V ZS 1939 měl ohlášeny přednášky z psychotechniky.

I. 2. Širší univerzitní pozadí užité psychologie

O vztazích mezi psychologií základní a psychologií užitou lze diskutovat. Nehledě na psychologii pedagogickou, mezi dvěma světovými válkami výuka v psychologii užité nebyla plně postačující. Student na Karlově univerzitě si v těch letech musel doplňovat vědomosti a praktické znalosti v oboru užité psychologie stykem s institucemi a s jednotlivci, činnými v dílčích oborech užité psychologie mimo univerzitu. A tak jeden z nás (J. B.) se v raných letech třicátých učil statistickým metodám používaným v psychotechnice u Jana Váni v Psychotechnické laboratoři Elektrických podniků, instrumentální diagnostice schopností u Josefa Mlse ve Vojenském technickém leteckém ústavu na Hradčanech a testové psychologii u Jana Doležala v Psychotechnickém ústavu.

I. 2.a Psychologie základní — přednášky

Co se přednášelo v základní psychologii a v psychologii vůbec? V raných letech dvacátých Fr. Krejčí učil základům psychologie: Psychologie I, LS 1920, Psychologie II, ZS 1920, Psychologie III, LS 1921, (Čití a vnímání), ZS 1921, Psychologie IV (Představování a zákon asociační), LS 1922. Pozdější jeho přednášky se týkaly psychologie myšlení (ZS 1922, LS 1923), psychologie přerušovaného vědomí (LS 1926), základů psychologické teorie (ZS 1926), filozofických základů psychologie (LS 1927) a psychologické mezologie a metodologie, s podtitulem „dokončení úvodu do psychologie" (LS 1928). Tím končí jeho přednášky z psychologie vůbec.

Učitelskou funkci v oboru psychologie nejdříve doplňuje a pak přejímá Fr. Šerackým, s důrazem na přístup experimentální. Začíná v ZS 1921 „Základními metodami psychofysiky (s demonstracemi)" (ZS 1921) a „Experimentální psychologií v dětství a mládí" (LS 1922). V ZS 1922 začíná svůj cyklus přednášek o experimentální psychologii: vnímání, představování a myšlení (ZS 1922), asociace představ (LS 1923), cítě-

[12]) Bureš Zb., Hoskovec, J., Štikar, J., Dvacet let od smrti profesora dr. Jana Doležala, Psychol. v ekonom. praxi, 20. 1. 1985, s. 37—39.

ní (ZS 1923) a chtění (LS 1924). V ZS 1924 interpoluje „Základy experimentální psychologie" a v LS 1925 se vrací ke svému čtyřsemestrovému cyklu experimentální psychologie, opakovanému ještě několikrát, s menšími či většími změnami v názvu přednášek. Tak v ZS 1938 název přednášek zní „Experimentální psychologie chtění a práce", v LS 1930 „Experimentální psychologie myšlení, řeči, intelektu (omylem tištěno ‚dialektu') a poznávání", v LS 1932 a LS 1936 „Klasifikace jevů duševních a počitky".

Mimo tento cyklus a přednášky o psychologii dětství a mládí i o psychologii užité, o níž se hovořilo dříve, Šerácký přednášel o psychoanalýze a sugesci (ZS 1925, LS 1926, ZS 1933, ZS 1937), o „Positivismu, jeho psychologii a filosofii" (LS 1927), „Hlavní směry a problémy dnešní psychologie" (ZS 1928, ZS 1934), „Psychologie osobnosti a individuality" (LS 1935, LS 1939), „Úvod do nejnovější psychologie" (ZS 1938), „Přehled duševního vývoje života" (ZS 1939) a „Význam psychologie pro dnešní světový a životní názor" (ZS 1939).

I. 2.b. Psychologie základní — semináře

František Čáda řídil oddělení filozofického semináře Karlovy univerzity, které bylo několik let po jeho smrti (zemřel roku 1918) přeměněno v psychologické oddělení (oddělení II) filozofického semináře. Výnos MŠANO z 30. 11. 1921, adresovaný děkanství filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze, svoluje aby toto oddělení „spravoval jako dosud ředitel semináře filosofického prof. Fr. Krejčí" (Psychologický seminář 1921, Archiv Univ. Karlovy, Akademický senát 1882—1951, Invent. číslo 781, sign. B 9/8).

Oddělení II (psychologické) filozofického semináře pod vedením Fr. Krejčího se věnovalo v zimním semestru roku 1920—1921 psychologii pozornosti a analýze úkazů volních, v zimním semestru 1921-22 problému kausality v psychologii (na základě čtení Wundtova spisu „Přírodověda a psychologie"), v létě 1922 návodu k experimentování, v zimě 1922-23 problému pozornosti a fyzikálnímu pojmu prostoru, v létě 1923 problému pozornosti v teorii Einsteinově, v zimě 1923 problému geniality.

V létě roku 1924 je uveden v seznamu přednášek psychologický seminář, stále pod vedením Fr. Krejčího, jako takový; tématem byl problém duševní abnormality. V zimě roku 1924-25 je věnován rozboru česky vydaných úvodů do psychologie, v létě 1925 problému podvědomí, v zimě 1925-26 problému psychologie národa a plemen, v létě 1926 problémům charakterologie a pojmu charakteru, v zimě 1926-27 analýze ponětí ideálu, v LS 1927 problémům psychologie davu, v ZS 1927 rozboru fenomenologie ve kterém se pokračuje v LS 1928 (s dodatkem „kritika logicismu").

Šerácký vede paralelní oddělení psychologického semináře s titulem

„Cvičení" od LS 1926. V LS 1929 Šerácký přejímá vedení semináře, který má pak názvy specifické: Problémy psychologie útvarové a strukturní (LS 1929), Psychoanalýza — S. Freud a jeho škola (ZS 1929), Psychoanalýza — Freudovi žáci a A. Adler (LS 1930), Psychologie behavioristická (ZS 1930), Psychologie behavioristická — některé aplikace, zejm. pedagogické (LS 1931), Psychologie osobnosti a charakteru (ZS 1931), Charakterologie a grafologie (LS 1932), Psychologie útvarová — Gestaltpsychologie (ZS 1932), Psychologie útvarová — pokračování (LS 1933), Psychoanalýza — S. Freud (ZS 1933), Psychoanalýza Freudova a individuální psychologie Adlerova (LS 1934), Psychologie behavioristická (LS 1934) Psychologie behavioristická — pokračování (LS 1935). Psychologie osobnosti a charakterologie (ZS 1935), Charakterologie a grafologie (LS 1936), E. Husserl a antipsychologismus (ZS 1936), Psychologie útvarová — Gestaltpsychologie (LS 1937), Psychologie dětství a mládí (hlavně se zřetelem ke střední škole) (ZS 1937), Psychologie mládí a psychoanalýza (LS 1938), Psychologie behavioristická (ZS 1938), Psychologie rasová a charakterologie (LS 1939), Psychologie útvarová a strukturální (ZS 1939).

I. 2.c. Psychologie základní — praktická cvičení a kolokvia

Prvé psychologické praktikum, vyznačené pro kandidáty středoškolského učitelství, bylo vedeno Fr. Krejčím, spolu s Fr. Šerackým (LS 1922). Krejčího seminář (LS 1922) má podtitul „Pokračování cvičení. Návod k experimentování". Šerácký označil své psychologické praktikum v LS 1923 jako „praktikum pro pokročilejší", v LS 1924 bylo praktikum rozděleno na 2 oddělení, pro začátečníky a pro pokročilé. Pak praktikum po řadu let chybí. Šerackého „Cvičení" jsou uvedena jako funkce „paralelního oddělení" psychologického semináře, (t. j. paralelního tomu oddělení, které vedl Fr. Krejčí). V LS 1929 přejímá Šerácký vedení psychologického semináře. V LS 1930 se objevuje „Psychologické praktikum, hlavně se zřetelem k potřebám psychologa na střední škole".

Od ZS 1931 je Šerackého psychologické praktikum vázáno úžeji na přednášky o experimentální psychologii, to platí pro LS 1932, ZS 1932, LS 1933, ZS 1933, LS 1934, ZS 1934. Pro LS 1935 praktikum doplňuje přednášky o psychotechnice. „Praktická cvičení" pro ZS 1935 jsou věnována „Psychotechnické praxi na střední škole" zatímco v LS 1936 se praktikum opět napojuje na přednášky s názvem „Počitky a psychofysické metody". Tak tomu je v ZS 1936 (Vjemy a pozornost), LS 1937 (Představy — obrazivost a paměť), ZS 1937 (Psychologie myšlení), LS 1938 (Psychologie cítění) a ZS 1938 (Chtění a práce). V LS 1939 se cvičení nazývají „Praktikum psychologie užité, zvláště psychotechniky" a v ZS 1939 „Metody testové a explorační".

Šerackého „kolokvium“ pro pokročilé posluchače psychologie (od ZS 1930 do ZS 1939) se převážně věnovalo psychologii experimentální.

Jak bylo uvedeno dříve, cílem této studie je zachytit fakta, týkající se důležitého aspektu vývoje rané užité psychologie v Československu, a tak přispět k vytvoření základů pro souborné a kritické zhodnocení této fáze československé psychologie. Přesto by bylo žádoucí dodat několik hodnotících poznámek o Františku Šerackém, který byl ústředním představitelem experimentální a užité psychologie na Karlově univerzitě v letech dvacátých a třicátých.

Bohužel, autoři tohoto článku nejsou zvlášť povoláni k tomuto úkolu. Mimoto v ostré debatě v druhé půli let třicátých mezi F. Šerackým (1938, 1939) a jeho kritikem J. Váňou[13]) jeden z nás (J. B.) byl blíž stanovisku J. Váni. Váňa byl i pravým „otcem“ Brožkovy disertace z r. 1937, opírající se z velké části o zkušební materiál shromážděný v psychologické laboratoři Elektrických podniků hlavního města Prahy, kterou Váňa řídil. Účast prof. Šerackého na samém zrodu disertace byla minimální.

Brožek ovšem poslouchal přednášky Šerackého, zejm. přednášky o psychologii experimentální a kolokvoval z nich, ale důležitější pro něho byla praktika, zejm. praktikum z diferenciální psychologie, jež vedl tehdejší asistent Psychologického semináře J. Rameš.

A když Brožek „objevil“ knihu Hanse Henninga (1932) o Psychologii přítomnosti,[14]) referoval o knize v šesti schůzkách filozofického semináře J. B. Kozáka, nikoli v psychologickém semináři Šerackého.[15])

Zůstává však faktem, že prof. Šerácký po léta konal přednášky, cvičení a kolokvia z psychologie pojaté moderně i široce, byl hodnotitelem řady disertací a spojoval svou práci na univerzitě s řízením Psychotechnického ústavu, které později převzal a úspěšně rozvinul Jan Doležal.

I. 2. d. Psychologie pedagogická

Ač vyučování a učení — nejrozsáhlejší to „průmysl“ na světě — lze pokládat z velké části, ač ne beze zbytku, za užitou psychologii, v přítomné studii se dotkneme tohoto oboru jen okrajově. Je to obor důležitý a jeho vývoj mezi světovými válkami vyžaduje speciální průzkum povolanějšími autory. Nelze však nezmínit se alespoň o některých osobnostech a jejich činnosti.

Otakar Kádner (11. 5. 1870 — 6. 5. 1936) měl po řadu let přednášky o pedagogické psychologii (LS 1919, LS 1922, LS 1925) a seminární cvičení z pokusné (LS 1919) či obecné (LS 1928, ZS 1932-33) pedagogické psychologie.

Václav Příhoda (7. 9. 1889 — 18. 11. 1979) měl přednášky, které byly pro užitou psychologii zvlášť významné, jako „Psychologii individuálních odlišností“ (ZS 1927-28), „Mentální testy, jmenovitě zkoušky inteligence“ (LS 1928), Psychologie práce, zvláště školní“ (ZS 1928-29), „Pedagogická statistika“ (LS 1931), „Diferenciální psychologie pedagogická“ (ZS 1931-32).

Později o pedagogické psychologii přednášel Jiří Václav Klíma (13. 3. 1874 — 7. 4. 1948) v LS 1930, ZS 1930/31, ZS 1933-34 a Josef Hendrich (21. 2. 1888 — 5. 10. 1950) v LS 1938, který konal též přednášky z praktické pedagogiky (ZS 1925-26, LS 1926). Stanislav Velínský (nar. 8. 10. 1899) byl zaměřen na individualizované učení (LS 1933) a pokusnou pedagogiku (LS 1934, LS 1938), ale přednášel i „Úvod do pedagogické psychologie“ (LS 1936) se zřetelem k „základním dynamismům žákovy osobnosti“ (LS 1938). Otokar Chlup (30. 8. 1875 — 14. 5. 1965) v LS 1921 objasňoval „Pedopsychologické základy pedagogiky“ a v ZS 1922-23 měl přednášky o „Výzkumu žactva“.

V oboru psychologie samé F. Šerácký přednášel o „Experimentální psychologii v dětství a mládí“ v LS 1922. Šerácký se k tématu vracel několikrát později, např. v přednáškách „Psychologie dítěte a žáka“ I (ZS 1924—25) a II (LS 1925), „Úvod do psychologie dítěte a žáka“ (LS 1934), „Úvod do psychologie dětství a mládí“ (LS 1936), „Psychologie (pohlavního) dospívání“ (ZS 1936—37).

Jednou ze slabostí psychologické výuky na Karlově univerzitě bylo, že chyběla systematická výuka v použití moderních metod statistických. Pedagogika na tom byla lépe. V. Příhoda přednášel v ZS 1925—26 o „statistickém řešení problémů školských“ a v ZS 1926—27 o „užití statistických metod v pedagogice“. Zdeněk Ullrich (nar. 21. 3. 1901) měl v ZS 1937—38 přednášky o „statistických metodách v sociologii“.

II. Psychologické přednášky „extra muros“

V oboru psychotechniky jsou závažné též přednášky, které se konaly v Psychotechnickém ústavu MAP. Výběrově uvedeme alespoň některé. Od prosince 1920 do konce roku 1921 v sérii přednášek hovořili např.: P. Růžek, Úvod do psychotechniky, Škola Mareyova, Dotazníky a psychogramy, Kritick yrozbor Taylorovy metody. — K. Herfort, Lékařská psychotechnika. — V. Forster, Zkušenosti z Anglie, Testy inteligence, Zpráva o psychologickém sjezdu v Marburgu, O psychotechnice s demonstrací psychotechnických přístrojů — J. Lancová, Zkušenosti z Německa v oboru poradnictví, O poradnictví a praksi. — C. Stejskal,

[13]) Váňa, J., Literární činnost Dr. F. Šerackého, Praha 1938. Váňa, J., Přezkoumání způsobu literární práce F. Šerackého, Praha 1939.
[14]) Henning, H., Psychologie der Gegenwart, Leipzig 1932, 2. Aufl.
[15]) Brožek, J., Multiphasic profile: A selective autobiography. In: Carpintero, H. and Peiró, J. M., Psychology in its historical context, Valencia, Univ. de Valencia 1984.

Testí Binet-Simonovy. W. Blumenfeld, O psychotechnice v Německu. — V. Forster, Teoretické základy poradny pro volbu povolání. — V. Suk, Inteligence a výkonnost svalová. — K. Lörsch, O psychotechnickém ústavu firmy Kruppovy, O vyčíslovaných metodách psychotechnických, O psychotechnických zkouškách pro dopravní zřízence. — J. Matiegka, O významu antropologického měření pro psychotechniku. V roce 1922 byly to tyto přednášky: F. Gilbreth, Motion study and building. — P. Růžek, Kritický rozbor Taylorovy metody, Dnešní stav poradnictví pro volbu povolání, O významu Franka Gilbretha, Referát o psychotechnickém sjezdu v Miláně. — K. Lőrsch, O psycho'ogických zkouškách v americké armádě za války. — K. Herfort, Biologie v psychotechnice, — J. Lancová, O jihoněmeckých poradnách. V roce 1923 odezněly přednášky jako V. Forster, O úkolech a cílech Psychotechnického ústavu. — J. Váňa, O psychotechnice, — I. Meyerson (Sorbonne, Paris), L'examen des aptitudes psycho-physiologiques au vol' en avion.

„Výkladní skříní" užité psychologie v Československu byla VIII. Mezinárodní konference psychotechnická, která se konala v Praze od 11. do 15. září 1934.[16]) V sekci věnované průmyslu, obchodu a administrativě nacházíme referáty, které přednesl A. Cibulka. (zábrana nehodám ve Vítkovicích) a E. Pechhold (výběr zaměstnanců ve Vítkovicích). V oblasti dopravy J. Mls hovořil o inteligenci a řízení vojenských vozidel, zatímco J. Váňa referoval o nehodách řidičů tramvají. V sekci o poradenství se A. Smržová zabývala výběrem ošetřovatelek a Josef Stavěl věnoval pozornost multidimenzionální psychodiagnostice. Zvlášť bohatě byla obsazena referáty z Československa sekce věnovaná poradenství středoškoláků s referáty J. Doležala (výběr pro vysokoškolské studium), O. Matouška (testování vysokoškolských studentů) a F. Šeracképo (psychotechnické zkoušky na vysokých školách včetně analýzy zájmů). Německy hovořící psychologové O. Fanta, W. Schőnfeld a W. Simon se zabývali možnostmi užití grafologie při výběru zaměstnanců a při hodnocení inteligence. V sekci o studiu metod K. Tříska hovořil o problému rychlosti jako speciálním faktoru výkonnosti.

Příloha: DISERTACE Z OBLASTI UŽITÉ PSYCHOLOGIE

Disertační práce, jejich obsahové zaměření a metodika i jejich univerzitní „posuzovatelé" podávají obraz vědecké, výzkumné funkce univerzity v porovnání s výukou.

[16]) Šerackýy Fr. (red.), Comptes rendus de a VIIIe conférence internationale de psychotechnique tenue à Prague du 11 au 15 sept. 1934. Praha 1935.

Přímo se týkají oblasti užité psychologie (zejm. psychotechniky) následující disertace:

C. Stejskal, Experimentální výzkum a měření dětské inteligence testovou metodou, 1919—1920, Krejčí — Kádner.

J. Rameš, Psychologický rozbor testových metod, 1928—29, Foustka — Kádner.

Anna Vohryzková, Rorschachův pokus jako test inteligence, 1930—31, Foustka — Kádner

Fr. Mládek, O jistém psychotechnickém faktoru při prognose studijního prospěchu, 1931—32, Kádner — Šerackýy.

J. Mls, Reakční pokusy v psychotechnice, 1933—34, Král — Šerackýy.

V. Cyrusová, Individuální a korelační průzkum žactva smíšené školy obecné v Kyjích u Prahy, 1933—34, Kádner — Šerackýy.

K. Tříska, Rychlost a výkon v testech inteligence, 1936—37, Šerackýy — Král.

J. Brožek, Paměť, její měření a struktura: Studie psychotechnická, 1936—37, Šerackýy — Kozák.

L. Laubová, Charakterologický výzkum vysokoškolského studentstva, 1936—37, Šerackýy — Král.

Je řada disertací, které se týkají užité psychologie jen okrajově. Uvedeme jejich tituly výběrově:

J. Kratochvíl, Kolísání pozornosti a pokus o jeho výklad 1918—19, Drtina — Čáda.

R. Mudroch, Poměry číšnických učňů v Praze: Psychologicko-sociologická studie, 1927—28, Krejčí — Foustka.

F. Illnerová, K psychologii a sociologii dětské výpovědi, obzvláště svědecké, 1931—32, Kádner — Šerackýy.

G. A. Horock, Leisure time of the Prague working class, 1931—32, Šerackýy — Kozák.

L. Šimonová, Výzkum sebehodnocení abiturientů středních škol 1935 až 1936, Šerackýy — Kádner.

M. Purkyňová, Sociální prostředí a volba povolání, 1936—37, Král — Kozák.

Růst absolutního počtu disertací posluchačů Karlovy univerzity o psychologii užité je patrný ze srovnání počtu disertací, předložených do konce let dvacátých (N=4) a v letech třicátých (N=10).

Závěr:

Z prostudovaných dokumentů je jasné, že zvýšený zájem o užitou psychologii (zejm. psychotechniku) se uplatňoval již od samého vzniku Československé republiky a projevoval se v přednáškách a seminářích

jakož i ve zřízení Psychotechnického ústavu při MAP. Užitá psychologie v Československu navázala na vývoj teorie a praxe světové psychologie záhy, četní českoslovenští psychologové podnikali studijní cesty do ciziny (zejm. do Německa, Francie a Anglie). Současně přijížděli do Prahy význační představitelé psychologie zahraniční včetně odborníků z USA, Německa a Francie. Zachovaná korespondence dokumentuje odborné styky též s řadou dalších států včetně Švýcarska, Holandska, Rakouska, Itálie a Španělska. Uzavření českých vysokých škol nacistickými okupanty 17. 11. 1939 zasáhlo do vývoje tehdejší české užité psychologie na jejím vrcholu.

JOSEF BROŽEK — JIŘÍ HOSKOVEC

EXPLORATIONS IN THE EARLY APPLIED PSYCHOLOGY
AT CHARLES UNIVERSITY

SUMMARY

The study addreses itself to the history of applied psychology at Charles University between the two world wars. It is based on information included in the catalogues of offerings in this field in the Faculty of Philosophy of Charles University. Three aspects have been considered: A. Lectures, B. Seminars, C. Practical exercises and colloquia. While primary attention is given to psychotechnology, selected information is provided on basic psychology and psychology of education as well. Brief reference is made to the dissertations devoted to topics in the area of psychotechnology, submitted during the period under consideration.

MATERIÁLY

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
1986 Tomus XXVI — Fasc. 1 Pag. 65—94

AUTOŘI UŽÍVAJÍCÍ STARŠÍ PRAŽSKÉ UNIVERZITNÍ TERMINOLOGIE

JOSEF TŘÍŠKA

Úvodem

Univerzitní terminologie je lingvistická oblast univerzitního jazyka odborného, literárního a slangového, do níž zahrnujeme latinskočeský bilingvismus, pojmenování reálií, starožitností, historických pojmů a dějů. Tento terminologický vývoj ukazuje nepřetržitou chronologickou návaznost a tradici univerzitního názvosloví latinského a českého, seznamuje nás pak dále s tvořením slov, se vztahy jazyka a stylu (s frazeologií, synonymikou, opozity i epitety) a objasňuje významy výrazů, které mohou přispět k poznání různých stránek života univerzity.

Pro středověkou univerzitní terminologii byla základem latinská slovní zásoba. Latinská univerzitní terminologie platila obecně pro všechny univerzity, byla mezinárodní, obecně srozumitelná. Univerzita jakožto svobodná obec měla *privilegia, libertates ac immunitates* a vytvářela si i svou specifickou terminologii. Pro pražskou univerzitní terminologii byl příznačný latinskočeský paralelismus, k její oborové rozlišenosti přispívaly fakulty, svobodná umění, univerzitní literatura (komentáře, kvestie) d úřední písemnictví (listy, statuta). Latinská terminologie se postupem doby ustalovala, česká byla pružnější. V 15. stol. se tradiční latinská terminologie uplatnila i v Kronice pražské univerzity. Česká terminologie pronikala v Životě sv. Kateřiny, u Štítného, u Husa, Chelčického a Papouška.

Koncepce univerzitních dějin vychází vývojově ze základů předhusitské univerzity (1348—1409), jež byla významným ohniskem vzdělanosti celé zaalpské Evropy. Předhusitskou univerzitu třeba vysvětlovat v souvislosti s dějinami kulturními, literárními, politickými, ideovými, filozofickými i uměleckými. K univerzitním dějinám patří i univerzitní archeologie (reálie, starožitnosti): oděv, žezla, pečeti, nemovitosti (vsi), stavby (kaple, koleje) a nápisy. V univerzitním celku dějin, jazyka, literatury a archeologie jde o kulturní, literární a hmotné hodnoty, témata, nauky i univerzitní autory. Předhusitská univerzita a její národní zřízení

dávaly podnět k přejímání a vytváření obecné univerzitní terminologie i odborných názvosloví. Latinská univerzitní terminologie byla součástí jazyka této učené obce, k němuž se v různém stupni a postupu připojovaly a nově tvořily paralelní termíny české. V středověkém bilingvismu si často odpovídaly četné školské pojmy. Jádro latinské univerzitní terminologie, týkající se univerzitního zřízení, fakultní a artistické terminologie, přibíralo ke své sféře i výrazy školské. Předhusitská pražská *universitas — učenie* obohacovala i okolní univerzity.

Novověk mohl na základě středověké univerzitní terminologie i ustálených medievalismů rozšířit slovní zásobu podle vývoje novodobých směrů jazyka. Vznikala významná historická a literární díla, kde se mohly uplatnit univerzitní dějiny a literatura, oslava i kritika univerzity. V průběhu novověkých dějin se střídají latinská i česká zpracování, která mají i svou univerzitní terminologii i individuální jazyk. Terminologické shody ukazují tradici univerzitního jazyka i ustálené univerzitní titulatury. Novověká univerzitní a odborná terminologie se dále vyznačovala postupnou klasicizací, zčešťováním i dalšími výklady odborných termínů, konečně i dalším funkčním rozrůzňováním (vědeckým, literárním, historickým).

Veleslavínská čeština na základě starších prvků ustálila novodobou univerzitní terminologii českou. Barokní univerzitní jazyk sloužil v rané fázi ke kritice univerzity (Komenský), k oslavě univerzity (Volckman), k charakteristice učených Čech i univerzitních dějin (Balbín) i k terminologii diferencovaných vědních oborů (v tezích a disertacích). Pro barokní terminologii a panegyrický styl jsou příznačné nové atributy, ozdobné názvy, složená adjektiva a nové ekvivalenty (i s řeckou součástí). Obrozenecká dikce zjednodušila stylistiku. Procházka ji klasicizoval. Latinská terminologie žila dále v disertacích (názvy nemocí, léků a léčebných metod, právní termíny atd.). Ustálená obrozenecká terminologie se stala východiskem terminologie dalších dob. Historie této doby měla zájem o terminologii už synteticky a soustavně. Tak Liber decanorum přidal v 2. části (1832) na konci Index rerum et verborum (universitatis), obecný zárodek pro zpracování latinské terminologie univerzitní. Pražský předbřeznový trilingvismus, hojné složeniny i teoretický zájem o jazyk a vědu obohacovaly obrozeneckou terminologii.

Počínaje Tomkem nastává rozvoj novočeské univerzitní historiografie a terminologie. Obrozeneckou univerzitní terminologii Tomek navazoval na starší termíny české, latinské termíny dále zčešťoval nebo dobře vykládal. Realisticko-romantická věda a literatura včetně odpovídajícího jazyka byly ve specializaci univerzitních dějin vytvořeny Tomkovým pokračovatelem Z. Wintrem. Do starého jazyka pronikl Winter hluboko, jeho obraznost pomáhá vytvářet neopakovatelnou atmosféru historických próz, psaných na základě pečlivě shromážděných faktů. Winter

byl zaměřen historicky i filologicky, vědec v něm doplňoval literáta. Na rozdíl od Jiráska, který hleděl na obecnou srozumitelnost slov, dbal Winter o filologickou autentičnost, její hodnověrné napodobení i akribii. Další historikové univerzity nebyli již tak všestrannými osobnostmi.

Univerzitní a s ní související školská terminologie byla podstatnou součástí latinskočeského paralelismu. Houževnatě se držící profesionalismy, které se tradují ze starověku přes středověk až do současnosti, žijí v právnickém, lékařském, astronomickém, matematickém i hudebním jazyku. Od latinskočeského bilingvismu se ovšem paralelismus vyvíjel k samostatnému tvoření českému. Naše obecně univerzitní terminologie rostla historicky a dotvářela se od středověku do dneška. V Praze má tradici přes 600 let, její evropská prehistorie trvala zhruba 300 let. Univerzitní terminologie obsahuje „rejstřík univerzitních věcí", tj. univerzity jako školské a kulturní obce s jejími příslušenstvími a administrativou. Tato terminologie, stylistická rétorika a jazyk žily právě v této učené obci, byly jejím výrazovým prostředkem a patřily jako atribut k jejímu pojmu.

Vývoj našeho univerzitního jazyka je tedy po staletí vázán k pražské životodárné matce, k pražskému jádru, k proměně odborného, národního i sociálního složení univerzity, k tomuto ohnisku vzdělanosti a literatury i k zeměpisnému rozšíření pražského vlivu mimo univerzitu. Na rozdíl od jižních zemí pražská terminologie souvisela s rétorikou transalpina facundia (jak charakterizoval Perarca Jana ze Středy). Univerzitní jazyk pražský zasahoval do národních jazyků středoevropských (do češtiny, němčiny a polštiny), měl vliv na okolní univerzity (Vídeň, Erfurt, Heidelberk, Krakov, Lipsko). Již v 2. pol. 14. stol. měl univerzitní jazyk značné funkční rozpětí (jazyk odborný, studentský, básnický).

Středověk, renesance, baroko, obrození i moderní doba jsou přední epochy pražské literární minulosti i jejího univerzitního jazyka. V těchto dobách šlo o rozvoj univerzity a speciálně artistické fakulty, latinskočeského paralelismu, encyklopedismu, větve odborné a umělecké i tradice. Mnoho autorů přispělo k tvorbě pražské univerzitní literatury a jazyka, studií a koncepcí, hodnocení a kritik, seznamů i definic, výkladů a aktualizací. Jejich řada následuje.

Autoři univerzitní terminologie — Auctores vocum universitatis

1. Bartoloměj Klaret z Chlumce

Klaret byl hlavním tvůrcem terminologie 14. stol. Soudobou latinskou univerzitní vzdělanost zčešťoval. Při tom některá jak latinská, tak česká slova vytvářel sám, nejsou doložena odjinud. Klaret zčeštil ve Vokabuláři názvosloví artistické, teologické a lékařské, v Glosáři školské a artistické. Slovníky Klaretovy připravovaly mládež na terminologii univerzitních oborů.

Latinsko-českou školskou terminologii pro obec scholárů shrnul Klaret s autoritou Havla ze Strahova v oddělení Glosáře *De scolaribus* (1062 až 1110). Shromáždil zde hlavní okruhy školských činitelů a činnosti (osobnosti, nauky, zřízení, protiklady). Nejprve zpracovává učitele, scholáry a učenost. Cenná jsou synonyma označující rétory. Klaret uváděl i školské protiklady, měl na mysli teologii i právo. V kapitole následovali filozofové i filozofie. Jsou zde i termíny ze školského zřízení, uvádějí se i čtyři *philosophi naturales*. Závěrečný oddíl Klaretových školských výkladů je o disputacích a disputátorech.

Klaret zahájil rozvoj latinskočeské filologie a je hned na začátku jejím představitelem nejpřednějším.

2. Pavel Žídek z Prahy

Jako odkaz středověku sestavil v poděbradské době Žídek encyklopedii *Liber viginti arcium*, kde podal přečetné definice a terminologické výklady univerzitních a učeneckých pojmů a oborů: *grammatica, logica, rethorica, arismetrica, astronomia, musica, artifices, medicina, ius, remedia, theologia.*

V oddělení o gramatice pojednával o druzích gramatiky, o vokálech, konsonantech, semivokálech, diftonzích, o slabice, o stupňování (komparativu, superlativu), o deklinaci, o slovese (o osobě, čísle, o tranzitivním slovese), o příslovci, o číslovkách atd. V oddělení o logice jednal o druzích logiky *(vetus, nova), o falsitas, veritas,* o sofistických disputacích, o *perplexitas, stupor, inplicatio, diffinicio, sophisma, correlarium, universale, definicio, artes logicales, copula, sophismata, negacio* atd. V oboru rétoriky pokládal za hlavní úkol rétora zdobení (zároveň s dalšími úkoly — částmi rétoriky). Základem poezie byla pro něho fikce. Poeticko-rétorické autority Žídkovy byly: *De copia verborum, Tulii. . .retorice* (=Herennius), *Oracii, Ganifredus, Laborintus.*

Od sedmi artes a čtyř fakult rozšířil Žídek počet oborů na dvacet a shrnul je podle znalostí 15. století.

3. Pr. Lupáč z Hlaváčova

Lupáč středověkou univerzitní terminologii vykládá novou humanistickou paralelou, opisem, výslovně na termín upozorňuje nebo ho klasicizuje. Někdy sahá pro klasický termín i do starověku. Lupáčova latina je humanistická, s dovednými a umělými větami a souvětími, s klasickou synonymikou a pleonasmy. S humanistickou skromností mluví o stručnosti stylu *(styli brevitate).* Terminologii blíže charakterizuje tento index z Lupáčova Kalendáře:

Album: *inscripti in album eiusdem academiae studiosorum adolescentum* (2. 5.).

Colonia: *A. D. 1400 Academia Cracoviensis (Pragensis gymnasii colonia) a Wladislao, Poloniae rege, fundatur* (27. 7.).

Confirmo: *A. D. 423 academia Bononiensis inchoata et confirmata est a Theodosio* (11. 5.).

Erectio: *a prima eiusdem Academiae erectione* (9. 10.).

Erigo: *Schola seu Universitas Pragensis plane regia munificentia Karoli IV. . . .erigitur et instruitur Pragae* (11. 5.).

Inclitus: *in inclita Academia Pragensi* (5. 2.).

Karolinus: *in domo Karolina* (4. 10.). — *in collegio Karolino* (24. 12.).

Ludus: *pro erectione ludi literarii* (8. 12.).

Phanum: *in phano Betleemitico* (2. 4.) = capella.

Rokyczanita: *Wiglefistas seu Hussitas et Rokyczanitas* (3. 4.).

Sacellum: *in Antiquae Pragae templo seu sacello Bethleem* (4. 6.) = capella.

Schola: *Schola seu Universitas Pragensis* (11. 5.).

Secessio: *secessionis exterorum ex universitate studii Pragensis* (27. 9.).

4. D. Adam z Veleslavína

Veleslavínův jazyk — humanistická čeština — je vyspělá a ušlechtilá dikce. Skladebně je vypěstována na klasické syntaxi. Miluje slo-

žitější věty, má i skladebné latinismy *(lidé nóc býti se domnívali,* 23. 9.); častěji zachovává ještě duál. Pro přesnější vyjádření uvádí někdy ekvivalent latinský a český. Univerzitní terminologie se týká jen základních pojmů. Je založena na středověkých základech a pojmech, jejich českou verzi buď přejímá nebo dotváří. Veleslavínův Kalendář má i cenu terminologickou.

Colonia: *Academia aneb učení v městě Lipsku, colonia academiae pražské, založeno* (12. 11.).

Determinací: *mistrem ...učiněn. Při jeho determinací* (25. 6.).

Disputovati: *Nicolaus de Cusa ...disputoval* (11. 8.).

Doktor: *obojích práv doktor* (7. 12.).

Dovolení: *L. P. 1400 ...Academia a učení krakovské s dovolením papeže Bonifacia IX. ...upevněno* (27. 7.).

Fundací: *podle fundací a vyzdvižení císaře Karla IV. ...na způsob fundací učení pařížského* (27. 9.).

Hádaní: *Disputatio aneb hádaní* (4. 7.).

Hlasy tří: *privilegium na tři hlasy* (9. 5.; 27. 9.) = voces tres.

Kapla: *v kaple mistrovské Těla Božího v Novém Městě pražském* (7. 12.).

Kollej: *Veliká (Karla IV.,* 29. 1.; 1. 2.); *Rečkova* (4. 11.) = collegium.

Korunovati: *Conradus Celtes..., od císaře korunovaný aneb laureatus poeta* (4. 2.).

Lectio: *lectiones publicae se začaly* (18. 10.). — *lectiones medicas* (20. 10.).

List: *Litera universitatis, to jest list učení pražského* (10. 3.).

Matrika: *studentuov v matrice zapsaných* (13. 10.).

Nadání: *nadání učinil* (20. 10.).

Nadati: *Jan z Ledče ...vyzdvihl a nadal kollej* (4. 11.).

Poeta: *poeta coronatus* (30. 11.).

Potvrditi: *učení ...skrze privilegia papeže Martina V. potvrzeno* (10. 11.).

Professor: *židovského jazyku professor* (8. 12.).

Rektor: *za rektora universitatis učení pražského* (17. 10.). — *rector academiae štrospurské perpetuus* (31. 10.).

Spolu-: *osoby spolupodstatné a spoluvěčné etc., totižto Buoh Otec, Buoh Syn a Buoh Duch svatý* (28. 2.) = consubstantiales, coaeternae.

Svoboda: *privilejími a svobodami* (7. 4.) = libertas.

Titul: *titul mistrovský* (11. 3.).

Učedlník: *M. Jeroným Pražský, učedlník a tovaryš M. Jana z Husince* (19. 9.).

Učení: *academia a učení* (1. 6.; 4. 1.). — *academia aneb učení* (9. 5.; 18. 10.). — ředrovník učení mathematického (16. 12.).

Umění: *lékařské* (24. 3.). — *hvězdářské* (26. 3.).

Upevníti: *L. P. 1400 academia a učení krakovské s dovolením papeže ...upevněno a stvrzeno* (27. 7.).

Volení: *při volení* (rektora, 9. 5.) = electio.

Vyzdvihnouti: *academia aneb učení ... vyzdviženo* (17. 8.; 18. 10.) = erigere.

Vyzdvihovati: *učení pražské vyzdvihuje* (7. 4.).

Vyzdvižení: *podle fundací a vyzdvižení císaře Karla IV.* (27. 9.) = erectio.

Založiti: *Academia a učení Lovanienské ...založené* (1. 9.) = fundare.

5.
J. Campanus z Vodňan

Ve svém Calendariu beneficiorum Campanus středověkou terminologii přejímal i klasicizoval, nahradil humanistickými názvy. K substantivům vlastních jmen dotvářel adjektiva na -anus. Sloh oživil několika metaforami, např. *in pulcherrimum liberalitatis certamen descenderunt* (21). Téměř na počínající barokní manýru ukazuje několik annominací: *fecit — profecit — perfecit* (9), *ditavit dotavitque* (10), *rivis liberalitatis in liberalium artium cultores* (25). Historicky i literárně působil Campanus na Wintra. Index termínů dokresluje představu o předbělohorském univerzitním názvosloví:

Defensor: *Academiae* (25).

Didactrum: *pro novem pauperibus domesticis didactra dare* (23).

Director: *Nationis* (17).

Egenus: *studiosis egenis* (23) = pauper.

Globus: *cosmographicus* (19).

Habitatio: *turrim cum habitatione* (15); *novam habitationem* (18).

Hypocaustum: *sacello Betlehemitico ... ubi novum hypocaustum extruxit* (20).

Laudanus: *collegio Laudano* (17, 18); alumnis Laudanis (20).

Mathema: *mathematum professor* (25).

Membrum: *membra academiae* (11).

Nazarethanus: *donavit studiosis collegii Nazarethani* (15).

Reczkonita: *collegium Reczkonitarum* (14).

Sacellum: *sacello Bethlehemitico* (24); *Corporis Christi* (25) = capella.

Scamnum: *pro ... scamnis in auditorio theologico* (22).

Sedile: *sedilia studiosorum* (24) = scamnum.

Tutor: *collegii Laudani tutores et defensores nominavit* (15).

6.
J. Amos Komenský

V Labyrintu světa a ráji srdce (1663²) prochází poutník — Komenský v kap. 10. — 16. stav učených, filozofy, alchymii, rosekruciány, medicinu, jurisprudentiam a promoce a odchází nespokojen. Procházku labyrintem učenosti a univerzity dokumentoval univerzitní a vědní terminologií: *algebra aneb cossa* (11); *na anomalitatem coeli naříkali* (11); *collyrium* (11); *hypotheses vymýšleli* (11); *notiones secundae* (11); *perspicilla* (dialektiků a historiků, 11); *na rozličné trpké exámeny* (10); *v filozofském habitu* (11); *Lapidem že mají* (13); *Memoriae to subsidia* (10)

Komenský v Labyrintu podává vlastně kritiku rané barokní scholastiky, učenosti a univerzity, čímž se stal předchůdcem F. F. Procházky a A. Jiráska. Komenský kritizuje celé komplexy učenosti. S barokními pleonasmy kritizuje školské tresty: *pěst, rafije, ferule, metla* (10). Obrazně charakterizuje čtyři fakulty: *čtvero rozcestí, do filozofie, medicíny, juris prudentie a theologie* (10). Uvádí artisticko-teologickou literaturu scholastiky: *Vokabulář, Dikcionář, Lexicon, Promtuarium, Florilegium, Loci communes, Postille, Konkordancí, Herbář* (10). V 11. kap. kritizuje u gramatiků *litery, čárky a puňktíky,* u rétoriků odsuzuje rétorické barvy. U poezie se Komenskému nelíbilo *„slov faldování";* odsoudil některé druhy antické poezie (*de Culice, de Passere, de Lesbia, de Priapo, de arte amandi, Metamorphoses,* tj. Ovidia). Nelíbily se mu ani humanisticko-barokní druhy (*Encomia, Satirae, frašky, básně, freje a všeliká bůjnost*). Dále odmítá Komenský metafyziky: *I svlékali z nich nejprv formu, pak materii, naposledy všecky případnosti, až holé Ens zustalo.* Matematikové *„ukazovali své regule, trium, societatis, alligationis, falsi".* Mezi geometry uvádí Komenský: *čáry, háky, kříže, kola, qvadráty, puňkty.* Mezi astrology cituje: *trigóny, qvadráty, sextíle, conjunccí, opposicí a jiné aspecty . . . , nativitéty a pranostiky;* tím vším se Komenský nechce řídit.

Mezi etiky a politiky jsou ctnosti a hříchy (zvláště čtyři základní): *Fortitudo, Temperantia, Iustitia, Concordia, Regnum* a z druhé strany: *Superbia, Gula, Libido, Discordia, Tyrannis.* V 12. kap. kritizuje Komenský alchymii. V 13. kap. Růžové bratrstvo prodávalo tajemství v škatulích s všelijakými pěknými nápisy (tituly raného baroka): *Portae sapientiae; Fortalitium scientiae; Gymnasium universitatis; Bonum macro-micro—cosmicon; Harmonia utriusqve cosmi; Christiano-cabalisticum; Antrum naturae; Arx primaterialis; Divino-magicum; Tertrinum catholicum; Pyramis triumphalis; Hallelujah, etc.* V 14. kap. prochází medicínou *(anatomia, bothanographia, praxis medendi).* V 15. kap. o právnictví se probírá: *Finis juris, Jus circa qvid versetur, Fundamentum juris, Perplexitas juris.* Konečně se Komenský dívá na promoce, ale ani s hodnostmi není spokojen a končí kritickou pasáž o univerzitě.

7.
M. Volckman

Začátky univerzitních dějin chápaných literárně zahájila vlastně disertace Martina Xav. Volckmana „Gloria Universitatis Carolo-Ferdinandeae Pragensis *triginta tribus encomiis orbi divulgata",* když pod předsednictvím Jiřího Weise hájil r. 1672 filozofické teze. Začíná enkomii o založení univerzity (otiskuje obě zakládací listiny, elogium na Klementa VI. s rytinou a elogium na Karla IV. s rytinou). Uvádí nástupce Karla IV. (Václava IV., Ferdinanda I., Rudolfa II.) a mecenáše univerzity. Následují *Ferdinandea Universitas, Universitas Carolo-Ferdinandea* a *Parens Universitatum Pragensis Universitas.* V poměru k husitské univerzitě zaujímá krajně protireformační stanovisko. Uvádí elogium i rytinu Ondřeje z Brodu. V enkomiu *Addicta Pietati Universitas* cituje patrony fakult. Enkomium *Erudita Universitas* je vlastně počátečním zárodkem malých dějin literatury: *Catalogum non scribo nec a saeculis quatuor doctissimorum recensere volo nomina virorum,* říká. Jmenuje spisovatele teologické, právnické, lékařské a filozofy, podává dále kapitolu *Scriptores humanistici (16.—17. stol.)* a elogium Bohuslava z Lobkovic, kterého pokládá za vrcholný literární zjev. V enkomiu 21. *Universitas amplissima* se k portétu Arnošta z Pardubic druží jeho elogium. V enkomiu 22. *A magnificis rectoribus magnifica* se podává series rectorum po unii (předchůdkyně Millauerova). Dále následují enkomia čtyř fakult (s jejich ustálenými epithety) — u lékařské fakulty je elogium Jana Marka Marci. U filozofické fakulty uvádí mistry a bakaláře, kteří dosáhli primátu, dále defendenty a elogium Roderika z Arriagy. Závěrečná enkomia od 27. jsou: *Ab artibus liberalibus humanissima, Universitas amoenissima, Numerosa Universitas, Heroica universitas, Ab Augustis Ferdinando III. et IV. laudata et praemiata Universitas, Magistratus Academici dignitas.* Gloria Universitatis je oslavné barokně literární zpracování univerzitních dějin.

Volckman vyzdobil svou disertaci annominačními dobovými hříčkami: *exussit igne Ignatiano* (30); *magnates magnetes esse dixere plurimi* (72); *lustravit omnes et illustravit* (90); *ut Palatia videret Palladis* (90); *in Ernesto principe urbanissimo ipsam se coronasse urbanitatem* (103).

Ve Volckmanově disertaci se nám představuje i barokní univezitní terminologie:

Academicus: *academicum collegium* (26, = Clementinum).

Amplissimus: Epitheton cancellarii: *amplissimus perpetuusque universitatis cancellarius* (165).

Arena: *descensum est in literariam arenam* (27).

Assessor: *Assessores consilii academici* (166).

Aula: *ad splendorem . . . aulae Carolinae* (23).

Carolinum: *Domum, quae hodiedum dicitur Carolinum, gloriose tradidit* (17).

Classis: *quatuor discretae sunt rudiorum classes* (27); *infimarum classium magistri* (61).

Consultissimus: Epitheton: *consultissimorum seniorum.*

Controversisticus: *disputatione controversistica* (80).

Convictus: *Rzeczek . . . duodecim clericos . . . convictu donaverat* (21).

Corpus: *Magistratum itaque academicum corpusque Universitatis totius hic accipe* (165) — odtud pak Univerzita jako korporace.

Doctoralis: *praeter doctoralem dignitatem* (112).

Filia: *Ternas iam vides tuas, Universitas Pragensis, filias! O foecunda scientiarum parens* (42).

Grammaticulus: *Grammaticuli* (61).

Humanus: *Tota* humaniorum *literarum politura* (87); *alterum ex humaniorum literarum studiosis* (65); *in humanioribus mansuetissimi* (89); *ab artibus liberalibus humanissima* (135).

Humanista: *Humanistae* (87).

Humanisticus: *Scriptores humanistici* (87): *in variis exercitationibus humanisticis* (89).

Ius: *ius primae cathedrae, quod est penes antiquiorem ex professoribus* (164).

Lycaeum: *a Lycaeo Carolino* (49) = Univerzita.

Magistratus: *Magistratus academicus respublica est sapientum, cuius caput rector magnificus, consiliarii spectabiles decani, senatores facultatum seniores. Tanta illi authoritas, tanta dignitas, tanta potestas, quantum respublicae habent ordinatae* (164-5).

Minerva: *secumque Pragensem eo deportarunt Minervam* (43), o univerzitní vzdělanosti.

Neo-doctor: *biga Neo-Doctorum* (120).

Neo-rector: *Neo-rector magnificus* (107).

Palatium: *Reginae Palatium Sapientiae, Universitas Carolo-Ferdinandea* (145).

Practicus: *Explicat itaque primus, qui et senior est facultatis, . . . medicinam practicam ideoque et practicus dicitur* (119).

Praelegere: *Lectiones praelegebant* (76).

Professor: *Mathias Lauda . . ., professor olim academicus* (21).

Professura: *per Ferdinandeas . . . professuras* (34); *pro professura penditur stipendium* (119).

Profiteri: *ii, qui actu lectiones profitentur* (19).

Purpura: *qui pro theologica purpura . . . decertavit* (62).

Quadratum: *Author Carolo fuit, ut magistri a doctorali quadrato ad OO. SS. infulam evocarentur* (97).

Rostrum: *in rostris Romanis industrius* (73).

Spectabilis: *spectabilium decanorum.*

Superintendens: *superintendens caesareus* (165).

Votum: *votum de Immaculata conceptione beatissimae Virginis* (32).

8.
B. Balbín

Balbín rozvinul dále dějiny vzdělanosti, literatury a věd. Jako literární historik shromáždil materiál k dějinám české vzdělanosti univerzitní, literární a rukopisné v značné šíři v trojdílné Bohemia docta. Byla vydána dvakrát, jednak Candidem a s. Theresia (1777), jednak důkladněji Rafaelem Ungarem (1776-8). V 1. části o univerzitě jedná o fundaci, o listinách, o kolejích, o rektorech, děkanech, profesorech atd. V 2. části De viris doctis et literatis Bohemiae píše o spisovatelích a učencích, historicích, teolozích, básnících, univerzitních učencích, kacířských spisovatelích a jezuitských učencích. V 1. a 2. části dospěl k výstižným ozdobným epitetům, k charakteristikám, k stručným biobibliografiím a literárním mikromedailonkům mistrů. Oceňoval zvláště předbělohorské profesory: Adam Huber: *omni genere scientiarum instructissimus* (71). — David Crinitus: *vir perdoctus styloque cultissimus* (2, 288). — Ioanes Campanus: *poeta praecellens, eximius* (65,72). — Martinus Bachacius: *mathematicus insignis, vir egregie eruditus* (65; 2, 274). — Simon Proxenus: *vir omni literatura perpolitus* (96). — Wenceslaus Ripa: *elegiographus venustissimus et cultissimus* (2, 262). Ve výrazově obměňovaných epithetech a v přiléhaných charakteristikách samostatně pokračoval v řecko-latinské tradici jmenných a osobních epitet, v tradici, do které se u nás také kdysi zapojil Hus (v kázání *Confirmate).*

V 3. části *De bibliothecis et manuscriptis codicibus in Bohemia* jedná o starých knihovnách, popisuje stručně rukopisy (klementinské, třeboňské, borovanské, krumlovské, drkolenské, osecké, hasištejnské). Balbínovy údaje jsou i pro nás dobrou informací literárně historickou, rukopisnou i rétorickou.

Balbín byl stoupencem střízlivého raně barokního jazyka a terminologie. Pro zdůraznění rád užíval dvojčlenných pleonasmů, spojení slučovacích a vysvětlovacích *(seu, vel)* i synonymací (trojčlenných vysvětlení). V terminologii užívá někdy vzácnějších názvů, jindy termínů určených blíže epitety shodnými i neshodnými nebo názvů z učeného prostředí. Přejímá také středověké i předbělohorské termíny. V stylizacích někdy nevědomě navazuje na tradiční vyjadřování: na Jana ze

Středy (*studia litterarum*, 2), na Lupáče (*pro erectione ludi literarii*, 96).

Pleonasmy: *ad illam academiarum sublimitatem et subtilitatem* (2). — *immunitates et libertates studii Pragensis* (5—6). — *Literae ... intabulatae et inscriptae* (16). — *fundationes omnium bursarum seu collegiorum* (6). — *Matrica vel matricula Universitatis* (14). — *Rescriptum Arnesti I. archiepiscopi Pragensis. Ordinationes quaedam ... Hae literae diligenter sunt legendae, cum contineant antiquam huius Universitatis dispositionem* (12).

Terminologie: Alumnus: *A-i Collegii Reczkonis* (94). — Archivum: *in a-o Carolino* (5). — Ascensus: *de a-u magistrorum e Carolino collegio ad praebendas Omnium sanctorum* (19). — Bulla: *B-a aurea Caroli IV. pro fundatione generalis studii... Bulla Clementis papae VI.* (7). — Collegium: *accedebat vexatio, ut fit inter academicos, qui Iudaicum c-um illud appellare inceperant* (o Lazarově domě, 22). — Decretum: *D-um haereticum Universitatis ... de communione sub utraque* (45). — *Wenceslai de tribus vocibus pro natione Bohemica D-um* (7). — Director: *d-es collegiorum Universitatis Carolinae* (97). — Index: *I-x seu inventarium archivi Universitatis* (39). — Reginita: *Archivum Collegii seu bursae seu domus Hierusalem, cuius alumni R-ae dicebantur* (24). — Translatio: *De t-one collegii Carolini ex domo Lazari* (22). — Vidimus: *V-s Maiestalium Wenceslai regis de tribus vocibus* (45).

Balbín působil dále v dějinách vědy a literatury. Svou teorií barokní rétoriky (paradoxa, inexpectata) působil na další spisovatele, klasicisty a romantiky. Spisem Bohemia docta podnítil Dobrovského ke Corrigendům, stal se zakladatelem rukopisných studií a budil zájem o dějiny univerzity.

9.
Fr. F. Procházka

Na určité prvky linie Balbínovy a Voigtovy navázal František Faustin Procházka. Na mladého studenta působili i profesoři J. Stepling a K. J. Seibt. Do studia klasické a orientální filologie ho uváděl V. F. Durych. Hlavní dílo Procházkovo *De saecularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius* (Pragae 1782) je závěrečné shrnutí dějin latinsko-české literatury, vzdělanosti a humanismu. Jeho literární dějiny obsahují podrobný výčet jmen, přičemž hodnotí zvláště latinskou vzdělanost z humanistického hlediska a podle úzce klasicistického vkusu. Psal vlastenecky a kriticky, vytříbenou humanistickou latinou, zbavenou vlivů baroka. V úvodu říká, že nikdo dosud nepředvedl literární dějiny jako na malém obraze. V historii třeba vidět nejen chro-

nologii, ale i počátky, postup, příčiny a následky. Třeba také dějiny periodizovat (*aetates et tempora persequendi*). O současnosti pak říká, že nelze vyjadřovat, co autor cítí.

Právem v souhlase s vrstevníky oceňoval 14. století: *Venio ad saeculum quartum decimum, aetatem hominum plane litteratam, qua nullam cito dixerim nec liberalibus studiis celebriorem nec ex qua tot in bonas artes vel commoda essent vel ornamenta profecta* (124). Mezi historiky hodnotil Dalimila, Petra Žitavského a další dějepisce Karlovy doby. Oceňoval rozkvět Karlovy doby (odbornou literaturu), péči o český jazyk (počínaje Dalimilem), slovanskou liturgii, architekturu, výzdobu rukopisů, chrámy. Největší význam mělo založení univerzity, její učitelé a nauky. Husitství, k jehož ocenění nedospěl a zaujal protireformační stanovisko, charakterizuje větou: *Ceterum ingens damnum res litteraria Hussitico quindecim annorum bello fecit* (199); z husitů uznával univerzitní stranu (Křišťana, Příbrama). O náboženských sporech mluvil jako *de furiis theologicis* (215, termínem *furiae* vyjadřoval *kontroverze*). Koncem 15. stol. a zač. 16. stol. nastala podle Procházky doba starého barbarství (*barbaries prisca*, 238n., 380). Vzdělanost byla k smíchu (232).

Jako literární historik a filolog byl Procházka latinským humanistou. Oceňoval také středověké humanisty: Franciscus Petrarca: *vir super astra notus* (156). — Iohanes de Novo Foro: *vir eximia doctrina et multarum linguarum cognitione liberaliter instructus* (162). — Iohannes de Genstein: *extremum eius saeculi decus* (162). — Iohannes de Przibram: *ingentis spiritus vir, vehementi ingenio, eximia eruditione* (207). — Paulus de Praga, Žídek: *multis laureis domesticis atque externis inclytus* (217). Bohuslav Hasištejnský v duchu humanistické tradice (Chytraeus ad Th. Mitem, Volckman) byl *lucidissimum non modo patriae suae, sed totius etiam Germaniae sidus* (231). Po Hasištejnském oceňoval Procházka Jana Šlechtu. Vypočítává celou plejádu latinských humanistů 16. stol., zvláště cení Jana z Hodějova a jeho družinu. Posílení vzdělanosti přinesl do Prahy jezuitský řád r. 1555. *Sed hos omnes Rudolfus II. scientiarum studio et cultu facile vicit* (307). Jmenuje učence a básníky Rudolfovy doby. Karolides z Karlšperka byl *eximius vates neque id modo, sed etiam vir insignite doctus* (314). Jan Campanus *venustate et argutia carminum ceteraque doctrina antecelluit* (316). Začátek 17. stol. (stejně jako konec předešlého) proslul známými humanisty (Jesenius, Troilus, Bacháček, Kamének). Nudožerský byl podle něho *bohemico carmine pangendo praestans* (336). Tato doba znamenala rozkvět Čech.

Po unii Karlo-Ferdinandovy univerzity vypočítává opět řady jezuitských profesorů (většinou bez bližší charakteristiky). Více píše o Markovi Marci (366). Uznává jezuitskou vzdělanost od Edmunda Campiana k Bohuslavu Balbínovi (383) a v oblasti výtvarné podporu umění od F. A. Šporka (400n.). Oceňuje právníky a matematiky (397). Z disertací uzná-

val Hotovce z Husenic z r. 1722 (*in quo multa insunt scientiae cupidis peropportuna*, 393) a Jana K. Waldštejna z r. 1726 (*iucunda legentibus*, 394).

Doba raného osvícenství se zdála Procházkovi již lepší: *Procedente saeculo* (18.) *scientiae omnes paullatim laetiorem speciem induere* (402). Tu vzpomíná Scrinciho a Steplinga, uvádí i založení Societatis incognitorum v Olomouci 1746. Za vlády Marie Terezie a Josefa II. následovalo zdokonalení studií. Uvádí řadu jmen až k Durychovi, Dobnerovi, Voigtovi, Pelclovi, Pubitschkovi, Dobrovskému, Seibtovi, Cornovovi a Schönfeldovi.

Procházka se odpoutal od tradiční a barokní elokvence. Klasicizoval termíny, definice, jazyk a styl: Acta: *In decanorum philosophiae a-is* (254, = liber). — Aedes: *in Caroli a-e* (204, = collegium). — Aula: *in area a-ae suae* (177, = curia). — Caput: *Pragensis doctrinae quatuor capita* (208, = articulus). — Concertatio: ad *concertationes scholasticas* (154, = disputatio). — Doctrina: *ad omnem liberalem d-am atque eloquentiam* (156, = ars). — Epulum: *christianos sacro epulo sub panis vinique specie reficiendos* (208, = communio). — Grammatica: *quum grammatica non e sterilibus tantum et aridis praeceptis, sed perpetuo usu et bonorum auctorum interpretatione et imitatione comparanda sit, quo puritas linguae atque doctrinae adquiratur* (157). — Magistratus: *in mandandis m-ibus scholasticis* (173, = actibus, agibilibus). — Musa: *Venimus tandem ad Musas mansuetiones* (223). — Palaestra: *theologicae palaestrae copia* (154, = exercicium). — Peregrinatio: *doctores ac studiosi . . . longarum p-onum pertaesi* (152, = vagatio). — *Provincia: docendi adolescentulos provinciam nactus* (192, = licentia). — Rostra: *in sacris r-is* (160, = rhetorica). — Scientia: *liberales scientias* (215, = ars); *divinarum scientiarum doctores* (181, = theologiae). — Stilus: *stiloque scriptus florido et supra saeculi saporem eleganti* (157). — Studium: *politioris doctrinae et bonorum auctorum studia in scholas inducta* (230, = klasicizující humanismus). — Suffragium: *trium suffragiorum ius* (174, = vox). — Templum: *t-um Bethleem* (182, = capella). — Vis: *vim facultatemque dicendi* (160, Cic.).

Přestože Procházka hodnotil především z hlediska latinského humanismu, podal celkem působivou syntézu latinskočeské vzdělanosti, literatury a univerzity. I když neměl dost porozumění pro vývojové a historické tendence a jeho klasicismus byl staticko-normativní, přežívala jeho koncepce a vilv. Commentarius pochválili Voigt, Ungar, Dobrovský, čerpala z něho Jungmanova Historie literatury české. Commentarius žil dále v okruhu encyklopedických svobodných umění i gymnázií, kde na jeho pojetí baroka jako temna navázal A. Jirásek. Dostal se tak i do nové české literatury.

10.

W. W. Tomek

Tomek navázal na latinskou univerzitní terminologii, latinských univerzitních termínů porůznu i užíval. Dějiny univerzity zpracoval paralelně česky i německy; na univerzitní terminologii měl vliv českoněmecký bilingvismus a paralelismus. Tomkův jazyk je střízlivý a promyšlený. Tomek vytvořil, shrnul, rozšířil a ustálil zásobu obrozenecké terminologie univerzitní, založené na středověkých základech. Univerzitní terminologie má několik vrstev: 1) Česká (zčeštěná) slova. 2) Podstatná jména slovesná je staročeská tendence, kterou obrozenecká čeština přejímala. Tato tendence byla u Tomka ještě posílena vlivem německých abstrakt na *-ung*. Substantiva verbalia patřila také k filozofické a právní terminologii: *tvrděním a odporováním* (70), *s uraděním mistrů* (31), *dovolení... povolání... správování* (30), *Uzavření* (29), *soudružení* (109), *Zmáhání se českého národu* (103). 3. Ekvivalenty, synonyma a bilingvismy osvětlovaly pojmy: *republiky čili cechové učených* (2), *autonomie čili samospráva* (26), *vzdělaným neb učeným člověkem* (1). 4. Latinské základy s českými koncovkami patří do české slovní zásoby, kterou rozšiřují. 5. Součástí Tomkova jazyka jsou i ryzí latinismy; dále se neuvádějí, protože patří mezi latinské univerzitní pojmy a termíny.

Základní index s paralelami:

Artistský: Artistický, arcium (73-4).

Bakalářství: Baccalariatus (37, 70).

Bedell university: Bedellus generalis universitatis (76).

Biret: *Klobouk mistrský* (86).

Biřic: Bedellus, nuntius, cursor, servitor (75).

Bohomluvci: Theologi (1).

Bohomluvecký: *ve službě vědy bohomluvecké* (104).

Čtení: Lectio (9, 63), Vorlesung (4). — veřejná a soukromá (lectiones publicae et privatae, 69).

Děkan: Představený fakulty (31, 34); řídil hlavně všecky a všelijaké záležitosti fakulty.

Disputací: řádné, mimořádné (70), soukromé (exercitia, 71).

Doktorství: Doctoratus (37).

Dosáhnouti: *Dosáhl gradu* — assumpsit gradum (40).

Dovolený: *ve všech kterýchkoli dovolených fakultách* — licitis (8).

Držitelé zapůjčných bibliothek: Librarii (94). — Besitzer von Bibliotheken (41).

Duchovní: Clericus (22).

Fakulty: *představující nějaké učené cechy* (facultates, 30).

Grady: Gradus. — *grady a důstojenstvími mistrskými* (2).

Hádání: *Disputací čili hádání byly oustní cvičení ve vědecké polemice a tím samým i ve výmluvnosti* (70).
Hlasy tři: Voces tres (149).
Jazyk: slovanský jazyk (1) — der slawische Ritus (1).
Kaceřování: Haereticatio (108).
Kancléř: Cancellarius. — *Kancléř nad rektorem hlavně jen v důstojenství výše byl postaven* (32). — *kancléři čili arcibiskupovi* (31).
Kápě: Capa (86).
Kněhkupci: Librorum venditores (94). — Buchhändler (41).
Koleje: Collegia (47n.). — Collegien (21n.).
Kursy exercicií: *při některých předmětech půlletní, při jiných čtvrtletní* (71).
Lavice pro urozené: Scamna nobilium (79—80).
Listovnictví fakulty: (34).
Místoděkan: Vicedecanus (35).
Místokancléř: Vicecancellarius (42, 48).
Místorektor: Vicerector (18, 26).
Mistr: mistr předsedící = quodlibetarius (72). — mistři regenti = magistri actu regentes = de consilio, kteří skutečně přednášeli (33, 36). — mistři regenti i neregenti (72).
Náčelník: *Pozemský náčelník (capitaneus) čili náměstek (vicarius) Kristův nad církví rytěřující* (223).
Nakažený: *od jistého nakaženého duchovenstva = ex parte quorundam de clero pestifero* (209).
Nálezové: 28, Beschlüsse (12). — 1. obecné schůzky univerzity = statuta. 2. rady = conclusa.
Naučení: 1. Almanachum čili naučení o kalendáři. 2. naučení v optice (100).
Národy: Nationes (20). — Nationen (8n.).
Nastoupiti na grad: Procedere ad gradum (40).
Název mistrovský: Magisterii honorem seu titulum (9).
Ohlásiti: Publicare (23).
Oprava: *Strana opravy milovná* = reformní (148).
Oud university: Membrum universitatis (20, 24). — oudovství (43) = Die Mitgliedschaft (8).
Pedagog: *se svými pedagogy čili informatory (také magistry nazvanými)* (79).
Písař: Notarius (76).
Plat: 1) za soukromé disputace — pastus (71). 2) za připuštění ke gradu — bursa (39), Taxe (18).
Pokladnice: Fiscus, archa, cista facultatis aneb universitatis (75). — Casse (33).
Povolení: povolení obecného studia v Praze (8). Zustimmung (3).

Povýšení ke gradu: Promoti (7).
Právo učení: Licentia docendi (9, 42).
Prázdniny: Vacationes, dies caniculares (68). — Ferien (30).
Probošt: Prepositus (47). — Propst (22).
Professura dekretálů: 103.
Promování, promocí: Promotio (11, 34, 41, 43).
Pronunciací: Pronuncciacio, *diktování, explikací žákům* (63).
Pronuncirovati: Pronuncciare (64).
Prvozáklad: z *prvozákladů Aristotelových* (99).
Představiti: 1) recommendare (24). 2) repraesentare (38), vorstellen (17). 3. praesentare (41).
Přenešení kolleje Karlovy: Translatio (111).
Připuštění ke gradu: Admissio ad gradum (39). — Zulassung zum Grade (17, 18).
Příroda: *o přírodě knihy Aristotelovy* (3) — *über die libri naturales des Aristoteles* (2).
Přísedící: Assessores, *ku přehlížení počtu děkana a výběrčích* (34—5).
Rada university: Consilium universitatis (27—28). — Universitätsrath (12).
Repeticí: Repetitio (69).
Rýmovec: *dobrého rýmovce* (optimum ricmisatorem), 162.
Sada filosofická: sofisma (41). — sady z rozličných věd vybrané (70).
Sbírka: velká sbírka duchovenstva (14) — eine Contribution von der Geistlichkeit (6).
Schůzka university: Congregatio universitatis (26). — Versammlung der Universität (12).
Síň veliká: Grosser Saal, lectorium ordinarium theologorum (Geschichte 28).
Skutky školní: Actus scholastici (111).
Služebníci: *Chudší studenti ze vzdálených zemí přicházeli co famulové čili služebníci (servi, servitores)* — (80).
Smazovači písem: Rasores chartarum (94).
Sofismus: 71.
Spoluradní: Conciliarii (27).
Starší: starší mistr čili senior fakulty (34). — starší čili senior fakulty, to jest nejstarší ze všech mistrů (35).
Studentství: 39.
Studování: 6.
Studující: učící tam i studující = legentes et studentes (8).
Svět prvoobrazný: *Mundus architypus, mnohem vzácnější (jest) tohoto světa smyslového (mundus sensibilis)* — (98).

Svobodný: Svobodné (privilegiatum) učení (16).
Svolání university: 27.
Škola lékařská: Scola medicorum (59).
Učení: obecná učení vůbec čili vysoké školy (16). — učení filosofická čili předmětové tak nazvané fakulty svobodného umění (2). — obecné učení tolik, co celý učený ústav (16). — obecné učení ... nebylo a nemohlo být ústavem národním (108). — vyšší učení (2). — učení Pražské (3). — partikulární učení (3).
Umění: Literního umění žádostiví = literalibus cupientes imbui documentis (8).
Umístnění: Locatio (39). — Rangordnung (18).
Universita: universitates aneb jinak obecná studia (2). — universita co korporací (16). — universita právnická (56—7).
Volení: Electio (23). — Způsob volení byl trojí ... buď veřejným totiž hlasováním (publica inductio per nuntium) — (33).
Výběrčí: Collectores čili receptores pecuniae facultatis, při správě jmění (34).
Výrok arcibiskupa Arnošta: Ordinaciones (18). — Edict (8).
Vysvědčení gradu: Literae recognitionum graduum (44). — Zeugnisse (20).
Vyzdvižení učení: Erectio (8).
Vyznavač: Professor (98).
Založení obecného učení: Fundatio (5, 7).
Zapsati: Intitulare (38, 74). — einschreiben (17).
Zřízení: Zřízení university (15) — Einrichtung des Generalstudiums (6).

11.
Z. Winter

Zikmund Winter, historik a prozaik univerzity, ve svých historických prózách nejčastěji zobrazuje dobu konce 15., 16. a zač. 17. stol., zejména období vlády Rudolfa II. (1576—1611) a jeho bratra Matyáše (1611—1619). Winter vedle A. Jiráska vyzdvihuje českou historickou prózu k jejímu nejvyššímu uměleckému stupni. Ve svém vědeckém a uměleckém dílem navazuje Winter tematicky na W. W. Tomka. Wintrův názor na historii je značně skeptický a střízlivý. Winter nám minulost přibližuje prostřednictvím určitého příběhu jednotlivce, který je určován svou dobou. Soustřeďuje pozornost na člověka, poznamenaného často velkými společenskými událostmi a dobou zasaženého, na jeho povahu, chování a jednání, na mozaikové podrobnosti životního způsobu lidí. Toto přiblížení způsobu života se odráží i v jeho jazyce a stylu. Pro umělecké zpracování příběhu používá osobitě archaizovaného jazyka, neobvyklých a starých slov, tvarů, odlišné kvantity, hláskových odlišností a nezvyklých koncovek, dotvořených někdy podle starého úzu.

Wintrova díla obsahují množství životních detailů, kterými autor přibližuje prostředí, v němž děje probíhají. Jeho slovník obsahuje množství historických výrazů a pojmů. Při archaickém pojmenování těchto věcí často vystupuje do popředí exotický nebo zábavný efekt. Winter názorně zobrazuje scény a děje, ale i řeč jednajících postav je věrohodná. Wintrův osobitý jazyk obsahuje mnoho ze slovníku 16.—17. stol. I jazykem chce zachytit zašlý způsob života do všech podrobností.

Wintrův jazyk historických próz odpovídá často jazykové situaci 16. a zač. 17. stol. Výrazně se projevuje výborná znalost slovní zásoby i tvoření slov. V jeho dílech najdeme archaismy lexikální, hláskové, slovotvorné, syntaktické a sémantické. Jazyk ovšem nepřebírá jen z pramenů a období, které zobrazuje, ale navazuje v univerzitní terminologii na Tomka a v duchu staré češtiny i bilingvismu jazyk dotváří a napodobuje i středověký rétorický styl.

Život univerzity (a škol) s jejich zvyky a institucemi je vyjádřen archaizovaným jazykem. Winter mnoho pojmů dobře vykládá. Podal psychologicky promyšlené portréty přemnohých mistrů: Kampanus, Bacháček, Bydžovský, Codicillus, Proxenus jsou u něho umělecky dotvořeni. Vypodobnil dále s podrobnostmi postavičky předbělohorských studentů, život v kolejích atd. Univerzitní prózy Wintrovy jsou velkolepá vize předbělohorské univerzity, věcně i jazykově. Jako Jirásek (např. v Temnu) dochází i Winter k účinnému efektu ironií, per contrarium (opakem).

V univerzitní historii šel vždy ad fontes, které reprodukoval, soustřeďoval v portréty osob i obrazy reálií a vykládal. Vědecká práce mu byla také slovesným uměním, jak to požadovala historiografická tradice. Dějiny univerzity charakterizoval i jazykem. Pro 16. stol. je stále zdrojem poučení. Pro tuto dobu je předchůdcem historické encyklopedie a literatury faktu.

Wintrův jazyk a styl jsou složité a promyšlené, mají kulturněhistorickou hodnotu, navazují na univerzitní, rétorickou a jazykovou tradici.

Bilingvismy a latinismy slovní a textové jsou u Wintra hojné: *melancholia a to že je balneum diaboli* (MK 427). — *Bílá Hora s Hvězdou, noster mons Albanus cum Stella* (MK 264). — *ad sacrae Minervae spectaculum, k promoci bakalářské* (MK 86). — *Oblecte epomidem a jděte in stubam facultatis* (MK 62). — (Pavel Stránský) *volil raději manželstvo nežli professuru, fassus est se thorum magis quam chorum meditari* (Děje 93). — *aby vocabula i frase správně se vykládaly, definice, divise aby neporušeně se stanovily, argumenta v pravém řádu* (Děje 45). — *pro neumění, propter ingenii infirmitatem* (MK 12).

— *v sobotu chodí butyratum (žebrat po domech „na máslo"), ... v neděli benedicatum přinášejí. Pulsaturu (zvonictví) rektor spravuje* (ŠK91).

Winter také reprodukuje úmyslně nesprávný latinský studentský slang: *studere, studeo, studes, studui má v supinum stultum* (MK 36). — *pokračoval hroznou, nesmyslnou latinou: „oremus, domine kadidlo, fatus benedicatus, ensis mensis potensis, lati pati, eatis comedere stercus, quercus"* (MK 36—7).

Školské fráze, přirovnání, pleonasmy, obraty (scholasticismy) jsou časté: *in palaestram certaminis philosophici* (MK 70). — *student, jenž nechodí na lekci, vždy mu připadá jako pecus campi, dobytče* (SPU 129). — *kniha Philippi latinissima, elegantissima et facillima* (Jindřich Curius 1533 — Děje 35). — *bolení zubů že je nemoc školská či morbus scholasticus* (SPU 130). — *milují v studiích nejvíc Vallam et Tullium — totiž že se válejí a túlají. Tato slovní hříčka byla posměch* (SPU 131). — Charakteristiky škol: *spíš jsou školy semeniště církve boží a klenoty obcí nejvzácnější* (Bacháček 1586 — ŠK 101). — *Scholae sunt spes ecclesiae, to bylo přesvědčení jesuitů od prvopočátku* (VŠ 212).

Lidé vzdělání na školách milovali sentence, citáty a přísloví. *... citát v rétorické práci je dobrá věc, někdy bývá citát cennější nežli všecka ostatní práce; to bývá často zlatem falešným, do něhož zasazen citát jako kámen drahý* (MK 81). Své práce prokládá Winter citáty a sentencemi: *Venerare doctos homines, aeternitatis vasa* (MK 104). — *Venus in vino, ignis in igne* (MK 114). — *Pauperum studiosorum vita est tamquam passerculus pede alligatus* (začátek listu žebravých studentů z Dánska 1602 — VŠ 254. — SPU 114). — *doktor homini lupus* (DL 19). — *přísloví, že nikdo se méně k právu neutíká jak doktor práv, nikdo méně neužívá jako doktor mediciny, nikdo méně v Boha nevěří nežli doktor theologie* (DL 8). — *vulpes mutat pilos, non mores, liška mění kožich, ne mravy* (MK 152). — *Homines ignoscendo crescunt* (MK 384).

Dodatková univerzitní terminologie z 16. a zač. 17. stol. je nemalá jazyková hodnota. Winter ji koncem 19. stol. obnovuje a oživuje:

Akademicus (-ik): Člen akademie=univerzity (MKod 179. — Děje 51, 143).

Album universitatis: SPU 109.

Antagonista: *Fakulta měla věřiti odpovědem, ale vyskytl-li se odpůrce (antagonista), jenž přel něčí výpověď, musil kandidát zatím býti odstrčen* (ŠK 103).

Arcibeán: *který z beánů má býti králem čili opatem či arcibeánem* (SPU 106).

Auditorium (-oř): palác či také veliká auditoř (posluchárna) či veliká aula (ŠK 9). — zimní auditoř (MK 57).

Balneum — lázeň: *pro numeratione in balneas, za lázeň, na lázňu.* Pův. examinátoři byli zváni asi do lázně, pak úsloví znamenalo zpropitné examinátorům. — VŠ 489. — ŠK 110. — MK 79.

Bona nova dare (declarare): Oznámiti výsledek zkoušky. — VŠ 520, 557.

Bursák: *v kollejích soukromých, jimž bývalo jméno burs. Od toho jména pochází nynější jméno bursák* (ŠK 8).

Castigatio: Řeč káravá (po zkouškách). — VŠ 488. — ŠK 109.

Classis: 1. Rozdělení do tříd po zkouškách. — *facta distributione in (quinque) classes.* — VŠ 491, 489. — 2. classes = nižší škola. — *veřejná chlapecká škola (classes)* — VŠ 177. — *vzornou nižší školu, classes zvanou* (Děje 69).

Coelibát — *samotnost:* VŠ 135n. — ŠK 35.

Collega (K—): Druhý učitel. — Děje 156. — VŠ 18.

Collegium: *communitas collegii, společnost kollegiátů od p. defensorů byla zrušena* (Děje 132). — *abalienatio collegii, odebrání koleje* (Děje 206).

Commendatio: 1. rectoris, confirmatio, investitura (VŠ 9). — 2. *Přinesli si commendationem ab academia Parisiensi* (ŠK 86).

Communitas čili *společný fišek:* VŠ 144.

Confirmatio: 1. rectoris, commendatio, approbatio, investitura officii rectoris (VŠ 8. — MKod 181. — ŠK 19). — *k své konfirmaci či k opětnému zvolení a potvrzení za probošta nebo rektora* (ŠK 86). — *bude má konfirmací nebo lectio legum* (ŠK 86). — 2. *Dosazení učitele od rektora slulo konfirmací* (ŠK 24). — *práci s dosazováním učitelů čili s konfirmací* (Děje 156).

Contubernium: (Jesuité) *Studentům zřídili již r. 1556 contubernium neboli konvikt* (Děje 47). — *contubernium jich bylo vlastně conbibernium, odtud obydlí kollegiátů slulo piternou* (Děje 132).

Defensores: Představenstvo university. — Děje 94n.

Directores: *konšelé vsadili do správy vysoké školy Pražské ze sebe několik mužů, kteří byli „directores saeculares"* (Děje 33). — *Direktor nad kollejemi* (SPU 116).

Expendent: *měl přijat býti jen se svolením mistrů všech* (VŠ 179). — *expendent v kolleji, pantáta za něho platil* (SPU 133).

Expensae: *z peněz od expendentových rodičů přijatých (expensae)* VŠ 179. — *živi budou na expensi či na groš odváděný pány tatíky* (SPU 116).

Exrector: *Bývalý rektor* (Děje 124).

Fiscarius (—šk—): KR 70. — ŠK 61.

Fiscus (—šk—): *Rektor ... spravoval „fiškus" (fiscus), v němž byla pokladnice universitní i důležité a cenné věci z drahých kovů i privilegia a knihy* (VŠ 82). — *do fisku facultatis* (Děje 37).

Goliáti: Kollegiáti (Děje 77).

Habitace: KR 69. — VŠ 140n.

Hypocaustum: *Světnice* (KR 71, Obr 327). — *hypocaustum hiemale* (VŠ 6).

Charta: *Chartam convocatoriam nenapíši* (MK 362).

Institutum *novae scholae apud s. Clementem:* Děje 44.

Intimace: *Po starodávném zvyku přibita byla intimace po tři dni na vratech kollejních* (ŠK 99). — *v ohláškách (intimacích) veřejných ... rektorské intimace* (VŠ 14). — *Intimace pohřební* (ŠK 47).

Introitale: *plat vstupný, jímž studenti byli domu povinni* (VŠ 179).

Kolej: *do té koleje čili katolické školy královské (schola regia).* — Děje 44.

Koliát: *Collegiatus* (Kv 72).

Kštice: *žák, jsa pod kázní a maje kštici žákovskú* (VŠ 24). — Cf. Corona.

Laurea prima, suprema: Běžné od 16. stol. — MK 57.

Libellus: *napíši prosebné libellum* (KR 80).

Ludus: *školy latinské (ludi literarii particulares).* — Děje 34.

Magister: *čímž sobě poněkud vysloužili ... jméno „zakrslých magistrů"* (Děje 38).

Membrum: *membra nebo cives academiae* (VŠ 17).

Mendicus, mendík: SPU 111. — Kv 72. — žáci — žebráci v Podkoním.

Museum: 1. *aestivum, světnice letní, stuba maior aestiva.* — 2. *novum, nová učebna* (r. 1604). — Obojí v 1. patře Karolina (VŠ 51).

Oeconomus: *Oeconomus byl ostatních famulů jako hlídač* (quasi *custos); jméno „oeconomus", hospodář* (VŠ 248—9. — KR 69).

Ornithoboscus: *Vězení universitní slulo kurník čili ornithoboscus. V posledních letech (od r. 1614) vyskytuje se také jméno krmník. Kurník byl v kolleji Karlově ve dvoře kdes* (VŠ 28). — *Podle obyčejného kurníku vyskytuje se v zápisech universitních také „černý" kurník, kamž rektor posílal jistojistě sedláky z vesnic universitních* (ŠK 27).

Paedagogium: *stran paedagogia akademického čili klassí* (Děje 136). — *že prý náleží se na nějaké paedagogium a ne na akademii* (SPU 130).

Petentes či competitores: Žadatelé o učitelské místo (VŠ 21).

Placet sc. *electio rectoris:* VŠ 8.

Proba: *část examinis, totiž „proba" (písemná zkouška) z rhetoriky.* — VŠ 487. — ŠK 108.

Pronuntiatio: Akt rozdělení v třídy po zkouškách (ŠK 111, 491).

Prorector: = vicerector. — VŠ 7.

Recepta: *Mistr Bacháček těmi dary z let 1605—1612 naplnil obšírnou knihu. Velmi pilně si je zapisoval pod titul „Recepta". Jsou to příjmy čili recepta k Štědrému dni, k Zelenému čtvrtku, k sv. Duchu, k sv. Martinu, k Novému létu, k masopustu, k sv. Řehoři* (VŠ 185).

Reformatores: *aby k reformaci university zvoleni byli tři z professorů a tři z defensorů, jimž bude jméno reformatores* (Děje 108).

Renascens academia: *Huber, in renascente academia professor* (Děje 120).

Respiratio: *měl jim býti přán oddech* (mezi zkouškami) ..., *byla respiratio tři dni ..., byly v respiraci a rekreaci pitky strojeny* (ŠK 106—7).

Reverenda: Dlouhá sukně jako klerika pro profesory (VŠ 141).

Řídící mistři: Actu regentes (VŠ 290).

Salarium: Děje 38. — Kv 72.

Schuetzenschul: *prý to není akademie, ale schuetzenschul* (slabikárna). — Děje 130.

Snídaní nebo svačina filosofská: Prandium — Děje 120. — ŠK 21, 85—6. — VŠ 12.

Sodalitas literata: Děje 40.

Taulantii: *jsou, jak je nazval kdys Kodicill, Taulantii, kteří začasté měnice místo stávají se stupky a tuláky.* — VŠ 9.

Těkaři: *Žákovstva, kteří slují těkaři, nepřijímejte* (Práva Brikcího 1536, Winter, VŠ 254).

Učba: *in lectionibus (v učbě).* — ŠK 25.

Známky: *bene, mediocriter, tenuiter* (VŠ 489. — MK 85).

Wintrovy medievalismy a paleobohemismy jsou několikerého druhu: hláskové paleobohemismy jsou nepřehlasované tvary: *Caletná ulice, Janíček* (Kv 62), tvary s *—ú—* (*škralúp,* Kv 63), tvary s *—aj—* (*vítaj,* Kv 63), vokalizace *„ý"* v *„u"* před retnicemi (*u večerní* tmu, MK 335). Tvaroslovné paleobohemismy jsou typy *švadlí, měštěnín* (Kv 64), substantiva verbalia (*vlévání nepříjemná,* MK 69, = vlivy). Skladebné paleobohemismy jsou: shodný adjektivní přívlastek místo neshodného genitivu (*klíč domovitý,* Kv 74), přechodník v adjektivní platnosti (*dělaje se nevida, neslyše,* MK 82), bezpředložkové příslovečné určení (*do jejího domu konec rynku,* MK 403). Slovníkové medievalismy jsou časté ekvivalenty dvou synonym (*poctivice čili kalihoty* — MK 69), *ostrach* (KristA, po 1500, MK 404), *vodné tele* (MK 99, = vodnatelnost). Frazeologické školské medievalismy jsou: *k tučnější kondici* (MK 56, = ad fortunam pinguiorem). — *připustíme k titulu bakalářskému* (MK 84, = admittimus). — *suchý pohlavek* (MK 67, Podkoní 465). — *flegmatického studeného přirození* (MK 71, = frigidae complexionis).

Vývoj latinské rétoriky ustává koncem 18. stol., avšak koncem

19. stol. ji v latinskočeské nebo české podobě střídmě oživuje Winter. Obnovuje rétorickopoetickou definici básníka: (Kampanus) *uznával úlohu básníkovu v tom, aby myšlenky podával v líbezných formách a barvách a byl přesvědčen o síle krásného slova* (MK 115). Připomíná zdroj vší latinské rétoriky: *Pak mistr rozevřel knihu, přečetl první latinskou větu rhetoriky ad Herennium, kterouž obšírně latinskou řečí jal se vykládati* (SPU 129). Uvádí rozličné rétorické druhy, části a teorie: *deklamace* (SPU 127), *epitaphium* (ŠK 49), *intimace* (SPU 103), *introdukce* (KR 77), *imitatio veterum* (Děje 32). Rétorické ovzduší originálně dotváří: *Rétoriku vycpává věchtem* (MK 18). — *veršům rozuměl jako kráva varhanům* (MK 18).

Umělecký styl Wintrův je ozdoben starými rétorickými prostředky, figurami atd.

Annominace: *Na ostrově budou panny ..., ale panny, hlavně panny* (MK 12). — *nespi, nespi, proč spíš?* (MK 425). — *Zvoníček — Zvon — a zvony* (MK 116).

Contentio: *O té ženské hloupé chytrosti a chytré hlouposti* (DL 36). — *pracně zrobotuje a robotně vypracuje* (MK 143).

Konduplikace: *Vari, vari* (MK 50). — *lidýdl, lidýdl* (MK 30). — *V Špince bylo zle, tuze zle* (KR 80).

Exklamace: *Ach, v koleji Rečkově ... byla roku 1605 cháska!* (KR 68, na zač. díla). — *Ó té radosti* (KR 80).

Repetitio (anafora): *Od té chvíle nezachtívalo se ... Od té chvíle si všichni dobře rozuměli* (KR 68).

Definice (charakteristika): *bylytě university, všecky všudy, dohromady, jeden učený cech a k cechu náležel vandr* (DL 3). — *Doktor měl vědecké vzdělání medické a universitní grad nebo hodnost; lékař léčil bez gradu a bez vědeckého vzdělání universitního* (DL 3).

Synonyma: *Toť náš poklad, naše právo, naše síla a pavéza* (MK 363). — *haec moderna universitas Pragensis ... jest oplakaná, zloupená, opuštěná — deplorata, orbata desolataque* (Děje 35).

Exemplum: *Bacháček pustí, není Herodes, aby zabíjel mláďátka* (KR 80).

Apostrofa: *Mládeži veselá, bezstarostná* (KR 81). — *Čítáte, že slavný a dobrý král náš Karel IV. založil v Praze universitu* (ŠK 7).

Similitudo: *vikýř veliký, jenž se mu podobal otevřené černé tlamě nějaké velryby, takové, která kdysi pohltila Jonáše a při jarních zkouškách pohltila jeho* (MK 54).

Hříčky: *raději chtějí sloužiti chlívku než oltáři (harae quam arae)* — (Mik. Troilus, ŠK 102).

Jazykové a stylové prostředky a jejich tvorba odpovídají u Wintra situaci 14. — 17. stol. a dotvářejí ji. Činí z Wintra jedinečného a nenapodobitelného znalce, jehož uznával i J. Gebauer. Množstvím přechodníků i užitím slov v posunutém významu připomene částečně Wintra později i styl Vl. Vančury.

Tradice staré univerzitní terminologie byla Wintrem dovršena vědecky i literárně, jazykově i stylisticky.

Závěrem

Řada autorů univerzitní terminologie není ukončena. Jako další se zasloužili:

12. Jan Gebauer zaujal také poměr k historikům univerzity. V úvodu svého Slovníku staročeského (1, 1903) popsal svá metodická východiska a postup prací slovníkářských. S popisem metody se obrátil 29. 9. 1885 v listě na V. V. Tomka. Popsal postup slovníkářských prací od excerpt až k spisování. Tomek, jak říká Gebauer, *prohlédl si práci dotud vykonanou a vyslovil se o ní velmi pochvalně; uznal, že Gebauer koná práci velikou „shledávaje atomy a buduje celek". Toto uznání bylo Gebauerovi zvláště milé, poněvadž pocházelo od muže, jenž shledáváním atomů a budováním celku sám se proslavil.* Význam Tomkův a Wintrův uznal Gebauer i tím, že je citoval mezi prameny svého Slovníku staročeského i Historické mluvnice jazyka českého. Pro českou univerzitní terminologii má Gebauer význam ten, že její staročeskou fázi zachytil v Slovníku staročeském.

13. Václav Flajšhans uvedl u nás pojem *philologia medii aevi.* Cenné jsou jeho edice nejstarších památek, Husa a českých přísloví. Epochální význam má dvojdílné vydání Klareta, a to jak pro různé obory středověké vzdělanosti a slovníky, tak jako východisko studií o latinskočeském bilingvismu.

14. Karel Novák sestavil Slovník k českým spisům Husovým.

15. František Šimek se zasloužil jako autor Slovníčku staré češtiny a editor Tkadlečka, Waldhauserovy Postily a Rokycany.

16. Bohumil Ryba se zapsal do dějin latinské filologie zájmem o Klareta a Husa, Komenského a Kolčavu.

17. F. M. Bartoš se zasloužil četnými soupisy a medailónky literárních činností husitských mistrů i soupisem muzejních rukopisů.

K řadě autorů třeba připojit ještě další pracovníky a terminologické oblasti:

1. V. Vojtíšek a V. Vaněček se zabývali nejen univerzitními dějinami, ale měli význam i pro univerzitní terminologii.

2. B. Havránek a Fr. Cuřín podali cenná zpracování vývoje spisovné češtiny.

3. Recenzenty této práce byli M. Doležal, který recenzoval koncepci, a J. Zachová, která posuzovala výběr terminologie.

4. Další práce z dějin pražské univerzitní terminologie a univerzitních oborů jsou připraveny k pokračování: a. Indexy středověké pražské univerzitní terminologie. b. Rétorická terminologie. c. Chronologicko-kalendářová terminologie.

ZKRATKY

AdRanc	J. Kadlec, Leben und Schriften des Prager Magisters Adalbert Rankonis de Ericinio. Münster 1971
AJCP	F. Tadra, Soudní akta konsistoře pražské (Acta judiciaria consistorii Pragensis) 1—7, 1893—1901, Praha
AndrBrod	J. Kadlec, Studien und Texte zum Leben und Wirken des Prager Magisters Andreas von Brod. Münster 1982
Baumann	W. Baumann, Die Literatur des Mittelalters in Böhmen. München — Wien 1978
Bibl	M. Melanová — M. Svatoš, Bibliografie k dějinám pražské university do roku 1622. Praha 1979
BolzBegr	Begriffe B. Bolzanos, Bernard Bolzano 1781—1848. Studien und Quellen. Berlin 1981, 187—277
Br	V. Brandl, Glossarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes. Brno 1876
Campanus	I. Campanus, Calendarium beneficiorum. Vyd. K. Hrdina, Mecenáši Karlovy university. Praha 1949
ChronUniv	Chronicon Universitatis Pragensis. Ed.: J. Goll, FRB 5, 1893, 567—588
ClarAstron	Clareti Astronomiarius, Flajšhans 2, 93n.
ClarBoh	Clareti Bohemarius, Flajšhans 1, 31n.
ClarExempl	Clareti Exemplarius, Flajšhans 2, 153n.
ClarGloss	Clareti Glossarius, Flajšhans 1, 73n.
ClarPhys	Clareti Physiologiarius, Flajšhans 2, 1n.
ClarVoc	Clareti Vocabularius, Flajšhans 1, 1n.
CodIurBoh	Codex juris Bohemici I, II 1—4, III 1—2, 1867-98
ComIanua	J. A. Comenii Ianua linguarum reserata. Ed. J. Červenka, Praha 1959
ČTerm	B. Poštolková, M. Roudný, A. Tejnor, O české terminologii. Praha 1983
DEV	Dějiny exaktních věd v českých zemích do konce 19. století. Praha 1961
Dinant	E. J. Polak, A textual Study of Jacques de Dinant's Summa dictaminis. Genève 1975
Eršil, Polemica	M. I. Hus Polemica. Ed.: J. E. Praha 1966
EŘP	Encyklopedie římského práva. M. Bartošek. Praha 1981
FHB	Folia historica Bohemica
FS	Filologické studie
HenrIs	Henrici de Isernia Epistolare dictamen
IohNov	P. Piur, Briefe Johanns von Neumarkt. Berlin 1937
Jaffe	S. P. J., Nicolaus Dybinus' Declaracio oracionis de beata Dorothea. Wiesbaden 1974

KarFiloz Mezinárodní vědecká konference Doba Karla IV. ... Materiály ze sekce dějin filozofie a přírodních věd. Praha 1981
KarPráv Mezinárodní... ze sekce dějin státu a práva. Praha 1981
KarVan Karolus Quartus. Red. V. Vaněček. Praha 1984
KatKol Katalogy knihoven kolejí Karlovy University. Praha 1948
Kejř J. Kejř, Husité. Praha 1984
Kraus J. Kraus, Rétorika v dějinách jazykové komunikace. Praha 1981
L H. Lausberg, Elemente der literarischen Rhetorik. München 1967
LB Latinitatis medii aevi Lexicon Bohemorum — Slovník středověké latiny v českých zemích. Praha 1, 1977, 2, 1986n.
LD Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis. Pragae 1, 1830; 2, 1832
LM Lexikon des Mittelalters. München u. Zürich 1, 1980; 2, 1983; 3, 1986
Louda M. Svatoš, Listiny k počátkům koleje Matyáše Loudy z Chlumčan, HUCP 17, 1, 1977, 71—96
Lupáč P. Lupáč, Rerum Boemicarum Ephemeris. Praha 1584
MagSchol Magister und Scholaren — Professoren und Studenten. W. Fläschendräger etc. Leipzig... 1981
MartUniv D. Martínková, Výrazy označující pražskou universitu v bohemikálních latinských památkách 14. a 15. stol., LF 104, 1981, 208—211
MonVat Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Praha I—V, 1903—1954
MUP 1—3 Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandeae Pragensis. Praha 1830-45
Nier J. F. Niermeyer, Mediae latinitatis lexicon minus. Leiden 1976
NR Nová rada. Ed. J. Daňhelka. Praha 1950
PaulPrag Pauli de Praga Liber viginti arcium
Petráň J. Petráň, Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Praha 1983
Qu Quadripartitus
Reček M. Svatoš, Jan Reček a jeho písemná pozůstalost v Archivu pražské univerzity, HUCP 14, 1974, 121—160
SS Staročeský slovník 1, 1903; 2, 1916; 3, 1977; 4, 1984; 5, 1985n.
StatUniv Statuta Universitatis Pragensis. Ed. A. Dittrich — A. Spirk. Praha 1845
Szklenar H. Szklenar, Magister Nicolaus de Dybin. München 1981
T W. W. Tomek, Děje university pražské. Praha 1849
Usque „Usque modo tacui", ed. TřVýb 35—43
Van V. Vaněček, Kapitoly o právních dějinách Karlovy university. Praha 1946
Vel D. Adam z Veleslavína, Kalendář historický. Praha 1578
Volckman M. X. Volckman, Gloria Universitatis Carolo-Ferdinandeae Pragensis. Praha 1672

Z. Winter a univerzita

Děje Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409—1622). Praha 1897
DL Doktoři a lékaři v XVI. věku v Čechách. Praha, b. r.
KR V koleji Řečkově, Obrázky. Praha 1972, 68—82
Kv N. Kvítková, Archaismy v díle Zikmunda Wintra, FS 7, 1976, 61—75
MK Mistr Kampanus. Praha 1952

MKod Mistr Kodicill, Rozina sebranec a jiné pražské obrázky. Praha 1937, 177—183
Obr Obrázky. Praha 1972, vyd. J. Janáčková
SPU Student pražské university, Pražské obrázky, ř. 1. Praha, J. Otto b. r., 99—136
ŠK Ze školy a z kostela. Praha 1921 (Karlova kollej Veliká, Rektor Universitatis, O professorech Pražské university, Šimon Proxenus, Mistra Bacháčka kollejní počty, O gradě bakalářském)
VŠ O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje, Kulturní obraz XV. a XVI. století. Praha 1899

J. Tříška a univerzita

TřDis Disertace pražské university 16. — 18. stol. 1977
TřDruhy Některé druhy a okruhy staročeské literatury, SbNM C-lit. hist., 28, 1983, 1—34
TřKar Starší pražská univerzitní literatura a karlovská tradice. 1978
TřLč Literární činnost předhusitské university. 1967
TřNLit „Nová literatura" doby Karlovy a Václavovy, SbHist 10, 1962, 33—70
TřParal K jazykovému paralelismu a školské terminologii 14. stol., FS 11, 1981, 85—92
TřPoč K počátkům české školské vzdělanosti a humanismu, HUCP 7, 1, 1966, 46—61
TřPř 1—3 Příspěvky k středověké literární universitě 1—3, HUCP 9—10, 1968—9; 9, 1, 1968, 7—28, 9, 2, 1968, 5—43; 10, 1, 1969, 7—48
TřRef Anonymní česká literatura předhusitské reformace, HUCP 12, 1972, 155—207
TřRul Studie a prameny k rétorice a k universitní literatuře. 1972
TřStSoup Studie a soupisy k starší pražské univerzitě. 1980
TřStylLit Rétorický styl a pražská univerzitní literatura ve středověku. 1975
TřŠns Školské a notářské skladby, pozvání, rady a listiny, HUCP 13, 1973, 7—42
TřVýb Výbor ze starší pražské univerzitní literatury. 1977
TřVzděl K vzdělanosti a textům Karlovy a Václavovy doby, HUCP 6, 1, 1965, 33—52
TřLMl Starší česká literatura pro mládež. 1987

JOSEF TŘÍŠKA

DIE ÄLTERE PRAGER UNIVERSITÄTSTERMINOLOGIE

ZUSAMMENFASSUNG

Die Universitätsterminologie stellt ein linguistisches Gebiet der an der Universität benützten Fach-, Literatur- und Slangsprache dar, in welcher ein bemerkenswerter lateinisch-tschechischer Bilinguismus in der Bezeichnung der Realien in Erscheinung trat. Diese Terminologie wird in langen chronologischen Perioden erhalten und übernommen.

Der Artikel befasst sich mit Informationen, wie die lateinische und alttschechische Universitätsterminologie bei elf Autoren in Erscheinung tritt, deren Werke sich vom 14. bis zum 20. Jahrhundert mit der Universitätsproblematik befaßten. Der Autor verfolgt dabei ihre ununterbrochene Gebundenheit und ihre Entwicklungsformen, die Wortbildung, die Beziehungen von Sprache und Stil und erklärt die Bedeutung der einzelnen Ausdrücke, die zur Erkenntnis der verschiedenen Seiten des Universitätslebens beitragen können.

RECENZE

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
1986 Tomus XXVI — Fasc. 1 Pag. 97—121

MANUÁL REKTORA CURIA—DVORSKÉHO: KNIHA ZÁHADNÁ

Prací K. Beránka dostal se do rukou naší odborné veřejnosti mimořádně cenný pramen pro dějiny české předbělohorské vzdělanosti „Manuale rectoris Pragensis".[1]) Je to soukromá příruční kniha, kterou si pro potřeby svého rektorského úřadu pořídil M. Matěj Dvorský—Curius. Jádro manuálu představují seznamy žáků městských škol, kteří se v letech 1560—1582 dostavili k beánii — přijetí za člena akademické obce a k zápisu do univerzitní matriky.

Edici předeslal Beránek krátký úvod, v němž věnuje pozornost problematice ztracené nejstarší matriky pražské univerzity, osudům a formálnímu popisu manuálu a stanovení jeho závislosti na matrice. Srovnání se záznamy děkanské knihy filozofické fakulty dovolilo editorovi konstatovat, že zápisy manuálu obsahují jména 53—89 % všech beánů, kteří se v oněch letech dostavili k imatrikulaci. Manuál byl tedy podle editora vlastnoruční rektorův — částečný — opis matriky pro účely správy partikulárních škol.

Po úvodu následuje text pramene — podle editorova vyjádření bez hlubších zásahů do textu, v transliterované podobě. Edice je opatřena spojeným kritickým a poznámkovým aparátem umístěným v závěru prvého svazku. Aparát je významný zejména doplňkovými údaji o přijímání imatrikulovaných studentů do kolejí, o promocích na bakaláře a mistry. Do samostatného svazku byly uloženy rejstříky: 1. křestních jmen, 2. příjmení v latinizované formě, 3. povolání otců žáků, 4. místních jmen, 5. škol, ze kterých žáci k imatrikulaci přicházeli.

Edice manuálu umožní prohloubit naše znalosti o městských školách a měšťanské inteligenci v období zatím minimálně známém — ač pro politický i náboženský vývoj ve městech po r. 1547 značně významném. Je to nesporně ediční přínos dosud jen těžko docenitelný a je mu třeba věnovat intenzívní pozornost.

Curiův manuál je pramen přímo lákající k regionálním studiím i ke kvantifikačnímu zpracování materiálu jako celku. Pracné editorovy rejstříky jsou přes drobné chyby při práci neocenitelnou pomocí.[2]) Vlastní zpracovatelskou zkušeností dospěl jsem

[1]) K. Beránek (ed.), Manuál rektora se jmény studentů zapsaných v ztracené matrice Univerzity Karlovy v Praze v létech 1560—1582, I—II, Praha 1981.

[2]) Na základě zkušenosti z dosavadních sond do manuálu mohu stanovit množství chyb rejstříků (konkrétně místního) na necelých 5 % včetně chyb způsobených patrně korekturou. Významnější je pouze diskusní nebo málo odůvodněné určení řady lokalit domácích i zahraničních. Jako příklady uveďme lokaci č. 291 *„Wenceslaus Bilanensis Traiani"* do Benešova, č. 2459 *„Ioannes Vosnicenus Matkiae sarctoris"* do Boječnice okres Tachov místo do Voznice o. Příbram. Není jasné, jak byli diferencováni beáni určení do Pacova, Nové Paky a Paczkowa v PLR, Např. č. 516 *„Bernhardus Ssturmius Paczoinus"* byl připsán Paczkowu, ač Pacov není možno z žádného důvodu

však k poznání, že zde existují různé limity, které značně komplikují využití edice, resp. problematizují závěry založené na jejím zpracování. Vzhledem k tomu, že editor omezil úvod i poznámkový aparát na nejmenší míru a že s pramenem pracoval před ním pouze Z. Winter, který na přelomu minulého a našeho století též nepodal jeho důkladnější rozbor, považuji za nutné vrátit se k této problematice, ukázat hlavní problémy a předložit jejich — byť i zatím spíše teoretické — řešení.

Základnou následujících úvah jsou tři sondy, které jsem zatím do materiálu podnikl. Prvá se týká nevelkého regionu sevřeného ze dvou stran Sázavou a Vltavou (Podblanicko), druhou představuje západočeský kraj a třetí je věnována pražským školám. Prvé dvě sondy jsou, resp. budou publikovány v regionálních sbornících, některé závěry ze třetí předkládám v tomto článku.[3])

Kardinální otázkou, kterou je nutno řešit před systematickým zpracováním manuálu pro dějiny školství a vzdělanosti, je: kdo a proč byl do knihy zapisován, resp. kdo a proč chybí a kolik je těch chybějících. Bez rozřešení otázek účelu a úplnosti manuálu by se totiž mohlo stát, že strukturální výzkum přinese místo obrazu reálné skutečnosti výsledky zkreslené specifickým charakterem pramene.

Pro manuál rektora pražské univerzity můžeme předpokládat, že to byla pomůcka s jistou racionální strukturou, účelem a smyslem. Beránek v úvodu míní, že rektor jako nejvyšší soudce nad všemi imatrikulovanými členy univerzity a dozorce nad městskými školami potřeboval prý často nahlédnout do matriky, která snad byla těžko dostupná (Beránek však ihned uvádí, že o dostupnosti matriky univerzitní statuta mlčí). Proto si rektor vytvořil vlastní opis, vpodstatě totožný s matrikou. Do matriky i do manuálu byli pak zapisováni žáci partikulárních škol, kteří svým množstvím nahradili po husitství studenty ze zahraničí. Dodejme ovšem, že hromadné imatrikulace žáků tohoto druhu a věku byly běžné na sousedních německých univerzitách. Časté zápisy matrik „non iuravit propter aetatem" nalezneme však po celé Evropě. V žádné srovnatelné matrice té doby si ale rektor nezapisoval beány po jednotlivých školách a jejich třídách, některé osoby nadto opakovaně.[4]) Stejně tak se nenechávali opakovaně do matriky zapisovat správcové (rektoři) škol — už jen proto, že by museli opakovaně platit taxu. Ta v pražském případě činila 4—6 grošů na osobu, u osob již na jiné univerzitě zapsaných pak méně.[5]) Je přitom podivné, že za více než dvacet let nebyl zapsán ani jeden případ prominutí nebo snížení taxy, popřípadě u šlechticů suma vyšší. S tím se jinak v matrikách běžně setkáváme.

Beránek soudí, že rektor si opis matriky vytvářel z důvodů správně soudních. Je ovšem otázkou, proč zůstala na pražské univerzitě takováto pomůcka jedinečnou.

vyloučit. Obdobně č. 894 *„Ioannes Wollessnicenus"* je lokalizován do Vlašimě a ne do některé z Olešnic. Ve výčtu jednotlivých případů by bylo možno dlouho pokračovat, omezme se proto jen na záležitost nejdůležitější: nekomentované ztotožnění všech osob zapsaných s přídomkem Nisenus a Nysenus do západočeského Stříbra, ač se mohlo jednat i o Nisu, která se, v Beránkových rejstřících takto vůbec neobjevila. Sporná jsou konkrétně č. 885, 980, 1375, 1814, 1826—1829, 2299, 2442, ante 2771, ante 3016 a ante 4454.

[3]) J. Pešek, Manuál rektora pražské univerzity jako pramen k dějinám podblanického školství let 1560—1581, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 24, 1983, s. 207—218 a týž, Západočeské městské školství v zrcadle manuálu rektora pražské univerzity (1560—1582), Minulostí Západočeského kraje (v tisku).

[4]) To je případ č. 2777 Daniel Tustenus Ioannis Leonidis, který se r. 1575 dostavil z berounské školy. Editor tuto osobu ztotožnil s *„Danielem Tustenem Ioannis Lenculi"*, který r. 1577 přišel z téže školy. Zda je takové ztotožnění přípustné, neodvažuji se říci. Ve sledovaném kontextu je ovšem podstatnější jiný typ případů: např. č. 2369 *„Ioannes Siluanus Tynhorssowinus Ioannis Syluani, studiosus e collegio reginae Heduigis"*, který byl již o rok dříve promován v koleji Nationis.

[5]) Z. Winter, O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje, Praha 1899, s. 229.

Ostatní rektorské manuály — vznikající přece z týchž příčin — jsou spíše registra a kopiáře korespondence a knihy nejrůznějších zápisů pro paměť. Mají přibližně tu podobu, jakou sledujeme na prvých stránkách manuálu Curiova. Meritorně se týkají pak daleko více pedagogického personálu škol než žactva. Žáky si spravovali správcové sami, v případě nutnosti v součinnosti s městskou či osadní radou. Případy, kdy se rektor univerzity musel zabývat žákem partikulární školy, jsou zcela výjimečné.

Pro rektora pražské univerzity musíme předpokládat, že nicméně měl důvod, proč každoročně přepisovat stovky jmen beánů. A musel to být důvod dobrý, když Curius tuto činnost provozoval déle než dvě desetiletí. Nezdá se mi dosti logické, že by rektor s takovou vytrvalostí opisoval z matriky zhruba dvoutřetinový vzorek beánů jen kvůli výjimečným správním zásahům. Nehledě na to, že při relativně nevelkém podílu beánů mezi žáky té které školy a při časté peregrinaci mezi městskými školami by správní funkce takové příručky byla nevelká a časově omezená. V případě, že by přesto manuál vznikl z takovýchto důvodů, je pak zvláštní, že Curius nepřepsal do svého manuálu i roky, kdy nebyl rektorem. V matrice záznamy přece byly a pro správní činnost bylo ex post lhostejné, kdo je do matriky původně zanesl.

Přitom manuál neobsahuje zápisy o beáních žáků všech škol, které ve sledované době působily na území spravovaném pražskou univerzitou a kontrolovaném konsistoří sub utraque. Uvědomme si totiž, že Curius byl až do poloviny 60. let administrátorem a je tedy sporné, zda by nechal mimo okruh svého — především finančního — zájmu školy ve městech, kde ovládl faru.. Výzkum podniknutý pro západní Čechy ostatně podchytil dva příklady — Domažlice a Klatovy —, kdy škola v oné době doložená nefiguruje v manuálu, a přece počet beánů z onoho města patří mezi nejvyšší v kraji. Tito lidé nepřicházejí k beánii přitom ze škol v okolí, jak by se asi stávalo, kdyby museli hledat „přestupní stanici", ale ze škol za hranicemi kraje a zvláště z Prahy. Je proto zjevné, že obě školy pracovaly, spravovány z Prahy, do manuálu však z nějakých důvodů nevešly.

Podrobný obsahový rozbor manuálu ukázal, že to není jen náhodný opis, ale pomůcka s dosti dobře sledovatelnou strukturou, která se sice časem vyvíjí, v základě však zůstává pevná. Lidé, jejichž jména se objevují v manuálu, jsou totiž v podstatě trojího druhu. Hlavní masu představují malí beáni, žáčci nejspíše mezi osmi a dvanácti lety.[6]) Ti jsou seznamenáni podle škol. Druhou skupinu tvoří učitelé, kteří je k beánii přivedli. Jim editor nepřidělil samostatná čísla a figurují s označením „ante" před prvým žákem své školy. Jen několik výjimek pojal editor mezi beány a očísloval.[7]) Třetí skupina zahrnuje osoby s označením „studiosus" a studenty zaznamenané v jednotlivých univerzitních kolejích. Dohromady je jich asi stovka čili 2 % všech zapsaných osob. Tyto studenty zařadil editor číslováním mezi čerstvé absolventy beánie, ačkoliv se od nich zřejmě lišili tím, že beánii ve své většině již před jistou dobou absolvovali, ať již v Praze nebo na jiné univerzitě. Je přece jen těžko představitelné, že by někdo z mladíků pobyl rok, dva v univerzitní koleji jako student a až potom by se nechal imatrikulovat — vstoupil pod rektorovu soudní pravomoc. Jednotlivé zmíněné skupiny osob nejsou navzájem odděleny ani v rejstřících, které jsou univerzální a nepokoušejí se jednotlivé osoby, které se objevují vícekrát, ztotožňovat.[8])

[6]) L. c., s. 224. Nazývám tuto skupinu osob beány proto, aby je bylo možno odlišit od „studiosi". Právně striktně vzato nebyli to ovšem po provedené imatrikulaci již beáni, ale plnoprávní členové akademické obce.

[7]) Jedná se především o kantory. Z formulace zápisů přitom většinou nevyplývá, zda tito lidé přišli jako součást pedagogického doprovodu či zda to byli lidé bez univerzitní zkušenosti, právně na úrovni beánů.

[8]) Přesněji řečeno, editor některá ztotožnění provádí, některá nikoliv a své důvody nesděluje.

Budeme-li manuál považovat spíše než za opis matriky za soukromou rektorovu pomůcku smíšeného charakteru, můžeme předpokládat, že studenti sem byli zapsáni z jiného důvodu než beáni — snad právě v souvislosti s udělováním nečetných kolejních míst. Omezíme-li svoji pozornost pouze na beánské skupiny z partikulárních škol a „studiosy" všeho druhu necháme stranou, zjistíme, že zápisy mají zřejmou periodicitu. Pražské školy se dostavovaly prakticky každoročně — srovnej tabulku:

Beáni z pražských škol, kteří se dostavili k matrikulaci na pražské univerzitě

a) 1560—1570

škola	1560	61	63	64	65	66	67	68	69	70	celkem
týnská	—	14	12	15	9	11	9	7	11	14	102
havelská	—	9	7	11	7	9	9	10	5	11	78
jilská	—	11	13	13	9	8	4	11	15	7	91
mikulášská	6	—	2	—	8	3	15	15	6	—	55
martinská	—	—	7	(x)	4	6	2	13	13	—	45
haštalská	—	—	9	4	5	—	2	9	5	4	38
michalská	—	—	6	9	3	3	3	3	(x)	—	27
na Louži	—	—	—	—	(x)	2	—	—	—	—	2
jindřišská	—	17	6	22	10	6	24	21	23	18	147
štěpánská	—	14	10	18	12	5	10	6	15	8	98
petrská	—	—	16	12	—	9	7	9	13	—	66
zderazská	—	3	8	—	9	6	6	6	3	—	41
v Jirchářích	—	—	7	5	—	3	7	9	—	—	31
v Opatovicích	—	—	—	—	4	6	6	5	10	—	31
v Podskalí	—	—	—	(x)	—	—	—	4	—	—	4
mikulášská MS	—	—	8	13	2	6	4	—	2	—	35
celkem	6	68	111	122	82	83	108	128	121	62	891

b) 1571—1582

škola	1571	72	74	75	76	77	78	79	80	81	82	celkem
týnská	30	—	14	14	7	17	(x)	25	12	37	2	158
havelská	9	12	13	19	5	14	7	14	9	8	4	114
jilská	13	—	23	(x)	5	18	4	16	5	9	—	93
mikulášská	4	2	8	13	(x)	12	8	7	—	(x)	—	54
martinská	5	4	5	5	5	9	2	1	—	14	—	50
haštalská	8	—	—	7	2	—	11	7	(x)	11	—	46
michalská	3	—	3	(x)	2	3	6	3	9	12	—	41
jindřišská	16	5	11	26	15	25	19	16	9	35	—	177
štěpánská	13	—	11	8	12	20	18	11	5	22	—	120
v Jirchářích	4	4	—	18	12	12	—	—	—	22	—	72
petrská	(x)	—	6	16	(x)	16	19	7	—	(x)	—	64
zderazská	12	—	1	—	16	6	5	5	7	3	—	55
v Podskalí	—	—	7	—	3	5	5	13	—	6	—	39
v Opatovicích	9	—	—	—	—	3	5	9	—	4	—	30
mikulášská MS	9	—	—	2	—	17	31	10	2	18	—	89
celkem	135	27	102	128	84	165	140	144	58	201	6	1 202

Křížky v závorkách označují Beránkem seznamenané prázdné řádky vynechané pro zápisy u jednotlivých škol. Přes spornost jejich počítání, které často výrazně vybočuje z počtů obvyklých u jednotlivých škol a které znehodnocuje i diplomatický rozbor vlastního pramene, považuji je zde za nutné uvést. Dokumentují totiž, že s naznačenými školami v oněch letech rektor alespoň počítal.[9]) Ve většinou dvouletých intervalech přicházeli pak beáni ze škol venkovských. První „venkovská" beánie se konala ve školním roce 1559/60, o další máme záznam r. 1563/64, 1565/66, 1567/68, 1568/69, 1570/71, 1574/75, 1576/77, 1578/79 a 1580/81. Předpokládejme,, že se venkovské školy dostavily v dvouletém rytmu i v letech 1561/62 a 1572/73, kdy Curius nebyl rektorem, a že r. 1569 bylo zopakováno pozvání venkovských škol do Prahy proto, že předcházejícího roku se jich dostavilo — patrně vzhledem k morové epidemii — mimořádně málo. Roku 1568 se pak až na Nymburk nedostavila znovu žádná škola přišedší minule.[10])

Pořádek skupin škol v manuálu není — zvláště od konce 60. let — náhodný. Svědčí o tom např. k r. 1566 zanesení zápisů o staroměstských beánech mezi skupinu venkovských a skupinu novoměstských, ač tyto školy se beánií podrobily již v srpnu a staroměstské školy poslaly své žáky až 1. října.[11]) Délka intervalu by naznačovala, že do manuálu byly seznamy škol přepisovány patrně až s jistým odstupem, v tomto případě před novou rektorskou volbou.

O plánovitém zapisování svědčí i nadepsaná a jmény nevyplněná místa pro některé — výhradně pražské — školy. Beránek tyto případy v edici zdůraznil a většinou uvádí i počet plánovaných inskripcí, pro které bylo vynecháno místo. Připustíme-li však, že rektor zapisoval do manuálu s časovým odstupem od vlastní beánie, není jasné, proč vynechával a neopsal — z matriky — vše. Neúplný výpis byl přece pro správu bezcenný, vždyť tu uniká 11—47 % beánů, jak ukázalo Beránkovo srovnání s děkanskou knihou. Děkan zapisoval do své knihy s podstatně větším odstupem než rektor do manuálu a činil tak vskutku nejspíše na základě univerzitní matriky. Jeho počty proto můžeme považovat za spolehlivé.[12])

Na tomto místě považuji za nutné opustit obsahový rozbor manuálu a věnovat pozornost též jeho originálu. Ve snaze ověřit, zda edice skutečně zachytila věrně nejen obsahovou, ale i formální podobu pramene, sledoval jsem v manuálu detailně tři sondy po zhruba deseti foliích: fol. 5b — 14b, 68a — 81b, 120a — 130b. Zbytek „matriční" části manuálu byl studován již stručněji.

Výzkum ukázal, že zvláště v hůře čitelných partiích prvých Curiových rektorských let došlo k poměrně rozsáhlým odchylkám edice od pramene. V úvodu nebo poznámkách náležitě nezdůvodněná manipulace s celými partiemi textu je však postižitelná v celém rozsahu pramene. Skutečnost, že poznámkový aparát byl redukován na minimum, odtržen od textu a podán v graficky nepřehledné podobě i to, že se editor

[9]) I když odhlédneme od níže uvedených formálních důvodů, zůstává otázkou, zda je možno souhlasit s počítáním vynechaných řádek. Např. r. 1574/75, kdy bylo do manuálu zapsáno 492 osob a děkanská kniha uvádí 597 beánů, by započítání 261 vynechaných „potenciálních beánů" vedlo k součtu 753 osob, tedy více než o 150 osob více, než na základě matriky uvedl děkan.

[10]) Uznání dvouletého rytmu by umožnilo vysvětlit střídání beánií venkovských škol bez zdůvodňování záplavami (r. 1562/63, srovnej s. 15), které zabránily beánii spolehlivěji než morová epidemie hned o rok později.

[11]) Editor v úvodu datuje — na rozdíl od vlastní edice — k 8. 8. Srovnej s. 16.

[12]) Srovnej Z. Horský, Znalost nové hvězdy v Kassiopeji z r. 1572 na Karlově univerzitě, Dějiny věd a techniky 1971, s. 175, kde se praví: „Přestože tedy v Liber decanorum jsou jednotlivé zápisy řazeny pod jednotlivé běžné roky, jako by vznikly v průběhu děkanského úřadu jednotlivých profesorů, je třeba počítat s tím, že zápisy vznikly se značným časovým zpožděním proti dějům, které popisovaly."

jen částečně držel především vytčených zásad značení úprav textu, ještě dále ztěžuje možnost vybavit si na základě edice skutečnou podobu pramene. Svá zjištění o charakteru odchylek edice od pramene jsem shrnul do čtyř bodů, které dále doložím příklady:

1. Ve své většině nejsou evidovány písařovy zásahy charakteru přeškrtnutí písmen, slov či celých zápisů. V edici novodobého pramene to není jistě prohřešek ediční — — jedná-li se pouze o skupiny písmen či neúplná slova — ve svém úhrnu byl zanedbáním těchto jevů však výrazně pozměněn grafický charakter pramene.
2. Editorovy zásahy do textu, zvláště doplňování jmen typu Maxius — Maxmilianus nebo doplňování neplných slov, jejichž části zanikly zejména knihařským ořízntutím manuálu, nejsou staveny do hranatých závorek, jak bývá obvyklé a jsou v poznámkovém aparátu evidovány jen nedůsledně.
3. Marginální a interlineární poznámky nejsou evidovány, přestože mohou svědčit o genezi textu.
4. Na některých místech editor pozměnil původní podobu (následnost) textu v prameni, aniž by to zdůvodnil v komentáři.

Doklady k jednotlivým bodům:

1. Na fol. 5b — 14b evidoval editor 8 škrtů provedených písařem. V rukopise je jich na uvedené ploše o 23 více. Je z nich třeba upozornit zvláště na přeškrtnutý zápis před č. 130 (fol. 8b.) znějící *„Georgius Panek Prahenus“*. Tento muž byl znova zapsán pod č. 140 jako studiosus a rektor jičínské školy (fol. 9a). Obdobný případ přeškrtnutého zápisu, který edice neuvádí ani v poznámce, nalezneme za č. 710 na fol. 25a: *„Ioannes Pragenus Wencesilai“*. Na fol. 49a se setkáme pod nadpisem E Iaromierzicio s neevidovaným přeškrtnutým zápisem *„Ioannes Auterinus“*. Jedná se patrně o č. 1576, žáka školy žatecké, zapsaného na téže stránce.
2. Nejmarkantnější příklad toho, že editor nepovažoval za nutné vyrovnávat se u jednotlivých zápisů se skutečností, že manuál byl knihařským ořízntutím v 18. stol. poškozen i v textové části, je fol. 70b. Formou marginálie zde byli zapsáni žáci svatojilské školy na prázdné místo vedle soupisu školy svatohavelské (č. 2433—2437). Šikmo psaná marginálie byla poškozena seříznutím u dvou žáků: u č. 2436 zaniklo příjmení otce, z něhož je patrná pouze stopa několika konců písmen, z č. 2437 zůstalo jen křestní jméno žáka. Editor podle své neoznámené praxe zařadil marginálii na závěr předchozího textu a celou záležitost ponechal bez poznámek. Na témže foliu je možno uvést č. 2448, kde per analogiam se zápisem výše stojícím rozvedl editor zápis *„Adamus Thaborenus S.“* v podobu Adamus Thaborenus Simonis Ssimconis, aniž by cokoliv vyznačil nebo komentoval v poznámce.
3. Z případů neevidovaných marginálních a interlineárních poznámek uveďme jako nejmarkantnější případ folií 42b a 43a. Na těchto stranách byly předem nadepsány školy u sv. Jiljí, Mikuláše, Haštala, Štěpána a Jindřicha. Množství beánů bylo však mnohem větší a protože na další straně byly již nadepsány a jmény žáků vyplněny rubriky dalších škol, rozhodl se písař rukopisu dopsat zbývající žáky od sv. Jindřicha a celé zápisy týkající se škol u sv. Michala na Starém Městě a u sv. Martina formou marginálií na volný okraj vedle zápisů škol ostatních. Editor marginální zápisy prostě vřadil mezi celky ostatních škol a nezanechal o tom v úvodu ani v poznámkách žádnou stopu, ačkoliv takováto zjevná nesrovnatelnost původního písařova plánu a reálné situace má význam pro sledování geneze rukopisu. Přitom případy, kdy v manuálu zůstal pouze nadpis školy bez jmen žáků, eviduje přímo v hlavním textu edice a dokonce sčítal potenciální volná místa na stránce. Na fol. 72a č. 2502 není jméno posledního expendenta svatoštěpánské školy, ale na dolním okraji takřka prázdné stránky drobným, prakticky nečitelným písmem psaná marginálie bez souvislosti s předchozím textem. Editor v poznámce pouze upozornil, že mezi tímto a předchozím zápisem je mezera. Na fol. 95a ve škole svatohavelské

nebyla původně druhá třída vůbec zapsána. Písař tak učinil kvůli žáku č. 3147 marginální glosou ex post. Editor případ neeviduje.
Na foliu 120b bylo č. 4066 dopsáno jiným inkoustem jako marginálie s odkazovacím znaménkem. Na témže foliu bylo i č. 4078 dopsáno dodatečně a č. 4079 bylo připsáno jako marginálie k č. 4077. Žádný z těchto případů editor neeviduje.
4. Na foliu 71a se editor rozhodl na základě marginálie ante č. 2459 (nikoliv 2467, jak uvádí poznámka v aparátu) znějící *„Hii beani versa pagella scribi debent“*, přesunout v edici posloupnost školy svatovojtěšské a svatomikulášské, takže škola svatomikulášská zapsaná původně v horní části fol. 71a ocitla se v edici zapsána na fol. 70b. Nadpis *E Noua Urbe* umístěný v rukopise před školou svatojindřišskou na fol. 71b posunul editor již před školu svatovojtěšskou na fol. 71a. V aparátu čteme o tomto značném proměnění podoby textu pouze: *„Hisce verbis num. 2467—2474 pertinentur“*.
Ještě markantnější je případ z folií 112b—113a. Na fol. 113a začal zápis týnské školy pod slavnostně, černým inkoustem nadepsanou hlavičku. Zápis provedený rezavým inkoustem naplnil stránku a s novým nápisem provedeným již rezavým inkoustem pokračoval na fol. 112b. Konec prvého zápisu a počátek druhého byly opatřeny odkazovacími značkami a písmeny A a B. Důvod zřetelného značení byl ten, že v době zápisu bylo mezi fol. 112b a 113a ještě další folio, které bylo později vyříznuto a zůstal z něj asi dvoucentimetrový pruh u hřbetu knihy. List byl původně popsán, jak svědčí na líční straně zbytky dvou zápisů: majuskula A v horní části a snad část majuskuly W v dolní části. Na rubu nahoře čteme poslední písmena ze čtyř seříznutých zápisů — patrně koncovky jmen. Žádnou z těchto skutečností editor neuvádí a otiskl soupis týnských beánů v tom pořadí, jak v rukopise následují. Tím se stalo, že domestici č. 3777—3787 patřící podle rukopisu za č. 3801 dostali se bez určení, že se jedná o domestiky, před vlastní hlavičku školy. Celé záležitosti není věnována ani poznámka.

Nemělo by smysl více rozhojňovat počet dokladů k výše psaným bodům. Připomeňme proto již pouze, že na fol. 7a za zápisem č. 75 *Samuel Brodenus Laurentii polentarii* (nikoliv rotarii, jak udává edice) chybí zápis *Ioannes Brodenus Venceslai notarii.* Na fol. 25a chybí pak drobným písmem psaná těžko čitelná glosa na spodním okraji stránky, zápis stejného grafického charakteru jako ten, který na fol. 72a na témže místě stránky identifikoval editor jako jedno ze jmen žáků (viz výše bod 3.). Tuto glosu na fol. 25a laskavě rozluštila alespoň v prvé části dr. A. Richterová jako: *Numeravit XV ...*

Na základě výše uvedených zjištění o relaci edice a její předlohy je nutno konstatovat, že grafická podoba edice neodpovídá grafické podobě textu, který upravuje a „ukázňuje“. Manuál nemá v originálu podobu opisu z jiné předlohy, ale daleko spíše živého textu vznikajícího v průběhu správní činnosti, textu, do něhož bylo připisováno a v němž bylo i škrtáno. Pro tuto variantu hovoří i skutečnost, že text obsahuje velké množství chyb vzniklých tím způsobem, že písař správně nepochytil diktované jméno a musel je potom přepsat.

Na základě podoby originálu manuálu je možno soudit, že rukopis vznikal převážně (!) tím způsobem, že do předem nadepsaných rubrik se jmény škol byli vpisováni žáci, jejichž počet často neodpovídal plánovanému místu. Patrně až po napsání jejich jmen byla doplněna jména těch mužů, kteří je k beánii přivedli. Tato jména se totiž dosti často vměstnávají do nevelkého zbylého prostoru a nadpisu školy a jsou někdy zčásti, někdy celá psána i nad hlavičkou školy. Kdyby byla zapisována dříve než jména žáků, vešla by se podhlavičku školy pohodlně (ani tyto jevy edice nezaznamenává). Část zápisů škol ovšem plně odpovídá charakteru, který editor posléze vtiskl celému manuálu.

Obraťme však opět pozornost na pražskou tematiku. Manuál zachycuje osm škol staroměstských, sedm novoměstských, jednu malostranskou a univerzitní classes nebo přípravky vedené mistry profesory. Tyto přípravky považuje Beránek za školy soukromé, vzhledem ke Curiovu zákazu provozování soukromé školy v Praze r. 1560 lze jim však snad přiznat alespoň polooficiální charakter. Ten si ostatně classes podržely až do počátku 17. stol. Tabulky ukazují, že z pražských městských škol (bez classes) přišlo k beánii takřka 2100 žáků. Z venkovských škol se v období podchyceném manuálem dostavilo nejvíce beánů ze Žatce (270), Kutné Hory (z obou jejích škol dohromady 234), Loun (178), Litoměřic (169) a Hradce Králové (165). Celkově byla oblast škol, které pravidelně posílaly své žáky k pražské beánii, omezena především na Polabí od Hradce k Litoměřicím, dolní Povltaví a dolní Poohří. Ostatní české a výjimečně i moravské školy poslaly do Prahy své žáky jen v malém počtu a pouze jednou či dvakrát. Okruh škol svázaných s pražskou univerzitou se proti tomuto základu jistě o něco rozšíří způsobem, jaký jsem ukázal výše na příkladu Domažlic a Klatov, nemění to však nic na tom, jak je vymezeno jádro oblasti.

Rodem pražských beánů byl zjištěn zhruba tisíc. Většina se na univerzitu dostavila z pražských škol. Z venkova přicházeli Pražané nejvíce z Berouna (10), Kouřimi (8), Loun (6), Litoměřic, Turnova, Chrudimi a Českého Brodu (po 5), tedy rámcově opět z oblasti výše uvedené. Je zajímavé sledovat, jak se na pražských školách vyvíjel poměr počtů původem pražských a „venkovských" (popř. dokonce zahraničních) žáků. Následující tabulka podává roční průměry zaokrouhlené na celá čísla. Jednotlivá období byla zvolena s ohledem na pramen — manuál.

Roční průměrné počty beánů z pražských škol 1561—1581

léta:	1561—65	1566—70	1571—76	1577—81	průměrně celkem
Pragenses	28	43	36	70	44
venkovští	65	57	59	71	63
celkem	93	100	95	141	107

Léta 1560 a 1582 nebyla do tabulky zahrnuta pro vpodstatě jen náhodné podchycení pražských škol v záznamech manuálu té doby.

Vývoj spočívající v jistém, byť i kolísáním provázeném vzestupu, zřetelném zvláště v poslední čtvrtině zkoumaného období, je třeba konfrontovat s tím, jaký význam měla Praha jako místo vzdělání, odkud odcházeli žáci k beánii do Karolina. Oba regionální výzkumy — středočeský i západočeský — ukázaly, že dominantní postavení pražských škol, jaké jasně sledujeme v letech šedesátých, je v následujícím desetiletí poměrně výrazně oslabeno a nastává příliv žáků k beánii z venkovských škol. Tato proměna bude asi spíše relativní než absolutní. Pokles počtu beánů venkovského původu na pražských školách se totiž jeví zřetelný u malého Podblanicka (37:20), daleko méně patrný je u Západočechů (82:77). I s ohledem na výše uvedenou tabulku je možno soudit, že nedocházelo patrně k výraznému „popražšťování" pražských škol, ale především k větší akcentaci škol venkovských měst. I to ovšem může být poznamenáno zkresleními, která způsobil vývoj pramene.

Podíváme-li se totiž na manuál z hlediska správního, zdá se, že dosti jasně odráží Curiovu snahu o stabilizaci sítě městských škol spravovaných univerzitou. Ukazuje se to jak na počtu zaznamenávaných škol, tak na množství beánů, kteří z nich přicházeli. Tato tendence se jeví v 70. letech usoustavněním záznamů manuálu. Pro Prahu sledujeme značně důsledné zapisování škol ve skupinách podle měst již od

konce 60. let. Velmi výrazné je pak zvýšení frekvence žáků i škol v letech 1577—1581. Tehdy mj. vysoce vzrostl nejen relativní podíl původem pražských beánů na pražských školách, ale zvýšilo se i jejich absolutní množství. V roce 1581 se např. dostavilo k beánii celkem 111 „Pragenses", z toho jen 14 z venkovských škol. Proti necelé stovce beánů ročně, která přicházela z pražských měst po většinu období, stoupla průměrná roční frekvence na přelomu 70. a 80. let na 140 osob. O vzestup v závěru sledovaného období se zasloužily zejména školy Starého Města a Malé Strany. Vrací se však otázka, zda stoupaly skutečné počty beánů či zda se pouze zlepšilo vedení manuálu. Ke konci období se totiž poměr počtu beánů v manuálu a množství podchyceného zápisy v děkanské knize vyšplhal postupně na maximum.[13])

Další otázky vyvolává řazení beánů v soupisech: proč by docházelo ve výpisu z matriky k vnitřnímu členění žáků uvnitř škol a podle jakého principu bylo takové členění rozvrženo. V děkanské knize určoval pořadí studentů prospěch při zkouškách. V manuálu ukazují na analogii pouze dva zápisy z r. 1574 ze školy svatohavelské a svatojindřišské. Prvý z beánů je tu uveden s poznámkou „primarius" a „primanus". Poznámka se ovšem může vztahovat na označení třídy, byť tato označení bývala většinou nadepisována nad jména v soupise slovy „primae, secundae etc. classis".

Zde se dostáváme k dalšímu ne zcela jasnému bodu. Beránek v úvodu píše: „Žáci byli zapisováni podle škol, z kterých přišli a bývali rozděleni na domácí (domestici), cizí (expendentes), žebravé (mendici) a podle tříd ve školách". Již Winter ovšem zjistil, že význam termínů „domesticus" a „expendens" není jednoznačný. Můžeme to dokumentovat i tím, že z pražských škol přicházeli Pražané označení za expendenty a s nimi zároveň z týchž škol žáci původem mimopražští zapisovaní mezi domestiky. Winter nabízí řešení chápat tato označení pro žáky přímo ve škole bydlící a pro žáky bydlící „doma" mimo školu. Ať tak či onak, nejasné zůstává, proč by tyto skutečnosti zapisoval rektor do univerzitní matriky (a odtud teprv do manuálu). I kdyby se tak skutečně dálo, proč tak nečinil v letech 1561—1565 u žádné školy a u pražských teprve od r. 1568, tedy devět let po započetí manuálu, u školy týnské? Žáci ostatních pražských škol jsou takto zapisováni až od r. 1575. Pro další možné zkomplikování situace uveďme, že nadpisy: domestici, expendentes a mendici jsou někdy připsány se svorkou jako marginálie k soupisu řazenému podle tříd. Mezi řádky textu tyto nadpisy vsunul až editor.

Poslední okruh otázek vyvolalo sledování profesionální struktury otců beánů, jak se jeví na základě rozboru jejich příjmení. Otců s příjmeními, která obsahují označení profese (výhradně latinsky — Beránek neuvažuje česká příjmení typu Lamač), byla ve středočeském vzorku zhruba třetina, v západočeském 27 %. Pro porovnání byl pak použit celek manuálu na základě Beránkem sestaveného rejstříku. Ten podchytil povolání též u 27 % otců. Odhlédnout ovšem musíme od faktu, že v celku figurují i otcové z obou výše uvedených vzorků a otcové „studiosů" a cizinců. Je nutno brát v potaz i to, že v případě studia více synů jednoho otce objevuje se tu jeho profese několikrát. Přesto mám za to, že lze tímto způsobem získat vhodný korektiv k výsledkům regionálním.

Sledování profesí přineslo následující výsledek: naprostá většina otců byli řemeslníci, u minima osob nalezneme určení jako příslušníky inteligence, ať již školské či byrokratické. Minimum je obchodníků a takových řemeslníků, kteří pro výkon svého povolání potřebovali alespoň jisté vzdělání (tiskaři, hodináři, zlatníci, ranhojiči). Největší zastoupení inteligence jsem paradoxně nalezl v málo urbanizavaném Podblanic-

[13]) Podle Beránkova úvodu s. 16—19 to bylo r. 1565/66 53 %, 1570/71 75 %, 1574/75 82,4 % a 1580/81 89,1 %.

ku, kde pět úředníků a učitelů představovalo 15 % určitelných otců. V západních Čechách to byla přesně polovina — 7,5 % a v celku manuálu asi 10 %. Inteligenci v obou regionálních vzorcích přitom představovali především lidé spojení se školstvím, písaři, výjimečně rychtáři. Zcela chybělo obchodnictvo všeho druhu a dopravci, nevyskytovali se členové městské samosprávy a utrakvističtí duchovní. Takřka nulový počet osob s predikátem signalizoval v západočeském vzorku malý podíl patriciátu. Naprostou většinu otců tvořili tedy běžní řemeslníci, kteří se vyskytují zcela všude a kteří nepotřebovali pro svoji profesi vyšší vzdělání.

Se závěrem, že poměr počtu dětí řemeslnictva k množství potomků inteligence všeho druhu byl zhruba devět až dvanáct ku jedné, se nelze spokojit. Nejde tu totiž o obraz společenské struktury českých měst, ale o to, kdo posílal své syny studovat a kdo nikoliv. Podle výzkumu graduovaných z Klatov, Písku, Tábora a poddanského Pelhřimova (F. Šmahelovi se tu podařilo určit sociální původ 40 % všech osob) „patřila polovina mladíků k nejzámožnějším rodinám, zbytek pak synům středně a méně zámožných řemeslníků".[14]) Je jisté, že zámožnost a profese jsou dva různé pohledy na skutečnost a je nutno počítat i s tím, že zvláště bohatí příslušníci některých potravinářských oborů (pivní a masná řemesla) či soukeníci drželi nemalou část předních míst městských samospráv. Doušova studie o složení městských rad v Plzni a na Starém Městě pražském však ukazuje, že vedle osob spojených s výrobou piva zasedali v radách těchto měst zejména obchodníci a část graduovaných spojených s městskými úřady.[15])

Vzhledem k tomu, že vzdělání, zvláště univerzitní, otevíralo cestu k písařským a radním místům a výhodným sňatkům, že podle Šmahela „nejméně každý šestý graduovaný ... dosáhl v horizontální linii maximální mety sociálního vzestupu", nejeví se mi jako pravděpodobné, že by inteligence své syny do partikulárních škol a na univerzitu neposílala. Možnost, že tito lidé studovali v zahraničí, můžeme eliminovat, protože — jak ukázal výzkum pro léta 1596—1620 — ani při největším rozmachu zahraničních studijních cest neodcházelo z česky mluvících oblastí Čech více než sedm až osm měšťanských studentů ročně. Většina z nich přitom pocházela z Prahy a prošla pražskou univerzitou.[16]) Naskýtá se tedy otázka, proč nejsou děti z těchto vrstev zaneseny v manuálu? Je jistě možno namítnout, že jsou mezi těmi, jejichž otcové neuvedli profesionálně určující příjmení. To je nesporně možnost v řadě případů reálná a jisté procento bude takto postupně určeno, nemůže to však být rozhodující množství osob, protože nevidím důvod, proč by děti obchodníků, úředníků, inteligence, protestantských kněží či speciálních řemeslníků tajily profesi otců, když ji ostatní žáci uváděli. Počítejme tedy raději s tím, že vzorek povolání je pro zkoumaný soubor v podstatě reprezentativní.

Podívejme se na problém ještě jinak: kdo z oněch zapsaných beánů posléze na univerzitě skutečně studoval? M. Svatoš zkoumal studeny figurující v manuálu a doložené na univerzitě a zjistil, že zhruba z 5000 osob (neodlišoval beány ze škol, z classes a studenty) jich 377, tj. 7,5 % skutečně studovalo na univerzitě.[17]) Z nich pak 62,5 % dosáhlo gradu. U zde již často zmiňovaného západočeského vzorku bylo zastoupení vysokoškoláků mezi beány devítiprocentní. Sledujeme-li ovšem pouze beány přišlé z měst-

[14]) F. Šmahel, Regionální původ, profesionální uplatnění a sociální mobilita graduovaných studentů pražské univerzity v letech 1433—1622, Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 4, 1982, s. 11.

[15]) J. Douša, Městské rady v Plzni a na Starém Městě pražském v letech 1550—1650. Sociální složení rad v letech 1560—1590, SAP 32, 1982, s. 326—332, 355—359.

[16]) J. Pešek — D. Šaman, Studenti z Čech na zahraničních univerzitách v předbělohorském čtvrtstoletí. Ústecký sborník historický 1983, s. 181.

[17]) M. Svatoš, Alma mater Pragensis. Pokus o univerzitní prosopografii, AUC—Phil. et hist., v tisku.

ských škol a nikoliv „studiosy", poklesne toto procento též na 7,5. A to je nutno mít na paměti, že pětinu ze vzorku západočeských vysokoškoláků představují příslušníci pouhých dvou rodin: sušických Řešátků a horažďovických Vodičků. V každém případě se mi jeví nízké zastoupení pozdějších „universitánů" mezi beány stejně nepřirozené jako malý podíl inteligence všeho druhu mezi otci beánů. Shrňme tedy výsledky obsahového i formálního zkoumání pramene a jmenujme hlavní body, hovořící proti editorem nabízenému určení pramene jako opisu matriky:

1. V opisu matriky je nepravděpodobné takové množství písařských chyb ve jménech, přepisů, doplňků a zrušených zápisů. Vynechávky u škol, prázdná místa pro celé školy a opět natěsnání zápisů a nutnost přesouvat části zápisů na volná místa předchozích folií či do podoby marginálií hovoří pro autonomní genezi manuálu. Opis z matriky by běžel v jedné řadě a nedocházelo by k početním diferencím s děkanskou knihou.
2. V opisu matriky by nebyli zaneseni studenti, kteří po konci semestru pouze přecházeli z koleje do koleje.
3. Není pravděpodobné, že by bylo z matriky možno vypsat beány seřazené podle škol, rozdělené podle tříd či jiných charakteristik lokálního rázu. Nebyla by uváděna jména učitelů, kteří beány k imatrikulaci pouze přivedli, a tato jména by nebyla v řadě případů opisována z předlohy až na závěr zápisu a vpisována s obtížemi na volná místa.
4. Rektor by si pro správní účely mohl z matriky ex post vypsat i ta léta, kdy zápis studentů provedl někdo jiný. Vázanost na vlastní Curiovu osobu není zdůvodnitelná.
5. I kdyby byla matrika vedena podle škol, nemohly by v ní chybět některé školy ve sledované době prokazatelně činné a udržující vazbu na pražskou univerzitu, které však nevešly do manuálu.
6. Sociální složení beánů neodpovídá pravděpodobnému sociálnímu složení skutečných univerzitních studentů — obdobnému jako na jiných evropských univerzitách. Nejsou zde tedy všichni podchyceni proporčně.
7. Mezi beány z městských škol je nepoměrně malé množství těch, kdo později skutečně studovali na univerzitě.

I když jsem si vědom toho, že zvláště v druhé polovině uvedených bodů hraje velkou roli pravděpodobnost, mám za to, že v úhrnu dostačují tyto důvody k odůvodnění potřeby hledat jiné řešení.

Vyjděme z toho, o čem předpokládáme, že chybí v manuálu. Nedostávají se studenti vzdělanějších a vzdělání potřebujících otců, kteří si nadto byli dobře vědomi sociálně dinamizující role vzdělání. Je též málo beánů, kteří jsou posléze doloženi jako studenti. Nabízím proto možnost považovat manuál za pramen svým způsobem „doplňkový" a chápat jej jako knihu, kam si rektor poznamenával ty beány, kteří ihned po imatrikulaci nenastupovali na univerzitu, ale vraceli se zpátky na partikulární školy. Tito chlapci svým věkem a někdy i jen formálními důvody pro vyslání k beánii nebyli způsobilí ku studiu a potřebovali pouze doklad o beánii jakožto právním aktu. S ním se ve své většině spokojili jako se završením studijních pretenzí. Jen malá část z nich, většinou se značným odstupem, později skutečně nastoupila do posluchárem.[18])

Rektor jakožto představitel univerzity vydával chlapcům o provedené imatrikulaci testimonia, která opatřoval univerzitní pečetí. Doplňoval sice jen konkrétní údaje do předtištěných formulářů, nemohl ovšem podobnou agendu týkající se stovek osob zvládnout během jediného dne, kdy beánie pod jeho vedením probíhala. Vyplňování, pečetění testimonií i vybírání poplatků se nutně protahovalo. Proto potřeboval rek-

[18]) R. Bastiaans — H. Bots — M. Evers, Tot meesten nut ende dienst van de jeught. Een onderzoek naar zeventien Gelderse Latijnse scholen ca. 1580—1815, Arnhem 1985, s. 26n ukazují obdobnou situaci i pro Nizozemí 16. a 17. stol.

tor pomůcku sloužící jako seznam jmen a zároveň adresář, do které školy jednotlivá testimonia předat a případně s kterým učitelem vyřešit finanční stránku věci. Manuál tedy sloužil jako evidenční pomůcka, která testimonia má rektor ještě vydat. Testimonia obsahovala vedle jména žáka také údaj o škole, ze které přišel, byl tedy důvod zapisovat jména podle škol.[19])

Tím, že manuál vznikal v chodu živého a nejednou asi i zmateného úřadování během imatrikulace, kdy bylo nutno zvládnout organizační i finanční stránku ke spokojenosti beánů i rektora, je možno vysvětlit jeho značně neuspořádaný charakter. Rektor byl na úplnosti záznamů zainteresován finančně — při imatrikulační taxe 4—6 grošů dosahovala celková vybraná suma v letech příchodu venkovských škol výše 50 kop. Na druhé straně bylo nutno zajistit, aby každý, kdo složil slib a chtěl testimonium jako doklad o své přináležitosti k akademické obci a k její jurisdikci a zároveň zaplatil taxu, svoji listinu skutečně dostal.[20]) Agenda musela být pružná — tím vysvětlíme řadu úprav seznamů, soustavu dodatků i škrtů. Fakt, že celkové počty beánů podle děkanské knihy a počty zápisů v manuálu se liší, vysvětlíme tím, že části škol rektor stihl vydat testimonia hned na místě a část beánů z nějakých důvodů, kupříkladu proto, že zůstávali jako studenti přímo na univerzitě, o vystavení testimonia nežádala. Vystavení testimonia nebylo totiž úředním výkonem obligatorní, nýbrž fakultativní povahy. Mezi mladíky, kteří se nevraceli na partikulární školy, nýbrž postupovali do posluchárен univerzity, bylo pak relativně větší množství patricijských synů, dětí obchodníků, inteligence atd. Jejich perspektiva získání univerzitního gradu byla jasnější než u odcházející většiny žáků.

Rektor zapisoval do manuálu nejspíše podle diktátu vůdců školních výprav nebo podle vyjádření samotných beánů. Na základě jejich upozornění pak zápisy opravoval nebo doplňoval. Manuál tak odráží živý provoz rektorova úřadování ve chvíli imatrikulace. Zkreslení, k nimž za těchto okolností vlivem výše uvedených podmínek došlo, nelze přesně definovat, a tak výsledky získané na základě rozborů manuálu budou vždy jen orientační povahy. I za těchto okolností zůstává ovšem manuál pramenem velké důležitosti, protože je v okruhu pražské univerzity 16. století jedinou pomůckou podchycující v relativním celku žactvo partikulárních škol a část budoucích univerzitánů.

Jiří Pešek

VYBUDOVÁNÍ SLOVENSKÉHO STŘEDNÍHO A VYSOKÉHO ŠKOLSTVÍ PO ROCE 1918

Owen V. Johnson, Slovakia 1918—1938. Education and the Making of a Nation. New York, Columbia University Press, 1985, 511 s.

Málokdy nalezneme ve vědecké práci, která se zabývá problematikou meziválečného období, tak rozsáhlý seznam použitých archívních pramenů, jako v Johnsonově monografii, opřené o roční autorův studijní pobyt v Československu. Autor prošel osmnáct československých archívů a dva archívy britské a seznámil se se všemi aspekty výstavby slovenského vysokého a středního školství jak ze spisů ministerstva

[19]) Srovnej Winter, O životě, s. 33, 228. Týž, Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století, Praha 1901, s. 369, pozn. 5 a zejména K. Beránek, Vysvědčení beánské deposice z Karlovy university, AUC—HUCP III, 2, 1962, s. 161—164.

[20]) Jediným dokladem naznačujícím finanční okolnost je pouze marginální poznámka u č. 672. U jména beána ze svatojindřišské školy *„Iacoba Misena Ioannis Babe"* je připsáno: *„postridie remigii reddit D. M. ... 40 gr."* Rozdíl mezi datem beánie a touto finanční operací činil více než měsíc. Není jasné, zda je v tomto kontextu možno uvažovat i onu editorem nepovšimnutou „nečitelnou" poznámku na spodním okraji zrcadla 25a: *„Numeravit XV ...."*.

školství a zpráv britského velvyslance, tak ze spisů slovenských zemských a župních úřadů, spisoven jednotlivých škol a pozůstalostí Jaroslava Vlčka, Antona Štefánka, Vavro Šrobára a dalších osob. Pozoruhodné množství informací načerpal z výročních zpráv gymnázií a ostatních středních škol, z dobových učitelských a jiných časopisů, brožurkové a školské literatury a pochopitelně i literatury historické a vzpomínkové, včetně např. pamětí Slováků, které byly otištěny v různých krajanských orgánech v Kanadě a Spojených státech. Užil také řadu netištěných disertací obhajovaných jak v Bratislavě, tak i na amerických univerzitách a hovořil s pamětníky. Zvláštní pozornost věnoval publikovaným i nepublikovaným výsledkům školské statistiky. Již tento výčet ukazuje, jak široce je Johnsonova kniha podložena přípravným studiem. Zbývá pak otázka: Odpovídá výsledek velikému úsilí, které autor vynaložil? Odpověď je jednoznačná: Ano, plně odpovídá.

Cílem knihy je vypsat dějiny vybudování slovenského školství v meziválečném dvacetiletí. Není to přitom kniha popisná, autora vždy zajímá také zhodnocení fakt, která shromáždil, nebojí se širšího srovnávání v rámci dějin školství a nebojí se ani polemiky s hodnoceními, s nimiž nesouhlasí. Ostří jeho polemiky je zaměřeno zejména proti zkreslování sledovaného údobí slovenskými luďáckými emigranty.

Kniha je rozdělena do tří částí, z nichž první (s. 15—98) si všímá pozadí, tj. vývoje slovenské společnosti a školství, který vzniku Československa předcházel, a politické, společenské, hospodářské i demografické situace Slovenska v letech 1918 až 1938. Druhá část se zabývá středním školstvím (s. 99—214) a třetí školstvím vysokým a uplatněním inteligence ve slovenské společnosti (s. 215—313). Na závěr (s. 314—332) autor shrnuje výsledky svého bádání. Následuje pak více než sto stránek poznámek a obsáhlá bibliografie, uvedená zhodnocením literatury a tištěných pramenů. Zatímco i u těch z anglicky psaných přehledů meziválečného období, které pokládá za nejlepší (Mamatey—Luža, R. W. Seton—Watson, Harrison Thomson a Korbel), kritizuje jejich narativnost a soustředění na první a poslední tři léta meziválečných dějin Československa, na období, kdy přitahovalo pozornost světové diplomacie, vyčítá marxistickému dějepisectví, že stále ještě nepodalo úplné, komplexní zhodnocení československých dějin v tomto období a zejména, že problematikou vzniku a vývoje slovenské inteligence se vůbec nezabývalo.

Historický úvod se soustřeďuje na výchozí moment celé práce, na otázku, kdo tvořil slovenskou inteligenci před rokem 1918 a v jakých společenských podmínkách působila. Stručně, většinou ve formě tabulek a grafů, jsou podána data o počtu slovenských studentů na středních a vysokých školách ve starém Uhersku i údaje o počtu slovenských časopisů a knih. I když se Johnson snaží o to, aby jeho obraz zachytil všechna fakta svědčící o aktivitě slovenských vzdělanců, je výsledný dojem víc než ponurý. Dvoumiliónový národ neměl v roce 1914 na svém teritoriu ani jediný deník (jeden slovenský deník vycházel v Budapešti a šest ve Spojených státech) a podílel se jen asi dvěma procenty na žactvu gymnázií, reálek a učitelských ústavů (více než deseti procenty na celkovém obyvatelstvu) v Uhersku v posledních letech před válkou. Také údaje o počtu slovenských knih vydávaných v těchto letech v habsburské říši — 109 titulů roku 1913, 115 roku 1915, z toho víc než třetina knih náboženských — vyznívají krajně pesimisticky, stejně jako podrobné a kritické pojednání o slovenské politické a volební aktivitě. V této úvodní partii unikly, zřejmě v důsledku přehlédnutí při korektuře, některé drobné chyby. Česká technika v Brně vznikla již v roce 1899, proto plány na její založení nemohly hrát žádnou roli při zakládání maďarské Alžbětiny univerzity v Bratislavě roku 1912 (35). Vavro Šrobár nebyl právník, jak omylem uvedeno na s. 43, ale lékař, jak správně uvedeno na s. 285.

Vylíčení situace v Československu v letech 1918—1938 začíná kritickým pojednáním o čechoslovakismu, kde Johnson rozlišuje dva jeho typy: první, obsahující koncepci jednoho národa, při níž by slovenština byla pokládána za pouhý dialekt, a druhou,

která vycházela z pojetí otázky v zahraničním odboji za první světové války, kdy bylo třeba překonávat též skutečnost, že idea nového státu byla při argumentaci vůči dohodovým vládám jen zčásti podepřena politickými a ekonomickými argumenty (s. 54). V tom vidí Johnson příčinu, proč Edvard Beneš byl mnohem rozhodnějším zastáncem této koncepce než jeho předchůdce. Stručně, ale výstižně nastiňuje politické a ekonomické poměry předmnichovské republiky. Také zde statistické tabulky osvětlují názorně rozdíly mezi českými zeměmi a Slovenskem. Demografická část rekonstruuje nejen z celkem známých statistik rozdíly v náboženské struktuře a stupni urbanizace, ale také na základě zcela zapadlého Boháčova článku uvádí podíly Čechů v různých profesích na Slovensku a Slováků v českých zemích. Johnson mnohdy řeší i otázky, které si ani Boháč nekladl, a dospívá vždy k uspokojivým a mnohdy velmi pozoruhodným výsledkům tam, kde musí překonávat elementární nedostatek meziválečných statistik, které se řídily čechoslovakistickou koncepcí a Čechy od Slováků nerozlišovaly. Na závěr je pak nastíněna struktura školské správy na úrovni ministerstva školství a národní osvěty v Praze, v jehož čele po více než polovinu z dvaceti let meziválečného Československa stáli slovenští politikové, i na úrovni referátu ministerstva školství a národní osvěty v Bratislavě, který spravoval školství na Slovensku, kde zas přednosty byli většinou čeští úředníci.

Jen s některými tezemi v této pozoruhodné kapitole je třeba polemizovat. Představitelé německé a maďarské menšiny neodmítli po roce 1918 pozvání k účasti na práci Revolučního Národního shromáždění, jak se uvádí na s. 60. Tam nebyli vůbec pozváni, protože toto shromáždění bylo koncipováno jako národní shromáždění Čechoslováků ve smyslu etnickém, odmítli však více — odmítli vůbec své začlenění do tohoto státu. Zmocnění, jehož se dostalo vládě od parlamentu v roce 1933, ji neumožňovalo vládnout po všech stránkách autoritativně, „kdyby si to přála" (s. 63). Tím však vůbec nechci popírat základní myšlenku Johnsonova výkladu, jeho tezi, že „parlament byl jen zřídkakdy místem, kde docházelo k závažným rozhodnutím" (s. 63). Ta je bezpochyby správná. Ještě jedna drobná připomínka: skutečnost, že Komenského univerzita komunikovala přímo s ministerstvem, ji neodlišovala od postavení univerzit pražských či univerzity brněnské, alespoň pokud se týkalo podstatných otázek studijních, personálních a organizačních. Působnost zemských školních rad vůči nim byla omezena jen na otázky hospodářské (s. 93).

Na archivních pramenech úřední i soukromé povahy je založena krátká, ale zcela původní a objevná kapitola o vytvoření sítě gymnázií a ostatních středních škol na Slovensku v letech 1918—1922 s přihlédnutím k dalšímu vývoji. Ukazuje s výbornou znalostí specifičnosti jednotlivých měst, kde a proč dále působila maďarská gymnázia, kde se změnila v gymnázia s německým vyučovacím jazykem a kriticky a s přehledem nastiňuje i problematiku těch středních škol, které byly ponechány v rukou církví — katolické a luteránské. Po dokončení reorganizací zůstala na Slovensku dvě gymnázia německá a šest maďarských (jinde jsou uváděna čísla poněkud odlišná, což vyplývá ze skutečnosti, že tehdy mívala gymnázia v městech s jazykově smíšeným obyvatelstvem pobočky s jinou vyučovací řečí). Jedno z nich bylo v Šahách, které však nejsou říčním přístavem (s. 165).

Jádrem práce jsou dvě obsáhlé kapitoly pojednávající o systému středních škol na Slovensku a o jejich studentstvu. Přesně je vystižen studijní plán různých typů gymnázií, učitelských ústavů, průmyslových, zemědělských i obchodních škol. Ve výstavbě posledních tří typů nepřineslo sledované dvacetiletí na Slovensku příliš výrazný pokrok, protože hlavní pozornost byla zaměřena na gymnázia, kde probíhal stálý přesun zájmu od klasického gymnázia ke gymnáziu reálnému, a na učitelské ústavy, které se rozhodujícím způsobem zasloužily o rychlé vybavení základních škol na Slovensku kvalifikovanými slovenskými učiteli. Gymnázia však znamenala ještě více — připravila početnou generaci slovenské inteligence, která se po absolvování

vysokých škol rozhodným způsobem podílela na obrovském kulturním vzestupu slovenského národa po osvobození r. 1945. Studentů v gymnáziích „s vyučovacím jazykem československým" na Slovensku stále přibývalo. Ve škol. roce 1921/22 jich bylo 8160, 1930/31 13 976 a 1936/37 již 22 812; ve třicátých letech se podíl Slovenska na celkovém počtu gymnazistů téměř rovnal jeho podílu na obyvatelstvu republiky celkem. Zatímco napočátku z těch, kdož vstupovali do primy, maturovalo jen asi třicet procent, byla jich ve třicátých letech již více než polovina. Poměrně značnou pozornost věnuje Johnson podílu Čechů mezi gymnazisty na Slovensku a dochází k závěru, že jejich podíl byl po celou dobu nejméně desetiprocentní. Byl to důsledek sociálního a věkového složení Čechů, žijících tehdy na Slovensku. Rozbor sociálního původu středoškoláků ukazuje, že v roce 1937/38 víc než polovina (v Bratislavě a Košicích dokonce tři čtvrtiny) z nich pocházela z rodin příslušníků svobodných povolání, úředníků či zřízenců. Závěrem kapitoly se autor snaží o osvětlení specifičnosti Bratislavy a jejích gymnázií.

Kapitola o vysokých školách přináší především poznatky o bratislavské univerzitě, k jejímuž pojmenování po Komenském dal podnět František (ne Prokop, jak mylně uvedeno na s. 200) Drtina. Podrobně je sledována historie jejího vzniku, s kritickým odstupem její působení ve dvacátých a pozvolna se rýsující změny ve třicátých letech. V dobrém zachycení funkce různých fakult unikla jedna drobná chyba. Filozofická fakulta neudělovala těm, kdo dokončili studia úspěšně, hodnost „promovaný" (s. 236); tento titul byl zaveden až v roce 1953. Ukončením studia pro většinu absolventů byly státní zkoušky opravňující k vyučování na gymnáziu, kde učitelé užívali titulu „profesor". Proto také není zvlášť významný fakt, že do roku 1938 pouze 28 žen (na rozdíl od 85 mužů) získalo titul PhDr. (s. 239), ačkoliv jejich podíl mezi studenty této fakulty byl bezmála poloviční. Pro srovnání počtu těch, které úspěšně dokončily, s počtem úspěšných mužských kolegů by bylo třeba přihlédnout ke spisům zkušební komise pro učitelství na středních školách v Bratislavě, aby se zjistilo, kolik mužů a kolik žen úspěšně složilo druhé (závěrečné) státní zkoušky. Nicméně však pokládám za pravdivé Johnsonovo konstatování, že evidentně mnoho studentek nedokončilo studia. I ve třicátých letech bylo ještě pravidlem, že dívka, která se provdala, již ve studiu nepokračovala. Při vypsání poměrů, v nichž žili a pracovali bratislavští studenti, se líčení často odvolává na knihu „Študentská rukoväť" od Gustava Husáka z roku 1936. Dále je osvětlena problematika slovenských studentů na vysokých školách v českých zemích, na bohosloveckých učilištích a konečně dosti detailně otázka až do roku 1938 odkládaného zřízení slovenské techniky.

„Místo inteligence ve společnosti" má osvětlit sedmá, poslední kapitola. Nejprve objasňuje význam příchodu českých učitelů a úředníků na Slovensko, polemizuje však s příliš černým obrazem úplné absence slovenské inteligence a poukazuje na význam návratu navenek pomaďarštěných „tichých Slováků" k rodnému jazyku, užívanému nyní ve státních úřadech. I když se mezi sčítáními 1921 a 1930 poněkud snížil podíl (ale vzrostl celkový počet) českých úředníků mezi „Čechoslováky" ve státních úřadech na Slovensku, a to mezi správními úředníky ze 45 % na 40 %, mezi poštovními úředníky ze 49 % na 40 % a mezi železničními úředníky z 61 % na 54 %, tak podíl Čechů mezi učiteli na československých školách se nezměnil a zůstal 26 % (propočetl JH z tabulky na s. 291). Byl stále velký, a oprávněný je autorův závěr: „I bez hospodářské krize otázka českých úředníků na Slovensku by se stala vážným problémem v česko-slovenských vztazích" (s. 290). Při bohatém využití interních hlášení ředitelů škol, výročních zpráv gymnázií a dobových sociologických rešerší pak rekonstruuje, jak si abiturienti představovali svou další existenci. Na Slovensku se ve srovnání s Čechami podstatně více abiturientů zaměřovalo na bohoslovecká studia, méně na studia technická a výrazně menší zájem tu byl o ekonomické obory. Dále pak polemizuje proti „mýtu o diskriminaci Slováků" a vyvrací tvrzení obsažená zejména v Čule-

nových knihách o Češích a Slovácích ve státních službách. Ukazuje, že existenční perspektívy slovenských absolventů v letech krize nebyly horší než absolventů českých, ba právě naopak, nezaměstnanost v jejich řadách byla absolutně i relativně menší než v českých zemích. To však nic nemění na skutečnosti, že tyto problémy tu byly a luďáci jich dovedli velmi dobře využít ve své protičeské agitaci. Ačkoliv při novém přijímání do školských služeb byli slovenští uchazeči na Slovensku preferováni, daný stav se měnil pomalu, protože státní zaměstnanci měli právo sloužit až do penze, a tak na Slovensku zůstávali jak čeští učitelé, tak i školníci. To pak bylo argumentem, který v tisku luďáků zastiňoval velký pokrok, jehož právě na poli školství — vyššího stejně jako nižšího — bylo na Slovensku dosaženo.

O tom všem podává Johnsonova kniha poctivé svědectví nezaujatého, výtečně informovaného a kritického badatele. Proto je ji třeba vřele uvítat.

Jan Havránek

Pavel Spunar, Repertorium auctorum Bohemorum provectum idearum post universitatem Pragensem conditam illustrans. Tomus I (= Studia Copernicana XXV), Wratislaviae — Varsaviae — Cracoviae — Gedani — Lodziae, Institutum Ossolinianum 1985, 478 s.

Je až s podivem, jak leckdy široce založený a systematicky prováděný základní výzkum v některých společenskovědních disciplínách u nás v důsledku různých „okolností" uvázne a místo toho, aby sloužil širokému okruhu badatelů, zůstává zaklet v rukopisných podkladech a nutně zastarává. Navíc vzniká nebezpečí, že taková práce bude vykonána jinde a jinak, případně i v konkurenční poloze. A pokud se něco podaří z takových programů zachránit, můžeme hovořit o torzech, byť třeba impozantních, jichž se aspoň do jisté míry vydavatelsky ujímají jiní. To je i případ níže referované knihy českého kodikologa a bibliografa naší starší literární kultury Pavla Spunara, jenž už před třiceti lety byl členem týmu, který měl zpracovat — a do značné míry i zpracoval — pramenné předpoklady a východiska staršího českého písemnictví. Z toho se pochopením polských kolegů dostal před krátkou dobou čtenářům do rukou svazek, který přes svou výběrovost bude patřit k základním příručkám dějin české literatury, filozofie, lékařství a dalších specializovaných oborů a vlastně i dějin české kultury vůbec v době Karla IV. a Václava IV., s malými přesahy do vlastní doby husitské revoluce. Uvědomíme-li si význam českého prostředí a pražské univerzity té doby, neudiví nás zájem polských vydavatelů o toto dílo, které doslova pár dní po vydání (též ovšem vzhledem k velmi nízkému nákladu) bylo zcela rozebráno a stalo se úzkoprofilovou záležitostí. Jen maně se vynořuje myšlenka, jak tohoto díla mohlo být dobře využito i z jiných než jen ryze vědeckých hledisek, i když už jen ta jeho vydání zcela ospravedlňují.

Není ovšem možno říci, že se tu pohybujeme na zcela nezpracované půdě. Naopak lze konstatovat, že různých prací přípravných a předběžných je celá řada, počínaje vlastně už autory minulého století přes katalogizátory našich (a v menší míře i zahraničních) rukopisných sbírek až po bibliografy a bibliografky současnosti. Z nich jsou nejpočetnější práce J. Tříšky, čtenáři tohoto časopisu dobře známé, bylo by ale možno zmínit i práce Renaty Bicherlové[1] a Lothara Schlenze,[2] které vyšly ve formě

[1]) Die Magister der Artistenfakultät der Hohen Schule zu Prag und ihre Schriften im Zeitraum von 1348 bis 1409, Diss. Erlangen-Nürnberg 1971, V+248 s.

[2]) Die Magister der artistischen Fakultät der Hohen Schule zu Prag und ihre Schriften im Zeitraum von 1409 bis 1550, Diss. tamtéž 1971, VI+130 s. Možno snad ještě dodat, že obě práce vznikly v tamním semináři pro dějiny medicíny.

rotaprintové edice disertací a jež autoru unikly. Třeba ovšem už zde dodat, že to Spunarově práci neuškodilo, protože autoři ani nemohli vždy pracovat s původním materiálem, ani jít do větší hloubky při příslušném popisu, nehledě už k tomu, že některé jejich informace bio- a bibliografického rázu jsou přinejmenším sporné. Ale v následujícím nejde o tato díla, takže je třeba přejít k práci Spunarově.

Každý jen trochu informovaný čtenář si uvědomuje, že v uvedených třech čtvrtích století, která jsou předmětem Spunarova zájmu, došlo doslova k explozi literární činnosti různé kvality i obsahu, a proto nemůže překvapit, že předkládaná kniha podává pouze výběr z daleko bohatší látky. To by ovšem mohlo v uživateli vzbudit pochybnosti o vědecké použitelnosti díla. Není ale třeba se strachovat. Výběr se totiž týká autorů, nikoliv jejich díla či dokonce jednotlivých rukopisů, neboť tam je naopak kladen důraz na maximální úplnost. Jinými slovy řečeno jde v tomto výběru o omezení na autory domácího původu, především ovšem Čechy, kteří „nějakým způsobem ovlivnili české myšlení" (s. 11), přičemž se výslovně konstatuje, že osoby průměrné jsou ponechávány stranou. Výslovně sem nejsou zahrnuti autoři z vedlejších zemí České koruny, čímž ovšem Spunar nemíní Moravu (jak by se čtenář oprávněně mohl domnívat), nýbrž zejména Slezsko.

Má-li se podat několik čísel, třeba říci asi tolik, že na programu je celkem 58 autorů se zhruba 1060 evidovanými tituly. Aby se ovšem látka alespoň hrubým způsobem utřídila, byly tyto osoby rozčleněny do celkem deseti skupin, jež jsou ovšem jen rámcového charakteru: 1) První teologové českého národa na univerzitě ve smyslu tehdejšího rozdělení na univerzitní národy, 2) Ostatní teologové, 3) Profesoři teologie a svobodných umění na univerzitě, 4) Lékaři a astronomové, 5) Šiřitelé, snad bychom mohli říci popularizátoři věd — zde jde ovšem jen o Klareta, 6) Právníci, 7) Představitelé reformního hnutí, 8) Hus a Jeroným, 9) Husovi stupenci a 10) Husovi protivníci.

Každý autor — mimo latinsko-českou předmluvu je celé dílo koncipováno latinsky — je stručně představen základními biografickými údaji s bibliografií a pak přichází detailní popis jednotlivých literárních jednotek s tituly i rozsáhlými incipity. Zpravidla se postrádají explicity, resp. jsou občas uváděny u incipitů konkrétních rukopisů, kde se klade důraz i na individuální informace jednotlivých dochování o autoru, opisovači, resp. datu vzniku kodexu či jeho jednotlivých částí.

Srovnáním se staršími díly je vidět pokrok v heuristice (v seznamu použitých knihoven je přes 170 položek)[3]), i když je třeba říci, že tento pokrok byl do značné míry umožněn právě těmito Spunarovými předchůdci. Nicméně je jasné, že práce nemohla postihnout úplně veškerá dochování, ať proto, že zdaleka ne všechny knihovny (a týká se to především našich souborů) mají spolehlivé katalogy (či katalogy vůbec), ať proto, že přímá heuristika nebyla možná vždy v dostatečné míře. Nicméně to, co je podáno, je víc než dostačujícím podkladem pro vlastní práci kritickou, ediční i obsahové analýzy.

Kapitolu samu pro sebe tvoří rozsáhlé rejstříky, které jsou ovšem integrální součástí díla. Soupis incipitů čítá přes 40 stran (je rozdělen podle jednotlivých jazyků), soupis rukopisů s citací kolofónů i starých vlastnických poznámek 50, rejstřík jmen osobních dalších 14.

Bylo by ovšem možno vznášet připomínky i některé dodatky. Především je třeba si uvědomit, že dílo bylo uzavřeno v podstatě rokem 1979, takže nebylo možno užít

[3]) Třeba ovšem dodat, že karlštejnská děkanská knihovna není v knihovně Národního muzea, ale rozdělena částečně v Památníku národního písemnictví, částečně v Státním oblastním archivu v Praze. Dřívější Staatlicher Archiv-Lager není už v Göttingen, ale v Západním Berlíně, vyšebrodská klášterní knihovna zůstala na svém starém místě a je jen součástí českobudějovické Krajské knihovny.

katalogů posledních let, zejména Sopkových,[4] Jagelonské knihovny[5] či G. Rosińské,[6] abych uvedl alespoň nejdůležitější. Při veliké šíři látky musil autor leckdy některou literaturu vynechávat, pokud je integrována v jiných jím citovaných pracích, i když někdy lze být jiného názoru (tak např. J. V. Polc, De origine festi Visitationis B. M. V., Roma 1967).[7]

Lze-li plně pochopit výběr osob i to, že např. Hus a Jeroným jsou prakticky vynecháni, neboť se odkazuje na F. M. Bartošův soupis jejich literárního díla, jehož je Spunar (v redakci z r. 1965) spoluautorem, a doplňují se jen odkazy na novou literaturu a edice, lituje uživatel, že ti méně významní autoři nebyli zahrnuti alespoň v alfabetickém soupisu. Umožnil by se tak velmi důležitý vhled zejména do dimenze horizontální, tj. ukázalo by se, v jakých kvantitativních parametrech se pohybujeme. Ostatně někdy lze těžko bez předchozího studia jednotlivých textů jednoznačně příslušné autory klasifikovat. Neboť i autoři, kteří nevykonávali žádný větší vliv, mohli vyslovit pozoruhodné myšlenky, jež lze někdy ocenit až s velkým odstupem. A stejně tak k postižení významu Prahy jako nadregionálního kulturního centra je potřebí stále si uvědomovat i komponentu autorů cizího původu, kteří tu tvořili nebo alespoň čerpali důležité podněty i pro další práci. Spunarovo dílo by se rozrostlo jen nepatrně a jeho užitnost by ještě stoupla. Neboť ze slov autorovy předmluvy vyplývá, že se k těmto autorům a vůbec celé této době nehodlá vracet a že — dočkáme-li se druhého svazku — půjde o chronologické pokračování pro dobu husitské revoluce a návaznou dobu poděbradskou a vladislavskou.

Dílo posléze doprovázejí čtyři reprodukce. První tři se týkají katalogů knih při pražské univerzitě: Karlovy koleje, koleje Rečkovy (nikoli královny Hedviky, jak dle starších, Šmahelem opravených atribucí, autor ještě uvádí) a koleje Národa českého.

V duchu výše naznačeného lze uzavřít, že v práci Spunarově jde o dílo, které chce být bráno každodenně do ruky, které chce být doplňováno i opravováno. Nebude to lehké, nicméně každé její prohloubení bude platným činem, tak jako významným počinem je — doufám, že to z výše podaného vyplývá — Spunarovo repertorium samo o sobě, i kdyby už zůstalo jen u tohoto jediného svazku.

Ivan Hlaváček

Alma mater Lipsiensis. Geschichte der Karl—Marx—Universität Leipzig (hrsg. von Lothar Rathmann), Edition Leipzig, Leipzig 1984, 354 s.

Dosavadní rozsáhlá literatura k dějinám nejstarší univerzity na území NDR[1]) byla nedávno — u příležitosti 575. výročí jejího založení — rozhojněna o novou synopsi, sličnou co do vzhledu a především hodnotnou co do obsahu: jednotlivé kapitoly zpracoval reprezentativní kolektiv autorů, kteří vesměs již dlouhá léta přispívají k poznání lipských univerzitních dějin.

[4]) Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie 1, 2, Martin 1981, 1982.

[5]) Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi latinorum, qui in bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur, zatím svazky 1—3, Wratislaviae — Varsoviae — Cracoviae — Gedani — Lodziae 1980nn.

[6]) G. Rosińska, Scientific Writings and Astronomical Tables in Cracow (XIVth — XVIth Centuries), tamtéž jako v předchozí pozn. 1984, Studia Copernicana XXII, kde navíc některé drobné texty snad Křišťana z Prachatic.

[7]) V korektuře upozorňuji i na referát A. Vidmanové v LF 109, 1986, s. 237—239, kde se naleznou některé dodatky a drobné opravy.

[1]) Základní literatura vydaná do r. 1959 incl. je zaznamenána in: Bibliographie zur Geschichte der Stadt Leipzig. Sonderband II. Karl-Marx-Universität Leipzig 1409—1559, Leipzig 1961, 558 s.

Období tzv. scholastické univerzity (1409—1480) s důrazem na problematiku jejího založení, univerzitního hospodářství a politického postavení zpracoval *Siegfried Hoyer* (s. 9—32). Tato kapitola je aktualizovanou a přepracovanou verzí jeho staršího nástinu raných dějin lipského vysokého učení[2]), ovšem se změněnými proporcemi. Otázky statutární (zejm. problematika univerzitních národů) a vztahů lipské univerzity k husitství byly zestručněny ve prospěch charakteristiky studia a vědeckého života v prvních desetiletích její existence. *Max Steinmetz* napsal kapitolu o humanismu na lipské univerzitě v l. 1480—1540 (s. 33—54), v níž se logicky soustřeďuje na lipská specifika, jako např. na souvislost mezi lipským knihtiskem a přitažlivostí lipské univerzity pro význačné vědecké osobnosti, o které v tomto období vskutku nebyla nouze (Conrad Celtis, loketský rodák J. Honorius Crispus, Richard Croke, Petrus Mosellanus). Velký význam Steinmetz přikládá lipské předreformační teologii, kterou představovali *Vorboten der Gegenreformation* Konrád Wimpina a Hieronymus Dungersheim, břitký kritik Lutherův, jehož dílo představuje jeden z hlavních pramenů pro dějiny předtridentské katolické teologie. Steinmetz ve svém výkladu však opomíjí — patrně pro předem omezený rozsah svého příspěvku — závažnou problematiku frekvence studentstva a jeho profilu v tomto období, kdy se Lipsko stává vyhledávaným útočištěm katolických (zejména německých) studentů z českých zemí.[3]) Z pera *Günthera Wartenberga* pochází vylíčení dějů lipského učení v l. 1540—1680, tedy zhruba od zavedení reformace v Lipsku k ranému osvícenství (s. 55—75). Fundace Mořice Saského (Collegium Paulinum) a možnost využití zabaveného klášterního jmění učinily z Lipska nejbohatší německou univerzitu, jíž se v r. 1543 dostalo i nových statut. Wartenbergův hutný, ale neschematický výklad popisuje vleklou věroučnou oscilaci univerzity mezi luterskou ortodoxií, melanchtonským filipismem a kryptokalvinismem, a to na živě podaném pozadí saských politických a náboženských dějin. Její průběh byl ovlivňován četnými zásahy do samosprávné univerzitní korporace, jež vyústily vydáním univerzitních statut z r. 1580, která ukončila obnovu započatou reformací a explicite uzákonila pravověrnou luterskou orientaci Lipska.

Následující období od r. 1680 do r. 1830 zpracoval ve dvou samostatných kapitolách jeho velký znalec *Werner Fläschendräger* (s. 76—140). Nebývalý rozvoj lipské univerzity je plasticky zasazen do obrazu rozvíjejícího se veletržního města, které lákalo nejen obchodníky ale i vědce, umělce — a studenty. V tomto plodném prostředí se mohla uskutečnit i myšlenka na založení prvního německého vědeckého časopisu *Acta Eruditorum*, s univerzitou těsně souvisejícího. Lze ovšem ponechat úvaze čtenářů, zda lze i např. Thomasiovy mnohdy rozverné *Monatsgespräche* (vycházely od r. 1688) označit za „první německy psaný vědecký časopis". Fläschendräger se probírá plejádou slavných mužů, kteří tehdy na univerzitě působili či studovali, a vytrvale sleduje rozpor mezi rozvíjející se vědou, stále více se přibližující k osvícenskému postulátu *theoria cum praxi*, a strnulými univerzitními statuty z r. 1580, jež zůstala v platnosti až do r. 1830, včetně na německé poměry již ojediněle antikvárního „pražského dědictví" — tj. rozdělení akademické obce na univerzitní *nationes*.

Obraz období let 1830—1871, tj. od druhé univerzitní reformy až do založení Říše podává *Hartmut Zwahr* (s. 141—190), autor řady významných prací k saským dějinám

[2]) Seigfried Hoyer, Die Gründung der Leipziger Universität und Probleme ihrer Frühgeschichte. In: Karl-Marx—Universität Leipzig 1409—1959. Beiträge zur Universitätsgeschichte, Bd. 1, Leipzig 1959, s. 1—33.

[3]) R. W. Franke, Sudetendeutsche an der Universität Leipzig 1409—1809. In: Forschungen zur Geschichte Sachsens und Böhmens, hrsg. von R. Kötzschke, Dresden 1937, s. 141—179; D. Kraft, Studenti z českých zemí na lipské univerzitě 1476—1550. Nepublikovaná dipl. práce obhájená na PedF UK v r. 1982, Praha 1982, 68 s.

1. pol. 19. stol. Pronikavá reforma univerzitní správy, zrovnoprávnění všech 4 fakult, podřízení univerzity ministerstvu kultu a vyučování v Drážďanech, zavedení systému přímých státních dotací — to všechno jako by nalezlo svůj výtvarný a architektonický výraz v nové monumentální ústřední budově univerzity — *Augusteu* (1831—1836). Zwahr podtrhuje význam reforem pro posílení vědeckého charakteru univerzity v době předbřeznové, jenž byl charakterizován vznikem řady odborných seminářů, představujících ideální spojení výuky a vědecké práce. K němu dochází zejména ve filologických oborech, zejm. v klasické filologii, slavistice a arabistice, jejichž prudký rozvoj kontrastoval se stagnací filozofických disciplín. Pro českého čtenáře jsou jistě zajímavé pasáže o významu Lipska pro české národní hnutí a o kontaktech jeho představitelů s lipskou univerzitou, zejména se „slovanským konzulem" Janem Petrem Jordanem. Na konci sledovaného období Zwahr rozebírá důležitý moment přeměny saské zemské univerzity na univerzitu, která získala celonárodní charakter. Jistě to i souviselo s rostoucí převahou propruského křídla mezi profesory a studenty, zvláště po r. 1866.

Vrchol rozvoje buržoazní vědy v Lipsku v l. 1871—1917 líčí *Karl Czok* na s. 191 až 228. Bylo-li možno slovy *Glanz und Gloria* charakterizovat jubilejní slavnosti v r. 1909, k nimž lipská univerzitní historiografie přispěla tolika závažnými a dodnes nezastupitelnými tituly,[4]) pak lze toto slovní spojení i s onou špetkou pejorativní příchuti přenést — a Karl Czok tak činí — na celé toto období. Tehdy roste význam Lipska i na poli přírodních věd (např. v jubilejním roce 1909 získává W. Ostwald Nobelovu cenu v oboru chemie), rovnoměrně se rozvíjejí i disciplíny tradiční, včetně oborů teologických, jež byly tehdy v Lipsku mimořádně kvalitně obsazeny (J. F. Delitzsch, R. Kittel, N. Söderblom, A. Hauck a j.). Za převažující tendenci ve studentském hnutí Czok označuje trend představovaný buršenšafty, pozvolna se přeměňujícími v rázovitou, ale nebezpečnou oporu německého imperialismu. V souvislosti s 500. výročím založení univerzity si Czok všímá především stinných stránek jeho oslav, zejména velkoněmecké nacionalistické demonstrativnosti, výrazně antičesky naladěné, a to za významné podpory pražské německé univerzity.[5])

Období 1917—1945 nastínil na poměrně malém prostoru *Helmut Arndt* (s. 229—271), který se musel kriticky vyrovnat především s reakčním postojem většiny příslušníků univerzitní obce v prvních předválečných letech, který měl nejen výrazné protisocialistické, ale i protirepublikánské zaměření. Univerzita se tehdy záporně stavěla i vůči relativně pokrokovým státním zásahům, např. z pozic čistě pravicových odmítla návrh ministra kultury Fleissnera, aby na ni byl povolán austromarxista Max Adler. S politickou konzervativností ovšem kontrastoval úspěšný rozvoj lékařských a přírodovědných disciplín (např. v r. 1932 získal prof. W. Heisenberg Nobelovu cenu za své práce v oboru teoretické fyziky).

Ve výkladu o letech 1933—1945 se Arndt soustředil především na politické dějiny lipského učení, které sehrálo ve srovnání s ostatními německými univerzitami negativní úlohu. Vědecký rozvoj však pojal příliš stručně, ačkoliv ani ten v Lipsku po r. 1933 zcela neustal (viz Nobelova cena v oboru chemie pro prof. Petra Debyeho v r. 1936), i když byl rok od roku více poznamenán nacistickými deformacemi.

[4]) Festschrift zur Feier des 500jährigen Bestehens der Universität Leipzig, Bd. 1: Leipziger Theologische Fakultät (bearb. von O. Kirn); Bd. 2: Die Leipziger Juristen-Fakultät, ihre Dok.oren und ihr Heim (bearb. von E. Friedberg); Bd. 3: Die Institute und Kliniken der Medizinischen Fakultät; Bd. 4, 1. Teil: Die Institute und Seminare der Philosophischen Fakultät; Bd. 4, 2. Teil: Die mathematisch-naturwissenschaftliche Sektion, vše Leipzig 1909.

[5]) Karl Binding, Die Feier des 500jährigen Bestehens der Universität Leipzig, Leipzig 1910, zvl. s. 139 nn.

Rok 1945 ukončil nejsmutnější kapitolu v dějinách lipské Almae matris a otevřel cestu k její socialistické současnosti. *Dietmar Keller* načrtl její obraz v poslední kapitole (s. 272—337), a to v celé šíři jejího mnohostranného rozvoje. V r. 1953 tato univerzita přijímá do svého názvu jméno zakladatele vědeckého socialismu Karla Marxe; tento akt jako by symbolizoval přeměnu lipské univerzity na socialistickou vysokou školu, která mohla o pět let později — v obnovených budovách a hlavně v atmosféře nezatížené nedávnou minulostí — důstojně oslavit své 550. výročí. Keller nezamlčuje ani některé problémy, které vedly — podobně jako na jiných univerzitách v NDR — k reformě vysokého školství v r. 1968, a všímá si i širších vazeb univerzity na život socialistické společnosti.

Nové dějiny lipské univerzity jsou dlouho postrádanou prací středního rozsahu, která starší tituly vydané zejména v souvislosti s výročími v r. 1909 a 1959 nenahrazuje, ale vhodně doplňuje: množství obrazového materiálu, vzorné technické provedení a živý styl většiny příspěvků z ní tvoří zároveň titul přístupný širší obci zájemců. Za nedostatek lze však označit určitou nezařazenost lipského univerzitního života do celoněmeckého kontextu (týká se to prakticky všech příspěvků), citelnou zejména v novějších obdobích, a nejednotnost osnovy jednotlivých kapitol, které tak při vzájemném srovnání odrážejí všechny klady i zápory velkého kolektivního díla.

Miroslav Kunštát

PROMĚNA VYSOKÝCH ŠKOL V 19.—20. STOLETÍ — ZDAŘILÁ KOMPARACE

Konrad H. Jarausch (ed.), **The Transformation of Higher Learning 1860—1930.** Stuttgart, Klett-Cotta 1982, 375 s.

Iniciativa Lawrence Stona, která se projevila především v průbojné, pozoruhodné publikaci *The University in Society* (srv. HUCP 17/2, 137—142), nachází řadu následovníků ve Spojených státech i v dalších západoevropských zemích v tom, že dějiny vysokého školství jsou studovány v národním rámci, ale díky paralelnímu sledování vývoje ve větším počtu zemí evropské kulturní oblasti je vytvářen podklad pro souborný, přehledný pohled na měnící se tvářnost i poslání univerzit.

Zatím co Ringerova kniha, o níž se čtenář může dočíst v tomto čísle v rubrice zpráv, se soustředila na srovnání sociální funkce vysokoškolského vzdělání ve Francii a Německu, zvláště Prusku, ve století devatenáctém, klade si Jarauschem uspořádaná sbírka studií cíl ještě náročnější — přehlédnout v paralelně uspořádaných statích rozmach školství univerzitního typu, jeho vnitřní diverzifikaci, otevření přístupu k vysokoškolskému vzdělání širším vrstvám, a konečně proces profesionalizace vysokoškolského vzdělání ve druhé polovině 19. století a první třetině 20. století. Objektem srovnávání tu jsou čtyři země: Anglie, Německo, Rusko, Spojené státy americké. Základem knihy byly referáty z konference v roce 1980 na University of Missouri v Columbii.

V úvodní stati na základě veškerého v knize zpracovaného materiálu podává pořadatel díla *Konrad H. Jarausch* pod skromným označením: *Higher Education and Social Change: Some Comparative Perspectives,* zdařilou srovnávací studii školského a sociálního vývoje. Pro sledované období pokládá za typickou transformaci malých, homogenních a pro úzkou vzdělaneckou elitu určených vysokých škol ve velké profesionálně zaměřené školy, které s převážně jasnými cíli v praktickém životě vychovávaly pro rozvíjející se průmyslovou společnost novou, intelektuálskou „střední třídu". Vzhledem k tomu, že rychle rostoucí dělba práce potřebovala více a více odborníků, rozšířila se i sociální základna, ze které přicházeli na vysoké školy jejich studenti. Jarausch tu rozlišuje čtyři rozdílné modely: britský, kde industrializace předcházela rozšíření vysokoškolského vzdělání, německý, kde byl pořad obou proměn

opačný, ruský, kam obě proměny jsou importovány ze střední Evropy, a konečně americký, kde obě proměny probíhají současně. Zdá se mi, že americký vývoj je trochu zjednodušen, a to převážně pod vlivem užití čistě kvantitativních měřítek. V tabulkách, které srovnávají počty vysokoškolských studentů, je za studenta pokládán každý, kdo po dosažení 18 let pokračuje ve studiu. Takto pojaty jsou ukazatele pro Spojené státy již od devadesátých let pozoruhodné. Nezdá se mi však, že by tyto údaje byly plně srovnatelné s evropskými. Zdaleka ne všichni z těchto amerických studentů — na rozdíl od jejich evropských kolegů — se věnovali studiu jako svému jedinému zaměstnání a zdaleka ne všechny americké školy a koleje měly ambice směřující ke všeobecnosti vzdělání, které byly vlastní školám evropským. Kdyby americké vysoké školy byly již před první světovou válkou bývaly v celé své šíři na téže úrovni jako školy evropské, nemohl by masový příchod evropských učenců po roce 1933 zapůsobit tak silně na americký vědecký a vůbec duchovní život.

Srovnávání podílu vysokoškoláků na celku dorůstající mladé generace, jak je provedeno na str. 16, ukazuje pro rok 1930 daleko největší podíl vysokoškoláků v jedné generaci v Spojených státech (11 %), pak v Sovětském svazu (4,3 %), v Německu (2,6 %) a nejméně v Británii (1,9 %). I když přihlédneme k tomu, že mezi těmi, kdož po osmnáctém roce života se mohli věnovat studiu, bylo zvláště ve Spojených státech mnoho, bezmála polovina, žen, musíme přece jen poněkud pochybovat o tom, zda pojem „vysokoškolské studium" je ve všech zemích posuzován podle shodného kritéria. Ostatně i autor ne bez jemné ironie poukazuje na to, že vzrůst podílu vysokoškoláků v mladé generaci na počátku 20. století byl podmíněn také zaváděním nových odborností, jako studium komerčního inženýrství v Německu a vedení domácnosti („home economics") ve Spojených státech. Vcelku lze plně souhlasit s jeho závěry, že příčinou růstu počtu studentů byl v malé míře populační růst ve všech sledovaných zemích, na prvním místě pak ekonomický rozmach, dále skutečnost, že vysokoškolské studium zajišťovalo sociální vzestup včetně dosažení vyšší sociální prestiže. Státní politika se spíše snažila znesnadňovat přístup k vysokoškolskému vzdělání, výjimkou byl cílevědomý pokus o vypěstování inteligence z dělnických řad v sovětském Rusku dvacátých let. Za trend společný pro všechny sledované země pokládá Jarausch vznik a rychlý růst vysokých škol neuniverzitního typu, odklánějících se zčásti, a někdy i zcela, od modelu humanistické univerzity ordinářů. Charakteristickým jevem pro sledovaných 70 let je postupné rozšiřování sociální základny, z níž se rekrutovali studenti. Ve 20. století je prolomena početní převaha studentů z vyšších a vyšších středních vrstev ve prospěch dětí z nižších středních vrstev — dětí úředníků, učitelů, maloburžoazie. Tento proces nebyl stejně silný ve všech zemích — Anglie zůstávala pozadu — ani ve všech oborech, protože dražší, a také výnosnější studia medicíny a práv měla studenty ze sociálně výše postavených rodin než studia teologická, filozofická a technická. Konečně posledním rysem společným pro všechny sledované země byla profesionalizace vysokoškolského studia. V profilu absolventa převažují postupně více rysy vysoce kvalifikovaného praktika nad všeobecnou humanistickou vzdělaností. Nicméně však univerzity, na které přicházelo postupně větší procento mladé generace — v USA to bylo v roce 1930 již více než 10 procent mladé generace — stály na konci sledované epochy více v centru kulturního života než na jejím začátku.

K první otázce, k otázce celkového růstu vysokého školství připravil anglický referát *Roy Lowe* (s. 37—56). Na jedné straně ukazuje dosti rychlý růst nových univerzit a také londýnské a durhamské univerzity, na druhé straně si všímá toho, že počet studentů v Oxfordu a Cambridgi vzrostl za těchto sedmdesát let jen čtyřnásobně, avšak nepříliš velká skupina absolventů těchto dvou škol měla podstatně vyšší prestiž a tím i lepší šance pro životní dráhu. Ostatně na provinčních univerzitách až po první světové válce počet řádných studentů byl vyšší než počet těch, kteří se vzdělávali při zaměstnání, a to bylo také jedním z důvodů, proč se začaly přibližovat k tradičním univerzitám. V technickém školství ještě v roce 1930 počet řádných studentů dosahoval jen necelého jednoho sta tisíc, zatímco večerní kurzy vysokoškolského typu navštěvovalo desetkrát více posluchačů. Studie o vývoji v Německu od *Hartmuta Titzeho* je nadepsána „Rozmach přílivu na vysoké školy v Německu a jejich přeplnění" (s. 57—88). Vedle pozoruhodného odstupňování sociální hierarchie pruských univerzit od nejvýše stojícího Marburku a Gotink až po Vratislav a Královec je zde především podrobně rozváděna teze o cyklické nadprodukci vysokoškolských absolventů, o níž jsme již psali v recenzi univerzitám věnovaného čísla časopisu Geschichte und Gesellschaft (HUCP 25/2, s. 76—79). *Patric L. Alston* se věnuje dynamice rozmachu vzdělání v Rusku (s. 89—107), přičemž rozlišuje reformní vzestup let 1860—1900, kdy počet studentů ruských univerzit vzrostl ze 4000 na 16 000 a revoluční vzmach let 1900 až 1928, který přinesl obrovský nástup mládeže na vysokoškolská studia, více mimouniverzitní než univerzitní, když revoluce roku 1905 načas a roku 1917 plně odstranila různá omezení v přístupu na vysokoškolská učiliště. Výrazný početní růst pokračoval až do počátku války, byl však již koordinován s plánovitým růstem národního hospodářství. Vzrostl-li podíl vysokoškolských studentů ve věkové skupině mezi léty 1859 a 1914 z 0,14 % na 0,8 %, pak v roce 1939 činil již 4,3 %. *Colin B. Burke* v článku pojednávajícím o vývoji ve Spojených státech (s. 108—130) si sice položil rovněž otázku rovnocennosti různých typů vzdělávání po 18. roce, ale pro své další studium přijal alternativu nejširší a zabýval se všemi typy škol, kolejí a univerzit. Přitom si všímá všech států unie a zvláštní pozornost věnuje výši školného ve státních a soukromých vysokých školách a také celkovému finančnímu zabezpečení vysokých škol, otázce jistě velice závažné, k níž však ostatní autoři nepřinášejí srovnatelný materiál.

Druhá skupina článků se měla koncentrovat na rozrůzňování vysokých škol ve sledovaném klíčovém období, avšak již první stať, jejímž autorem je *Sheldon Rothblatt,* se věnuje dílčí otázce vlivu německého modelu univerzit na Oxford a Cambridge (s. 131—148), kde své místo nacházejí čím dále tím více univerzitní profesoři z povolání, kteří v pedagogické a vědecké činnosti vidí svůj životní cíl a nikoliv jen přestupní stanici na cestě k výnosným církevním obročím, kde stát zasahuje zkouškami pro své příští zaměstnance a kde konečně soukromí mecenáši zakládají novým duchem nesené laboratoře, jako byla laboratoř Rutherfordova. První světová válka pak urychlila růst vlivu státu na všechny britské univerzity. Rothblatt polemizuje s často užívanou frází, že rozvoj společnosti si vyžádal změny vysokých škol, a tvrdí, že právě britský příklad ukazuje velkou odolnost stabilizovaných univerzit vůči potřebám vládnoucí buržoazie. *Peter Lundgreen* (s. 149—179) neobyčejně důkladně a detailně sleduje jak vznik nových, specializovaných vysokoškolských institucí v Německu, tak i vnitřní diferenciaci studijních oborů na starých i nových vysokých školách. *James C. McClelland* v poměrně stručném článku (s. 180—195) si všímá zvláštnosti ruského předrevolučního vývoje, kterou shledává ve značném vlivu odborných ministerstev, která zřizovala pro svou potřebu vlastní vysoké školy, často vynikající úrovně (ministerstvo zahraničních věcí, ministerstvo financí řízené Sergejem Wittem), a ve zvláštním významu ženských vyšších kursů. Pro první desetiletí sovětské vlády pak pokládá za dominantní orientaci na praktické potřeby hospodářství, což vedlo k poklesu významu univerzit. Pro americké vysoké školy shledává *Jürgen Herbst* (s. 196—206) odlišný model. Až na málo výjimek tradičních univerzit na východě Spojených států zde byla od počátku velká institucionální diferenciace a teprve později si odborně zaměřené vysoké školy doplňovaly i humanitní studia, jak je to ukázáno na příkladu univerzity v Madisonu (Wisconsin). Ovšem rozrůzněnost institucionální, konstatuje Herbst, často zpomalovala odbornou specializaci a preferovala učitele se širokým odborným přehledem před vědci hluboce zasvěcenými do poměrně úzkého oboru.

Otevření přístupu k vysokoškolskému studiu širším vrstvám obyvatelstva je námě-

tem třetí části. Opět na prvním místě stojí anglický vývoj, analyzovaný živě a vtipně *Haroldem Perkinem* (s. 207—218). Jeho studie je založena na kontrastu mezi stavem roku 1850, kdy, jak soudí, by zmizení univerzit, rekrutujících své posluchače z rodin pastorů, pozemkových vlastníků — gentlemanů a jen z pětiny z řad buržoazie a nižších tříd, neznamenalo přílišnou škodu pro britské hospodářství a společnost. Zcela jiná situace byla v roce 1930, kdy univerzity připravovaly odborníky pro všechna odvětví národního hospodářství, správy, zdravotnictví a školství, a kdy se také změnila struktura jejich studentů podle sociálního původu — čtvrtina studentů pocházela z rodin manuálně pracujících dělníků, naopak jen 45 % z vyšších vrstev. Příčinu této změny nachází Perkin jak v celkové proměně britské společnosti, tak ve změně zaměření vysokoškolské přípravy — pokles významu církevní služby a pozemkového vlastnictví, zájem o vysokoškolskou přípravu v kruzích obchodníků, podnikatelů a rostoucí potřeby veřejné správy — to byly faktory, které podmínily proměnu i mnoha velice konzervativních institucí. S použitím sociologických metod sociální stratifikace a statistických ukazatelů sleduje *John E. Craig* vztah vysokoškolského vzdělání a sociální mobility v Německu (s. 219—244). Nejvíce ho zajímá otázka, z kterých sociálních skupin se rekrutoval rostoucí počet absolventů vysokých škol mezi léty 1850 a 1930. Dospívá k závěru, že vedle „nové střední třídy", k níž počítá příslušníky svobodných povolání a učitele bez vysokoškolského vzdělání, nižší úředníky a zřízence, se na tomto vzestupu podílely také existenčně ohrožené podnikatelské a maloměšťácké vrstvy, které zejména po válce ve vzdělání viděly nejlepší existenční zajištění, jaké svým dětem mohly v destabilizované společnosti poskytnout. Počet vysokoškolských studentů v Německu vzrostl mezi léty 1850 a 1930 desetinásobně (z 13 000 na 133 000), počet žen mezi nimi dosáhl jedné šestiny. *Daniel R. Brower* ve své stati sleduje sociální složení ruského studentstva ve dvou diametrálně odlišných společenských zřízeních (s. 245—260). I když podíl šlechty a byrokracie, pojímané jako jedna společenská vrstva, se za padesát let snížil na polovinu a činil roku 1914 již jen 35 %, byly přece jen děti této společenské vrstvy nejpočetnější složkou mezi vysokoškolskými studenty. Značný zájem o vysokoškolské studium měla v roce 1914 i nepříliš početná buržoazie. Ani podíl dětí z rodin duchovenstva nebyl zanedbatelný, v tomto roce činil 10 %. Ovšem stavovské roztřídění neodpovídalo plně sociální situaci a část studentů šlechtického původu byla nezámožná. Sociální selekci provádělo již střední školy, jejichž absolvování bylo předpokladem přístupu k vysokoškolskému studiu. Demokratizace vysokoškolského vzdělávání, spjatá se jménem prvního lidového komisaře školství Lunačarského, eliminovala již v roce 1918 všechny překážky sociální, finanční i majetkové povahy, které by bránily sovětským občanům v přístupu ke vzdělání. O rok později se zřízením dělnických fakult začíná vědomá orientace na přeměnu třídní struktury vysokoškolského studentstva podle jeho původu. Jejich absolventi tvořili již v polovině dvacátých let bezmála polovinu všech vysokoškoláků. Tento proces vyvrcholil v letech 1928—1932, kdy počet dospělých dělníků, kteří přišli na vysoké školy, je odhadován až na 150 000. Rozborem údajů z matrik dvou pennsylvánských univerzit rekonstruoval *Richard Angelo* (s. 261—292) uplatnění studentů podle jejich třídního původu na různých studijních oborech, kde opět vidíme mimořádné postavení medicínského studia s velkým podílem studentů ze zámožných rodin. I když informuje i o počtu absolventů různých oborů, upozorňuje právem na to, že závěrečné vysvědčení ve většině oborů nebylo až do třicátých let vyžadováno a pro absolventy bylo důležitější to, zda získali na vysoké škole poznatky, které mohli ve svém povolání uplatnit, než získání formální kvalifikace.

Odpor anglických univerzit, škol čistě teoretických, proti pronikání prakticky zaměřených předmětů do posluchárен byl velmi úporný a tyto předměty byly vyučovány až ve 20. století, přičemž odpor Oxfordu a zvláště Cambridge proti prakticky zaměřenému studiu trval i nadále, jak o tom informuje článek *Arthura Engela* (s. 293—305).

Odlišná byla situace na německých univerzitách, kde většina profesorů nejméně od roku 1870 prosazovala, aby studium bylo zaměřeno na praktické uplatnění absolventů zvláště ve státní službě. Profesoři se zde pokládali za státní zaměstnance a podíleli se i sami nemalou měrou na práci státních zkušebních komisí, které kontrolovaly teoretickou i praktickou připravenost právníků i gymnazijních profesorů. Podobně dbaly stavovské organizace lékařů na to, aby absolventi vysokých škol v jejich profesi byli všestranně připraveni na výkon svého povolání, jak se o tom všem dočítáme v pojednání *Charlese E. McClellanda* (s. 306—320). Věcný, důkladný popis různých typů vysokoškolské přípravy v carském Rusku přináší článek *Charlese E. Timberlake: Higher Learning, the State, and the Professions in Russia* (s. 321—344). Zdůrazňuje velkou úlohu vysokých škol řízených ministerstvy, zejména vysokých škol vojenských v carském Rusku a zároveň i úlohu stavovských a zájmových organizací jednotlivých intelektuálských profesí v posledních desetiletích carské vlády. Závěrem stručně nastiňuje hlavní rysy přípravy odborníků v sovětském Rusku ve dvacátých letech. Také tato čtvrtá část je zakončena pojednáním o americkém školství, zaměřeném na profesionální přípravu, jehož autorem je *Donald W. Light* (s. 345—365). Nejprve se věnuje profesionální přípravě duchovních, dále se zabývá hledáním cest humanitních oborů mezi britským a německým modelem a na závěr sleduje postupné zpřísňování a profesionální vyhraňování škol, které připravovaly na povolání lékaře.

Rozsáhlá publikace ukazuje, kolik nového bylo v řadě zemí vyzkoumáno o problematice sociální funkce vysokých škol a místa univerzit v procesu společenské přeměny za vrcholné fáze imperialistického kapitalismu. Je to kniha naplněná poznatky, myšlenkami a nápady, které podněcují ke srovnávání, jehož možnosti úvodní stať Jarauschova sice naznačila, ale nikterak nevyčerpala.

Jan Havránek

REFERÁTY A ZPRÁVY

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
1986 Tomus XXVI — Fasc. 1 Pag. 125—139

Marie Pavlíková, Bolzanovo působení na pražské univerzitě, Praha UK 1985, 144 s., 8 obraz. příloh

Po explozi literatury vrcholící zejména v nedávno uplynulém roce výročí Bolzanova narození (1981) mj. i řadou původních příspěvků na vědeckých konferencích u nás i v zahraničí by se mohlo zdát, že k životu a dílu této výrazné osobnosti už nelze říci nic nového. M. Pavlíková však prokázala pravý opak, a to způsobem zcela přesvědčivým. Při sledování Bolzana—filozofa, Bolzana—matematika, Bolzana—člověka, poněkud zmizel do ústraní Bolzano—vysokoškolský profesor. Zatímco jeho filozofie a objevy v oblasti matematiky byly doceněny až mnohem později, svými žáky byl ctěn a obdivován okamžitě. Vzhledem k přípravnému charakteru tehdejší filozofické fakulty se v lavicích před Bolzanem vystřídala nepřehledná řada studentů, na něž měl obrovský vliv. Ačkoliv nebyl současníky vyzdvižen jako učenec, zapůsobil na své okolí a po celé 19. století byl patrný „jeho eticko-filozofický, církevně a společensko-reformní program, názorově tolerantní s filantropickými a osvětovými cíli — jak jej představuje české bolzanovství" (s. 103).

M. Pavlíková osvětlila ve své knížce některé dosud nepříliš známé aspekty Bolzanova života a jeho pedagogické práce a zároveň velice výstižně postihla v obecném povědomí nepříliš populární dobu první poloviny 19. století i úlohu pražské vysoké školy v kulturním a vědeckém životě společnosti. Dříve než přikročila k samotnému rozboru Bolzanovy učitelské kariéry, zabývá se autorka vylíčením situace na naší almae matris v období „mezi osvícenstvím a restaurací" se zvláštním zřetelem k vývoji stolice náboženské vědy, která se později stala Bolzanovou doménou. Zdaleka se tu ale nejedná o pouhé „uvedení do problematiky", ale tyto pasáže jsou přínosnou původní studií, neboť zcela chybí novější literatura a badatel je nutně odkázán především na nepublikované prameny.[1])

Vlastní vylíčení Bolzanova působení na univerzitě Pavlíková zahajuje popisem jeho studií,[2]) vzpomínkami na nejvýznamnější učitele. Pak následuje přehled jeho konkursů a pokusů o umístění na vysokoškolských katedrách, kde se sám původně chtěl věnovat matematice. Podstatná část knihy je pak samozřejmě za-

[1]) Přehled stavu, organizace univerzity a systému výuky v novější době podávají jen Stručné dějiny University Karlovy, Praha 1964 a částečně i K. Kazbunda, Stolice dějin na pražské universitě I, Praha 1964. Kniha J. Petráně, Nástin dějin FF UK Praha 1985, vznikala současně s recenzovanou prací a autorka nemohla proto přihlédnout k Petráňovu textu.

[2]) K tomu srv. předběžné studie M. Pavlíková, Bolzanova univerzitní studia, Literární archiv, v tisku, a B. Bolzanos Lehrjahre in: B. Bolzano Leben und Wirken, Wien 1981, s. 29—61.

svěcena pedagogické činnosti Bernarda Bolzana od počátků až po sesazení, k němuž zavdal příčinu přespříliš „revoluční" obsah jeho exhort a hlavně nadměrná horlivost některých oddaně loajálních služebníků režimu. Ostatně Bolzanův moderní myšlenkový svět mohl být stěží akceptován oficiálními představiteli františkovského absolutismu.

Ani po odstranění z vysokoškolské katedry neustaly Bolzanovy styky s bývalými kolegy a plně se pražské vysoké učení přihlásilo k svému někdejšímu profesoru až v den jeho pohřbu r. 1848, když jej se všemi poctami doprovodilo na Olšanský hřbitov.

Závěr práce věnovala Pavlíková stručnému přehledu nejznámějších Bolzanových žáků, kteří potom předávali duchovní odkaz svého učitele následujícím generacím (připojen je i abecední seznam některých z nich s uvedením základních životních dat).

Jen badatel, který důvěrně zná rozsah písemného materiálu a jeho kvantitativní narůstání právě ve sledovaném období, plně ocení, kolik přípravných prací a kolik hodin neúnavného archivního studia je vloženo do této útlé knihy. A právě jen důkladnou znalostí v podstatě dosud neobjevených písemností mohla M. Pavlíková dospět k tak podrobnému a vskutku novému obrazu Bolzanovy profesorské činnosti a objasnění jeho názorů. Podařilo se jí odstranit i četné omyly a nepřesnosti, které se tradovaly ve starší literatuře a vznikaly mechanickým, nekritickým přejímáním údajů bez komparace s archívním materiálem. Přitom ovšem nechci, aby vznikl dojem, že dílko M. Pavlíkové je pouhým převyprávěním širší veřejnosti neznámých a nedostupných archiválií, jak tomu v některých případech bývá. Nikoliv! Autorce se podařilo získat dostatečný nadhled a s obdivuhodnou kritičností vybrala z přemíry popsaného papíru jen to podstatné a knihu napsala velice čtivě, živým osobitým stylem.

Důkazem, že B. Bolzano zůstává osobností zajímavou i pro současný svět, byl i okamžitý čtenářský zájem o publikaci. Věřím, že vzhledem ke vzpomenutým nesporným kvalitám díla si tento titul svou popularitu udrží i nadále.

Ivana Čornejová

Vello Helk, Andreas Jaschky og hans stambog fra opholdet i Danmark 1621—1623, in: Personalhistorisk Tidsskrift 104, 1984, č. 1., s. 29—42

Vello Helk, Heinrich Schacht, in: Biographisches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck, Bd. 7, Neumünster 1985, s. 255—257

Kodaňský archivář estonského původu V. Helk věnuje svou badatelskou pozornost rekatolizačním pokusům v Dánsku,[1]) cestám Dánů na zahraniční univerzity v 16. — 18. století a zejména štambuchům (památníkům) v dánských archívech a knihovnách.[2]) Z tohoto okruhu vycházejí i dvě bohemikální drobnosti, přinášející nová fakta k česko-dánským vztahům na počátku 17. století.

Ondřej Jaschky se narodil ca. 1593 v Novém Jičíně,[3]) studoval v Levoči a Frankfurtu n. O. (1619). V první polovině r. 1621 přišel do Kodaně a zde i na cestách po Dánsku a vévodstvích Šlesviku a Holštýně strávil následující dva roky. Po odchodu z Dánska pobýval ve východních Pomořanech a ve Slezsku, jakožto luteránský emigrant zakotvuje nakonec od r. 1636 v Banské Štiavnici.[4]) Zde r. 1653 zemřel. Helk analyzoval Jaschkyho pobyt v Dánsku na základě jeho štambuchu z ÖNB ve Vídni. Ten obsahuje 108 zápisů z l. 1621—1623, nejčastěji od dánských protestantských duchovních (Jaschky zřejmě cestoval po Dánsku od fary k faře), ale také od jeho svěřenců — živil se totiž jako domácí učitel. Po odjezdu z Dánska užíval památník již jen sporadicky.

Takřka zrcadlovým protějškem osudů novojičínského rodáka je životní dráha šlesvického jezuity Heinricha Schachta. Narodil se ca. 1583/85, po studiích v Branievě a Vilně přišel v únoru 1607 na pražskou jezuitskou akademii a r. 1608 zde získal mistrovský gradus. Noviciát absolvoval v Římě, pak působil na různých jezuitských školách v Německu, až byl r. 1623 vyslán na katolickou misii do Švédska. Tam byl zatčen, avšak opět omilostněn. V r. 1627 byl ve spojení s Tillym obsazujícím Jutský poloostrov, od r. 1630 se pohyboval v Hamburku u dvora cís. vyslance až do své smrti r. 1654. Schachtův pobyt v Praze byl sice poměrně krátký, s ohlasem jeho činnosti se však překvapivě setkáváme v pražské jezuitsko-martyrologické tradici. V Tannerově „životopisném slovníku" Societas Jesu Apostolorum Imitatrix[5]) byl Schacht představen v roli obchodníka s pastmi na myši, tedy v převleku, v němž údajně podnikl svou švédskou misijní cestu.

Zdeněk Hojda

Beiträge zur Hochschul- und Wissenschaftsgeschichte Erfurts, vormals: Beiträge zur Geschichte der Universität Erfurt (1392—1816), Ed. Rektor der Medizinischen Akademie Erfurt, Band 20 (1984-86), 239 s.

Ve 30. roce trvání Lékařské akademie v Erfurtu vychází jubilejní svazek jejího sborníku k dějinám erfurtské univerzity pod pozměněným názvem, kterým se jeho vydavatelé přihlásili k nové koncepci ohlašované již dříve některými příspěvky. Vedle článků a materiálů o erfurtské „Hieraně" v letech 1392—1816 se v anotovaném svazku objevily ve větším měřítku než dříve také práce o dějinách Akademie věd v Erfurtu (Akademie nützlicher /gemeinnütziger/ Wissenschaften) i o dnešní erfurtské Lékařské akademii.

Sborník zahajuje, po úvodním rektorově slově, článek vedoucího oddělení pro dějiny lékařství Horsta R. Abeho o podílu šlechticů a duchovenstva na promocích středověké erfurtské artistické fakulty (Der Anteil des Adels und der Geistlichkeit an den Promotionen der Erfurter Artistenfakultät im Mittelalter, 1392—1521, str. 7—13). Na základě promoční matriky fakulty, umožňující zodpovědné posouzení teprve od 30. let 15. století, stanovil autor podíl vyšší i nižší šlechty a kléru na bakalářských i magisterských promocích. Ze srovnání s již dříve publikovanými počty zapsaných studentů a údaji o jejich sociálním původu vyplynulo i procento graduovaných šlechticů a kněží ve srovnání s celkovým počtem intitulovaných studentů sledovaných sociálních skupin.

Životem absolventa erfurtské univerzity 18. století, skladatele C. Bellermanna (1696—1758), se zabývá článek Siegfrieda Ortha, přepracovaný a z pozůstalosti vydaný H. R. Abem (str. 15—25).

Dějinám erfurtské Akademie věd (založené 1754), jsou věnovány tři příspěvky. Jürgen Kiefer, asistent oddělení dějin lékařství, podal přehled netištěných i tištěných písemností Akademie věd od jejího založení do r. 1945, jež jsou uloženy v erfurtské vědecké knihovně, erfurtském archivu a ve státních archivech v Gotě, Magdeburgu a Merseburgu (str. 27—57, s fotografickými přílohami). Biografický soupis 125 členů erfurtské Akademie (z celkového počtu 1976), kteří byli současně členy berlínské Akademie

---

[1]) Srv. recenzi jeho knihy Die Jesuiten in Dorpat v AUC—HUCP XIX/2, 1979, s. 104—106.

[2]) V. Helk, Stambøger fra tiden før 1800 i Rigsarkivet, in: Festskrift til rigsarkivar Johan Hvidtfeldt, den 12. 12. 1978, s. 133—146. O štambuchách v Kongelige Bibliotek v Kodani série čtyř článků v časopise Fund og Forskning 21—24, 1973—1979. I zde je možno nalézt drobná bohemika (cesty Dánů přes Prahu).

[3]) Ve formě „Jaschke", event. „Jäschke" se vyskytuje toto jméno na Novojičínsku častěji, srv. Paul Ziegler, Vom Neu-Tischeiner Stadtarchiv. Nový Jičín 1938, s. 38, kde dokládá Nickela Jaschke v Horních Životicích po r. 1578, dále M. Baláš, Kulturní místopis Novojičínska, Opava 1967, s. 64, 263.

[4]) Jako konrektora banskoštiavnické školy jej uvádí V. Ružička, Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu, Bratislava 1974, s. 217.

[5]) M. Tanner, Societas Jesu Apostolorum Imitatrix. Bd. I., Praha 1694, s. 795.

věd, podává H. R. Abe (str. 57—77). Příspěvek o významných astronomech — členech erfurtské Akademie napsal opět J. Kiefer (str. 79—84).

Autorem materiálově bohaté studie o zubním lékaři C. Haunovi (1832—1899) je zubní lékař D. Romeick, kterému jeho odborná erudice umožnila výstižně zhodnotit význam tohoto erfurtského stomatologa pro rozvoj čelistní chirurgie (str. 85—111). Trojice autorů (dva pracovníci oddělení dějin lékařství H. R. Abe a E. Schwanitzová spolu s asistentem radiologické kliniky v Geře A. Köthem) sestavila podrobnou bibliografii významného průkopníka moderní biliární chirurgie prof. H. Kehra (1862—1916), (str. 111—129).

Přehled významných dat z třicetileté historie Lékařské akademie v Erfurtu, přinášející údaje o akademických funkcionářích, čestných doktorátech, nositelích různých vyznamenání, množství propůjčených akademických titulů, akademických slavnostech a družebních vztazích, sestavili pracovníci rektorátu pod vedením rektora W. Usbecka (str. 129—137). Ředitel ústavu patologické biochemie K. Thielmann spolu s vědeckým pracovníkem oddělení dějin lékařství H. Schmidtem se zamýšlejí nad aktuální otázkou významu přírodních a společenských věd při výchově budoucích lékařů (str. 137—149). Emeritní profesor patolog H. Güthert se zabývá ve studii Pathologie einst und jetzt (str. 149—167) vymezením a postavením svého oboru zhruba od 18. století po současnost. Rozsahem nevelká studie je koncipována na základě velmi obsáhlé světové literatury, zabývající se touto problematikou (autor cituje 88 titulů). Tři chirurgové (W. Usbeck, B. Topf a B. Usbeck) jsou autory přehledné studie o vývoji chirurgie v Erfurtu od středověku až po současnost (str. 167—203). Nejpřínosnější jsou kapitoly pojednávající o poválečném rozvoji tohoto oboru na chirurgické klinice, na němž se autoři osobně podíleli a podílejí. Rektor W. Usbeck shrnuje ve stručném přehledu plodné styky Lékařské akademie v Erfurtu s lékařskou univerzitou budapešťskou za léta 1963—1983 (str. 203—209).

Autorem posledních čtyř statí je H. R. Abe; v prvé shrnuje u příležitosti 25. výročí založení oddělení dějin lékařství erfurtské Lékařské akademie stručné dějiny této instituce, jejího umístění, personálního obsazení i pracovního zaměření (str. 209—215). V další stati zpracoval kalendář významných výročí erfurtské Lékařské akademie, připadajících na pětiletí 1986—1990 (str. 215—223). Z téměř nepřehledného počtu historických publikací, které v NDR vyšly v souvislosti s výročím M. Luthera, vybral Abe pro svoji anotaci práce týkající se erfutské univerzity, především v době Lutherových studií a období humanismu a reformace (str. 223—234). Sborník zakončil nekrologem věnovaným F. Wiegandovi, erfurtskému městskému archiváři (str. 235—239).

Jako všechny předchozí svazky i tento se vyznačuje dokonalou grafickou úpravou a bohatou fotodokumentací.

Ludmila Hlaváčková — Petr Svobodný

Hilde de Ridder-Symoens, Deutsche Studenten an italienischen Reschtfakultäten (Ein Bericht über unveröffentlichtes Quellen- und Archivmaterial), Ius commune XII, (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte Frankfurt am Main), Frankfurt a. M. 1984, s. 287—315

Mimořádně závažný příspěvek zpřístupňuje badatelům univerzitních dějin málo známou část odkazu rakouského právního historika Arnolda Luschina von Ebengreuth (1841—1932). Tento štýrskohradecký profesor zanechal kartotéky k repertoriu německých studentů práv na italských univerzitách.[1]) Materiál je dnes uložen v Institutu Maxe Plancka ve Frankfurtu n. M. a zůstal zatím nevyužit

[1]) Luschin sám publikoval jen údaje o rakouských studentech, a to ještě jen ve formě sumárních výtahů v Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich, N. F., XIV—XIX, Wien 1880—1884.

s výjimkou Weigleho nedokončené práce o německých studentech v Itálii.[2])

Autorka této vlastně badatelské zprávy[3]) informuje o rozsahu, povaze a spolehlivosti Luschinových karet (je jich celkem 23 500 a zachycují přes 14 tisíc studentů) a co je nejdůležitější, poskytuje klíč k jejich užívání, dešifrujíc systém kódů a zkratek. Excerpta zachycují nejen všechny studenty z Říše a rakouských zemí, ale také z Nizozemí, Pruska, Slezska a hlavně též z Čech a Moravy, v úplnosti do 1630 a z největší části i pro období 1631—ca. 1730. Maximalistický přístup Luschinův umožňuje najít v kartotékách i studenty neprávnických fakult, např. studenti v Padově byli excerpováni kompletně. S výše uvedeným chronologickým a teritoriálním omezením najdeme zde tedy téměř všechny studenty v Itálii.

Úctyhodný přínos Ridder-Symoensové představuje seznam a popis všech univerzitních pramenů, které obsahují jména německých a dalších studentů se speciálními odkazy na míru jejich vytěžení v Luschinových excerptech. Nechybí ani upozornění na novější edice z těchto pramenů, s nimiž je třeba Luschinův materiál průběžně konfrontovat. Zpracovány byly tyto univerzity: Boloňa, Ferrara, Padova, Pavia, Perugia, Pisa a Siena, v omezené míře Fermo, Macerata, Parma, Řím.

Ridder-Symoensová oceňuje závěrem metodickou modernost Luschinova přístupu k látce, nešlo mu totiž o vynikající jedince — propagátory římského práva, nýbrž o kvantitativní zpracování všech, kteří přišli jako studenti do styku s římskoprávními naukami v Itálii. I když svůj materiál sám už v plné míře nevyužil, jeho intence předjímá současné prosopografické metody. Možnosti využití Luschinem nashromážděných údajů pro moderní dějiny vzdělanosti a sociální dějiny vůbec jsou obrovské, materiál se nabízí i pro počítačové zpracování. Vůbec pak nelze dostatečně zdůraznit význam, jaký by mělo vytěžení údajů o českých a moravských studentech (Ridder-Symoensová „vytáhla" během šestiměsíční intenzivní práce všechny nizozemské studenty). Úplný přehled frekvence italských univerzit z našich zemí, o níž máme doposud na základě několika sond jen velmi neúplné představy, neměl by zdaleka důležitost jen pro univerzitní dějiny jako takové, ale ještě více pro dějiny práva, uměnovědné disciplíny, dějiny exaktních věd a další obory. Luschinovy kartotéky tuto možnost nabízejí.

Zdeněk Hojda

[2]) F. Weigle otiskl plán své práce a výklad své metody v první části studie Deutsche Studenten in Italien, QFIAB XXXII, 1942, s. 117—123.

[3]) O jejich studiích k univerzitním dějinám bylo souborně referováno v AUC—HUCP 24/2, 1984, s. 93—101.

R. Bastiaanse — H. Bots — M. Evers (red.), **Tot meesten nut ende dienst van de jeught. Een onderzoek naar zeventien Gelderse Latijnse scholen ca. 1580—1815.** De Walburg Pres, Arnhem 1985, 360 s.

Nizozemská historiografie věnuje dějinám školství a vzdělanosti velkou a soustavnou pozornost. V poválečné době spadá prvá velká vlna publikací do 50. let. Tehdy vyšla Postova syntéza o nizozemském školství, kniha P. N. M. Bot o vztahu humanismu a vzdělanosti v Nizozemí, Fortgensova práce o středověkém latinském školství a Kniperův rozbor holandského „schoolorde" z r. 1625. Druhá vlna prací se od 70. let zaměřila spíše na univerzitní vzdělání nizozemské mládeže doma i v zahraničí. Sem spadá velká edice matrik německého národa v Orleánsu, kterou vydávají a řadou studií provázejí C. M. Ridderikhoffová, H. de Ridder Symoensová a D. Illmer (srovnej recenzi Z. Hojdy, HUCP 24/2, 1984, s. 93—101), nebo kniha biogramů Noordbrabantse Studenten 1550—1750, Tilburg 1979, kterou zpracovali H. Bots, I. Matthey a M. Meyer. Zájem se však znovu obrací i k nižšímu školství, jak o tom svědčí studie E. P. de Booy, věnované školství měst provincie Utrecht, nebo van

Nauwealaertsova studie o školách v 'sHertogenbosch. Od P. T. F. M. Boekholt pochází přehled vývoje školství v provincii Geldern od konce 18. přes polovinu 19. století.

Po Frijhoffově knize o postavení univerzitně vzdělané inteligence v nizozemské společnosti let 1575—1814 (rec. Z. Hojdy v HUCP 23/1, 1983, s. 105—109) dostává se nám do rukou pozoruhodná kniha věnovaná tentokrát latinskému městskému školství. Kolektiv diplomantů a pedagogů Ústavu pro dějiny intelektuálních vztahů západoevropských zemí podnikl rozsáhlý archivní výzkum, na jehož základě byl vypracován soubor monografií sedmnácti městských latinských škol provincie Geldern.

Záběr výzkumu je shodný s perspektivou Frijhoffovy knihy: sahá od prosazení reformace v oblastech dobytých na španělské armádě až po radikální reformy latinského školství v době zániku republiky po napoleonských válkách. Způsob zpracování „portrétů" jednotlivých škol závisel samozřejmě na dochovaných pramenech, v zásadě byl však dodržen jednotný metodický postup a shodné členění problematiky: pozornost byla věnována školám jednotlivých měst v období předreformačním, v chronologickém sledu byly vylíčeny dějiny školy během zkoumaného časového úseku, poté byla sledována správa školy a její vnitřní organizace, finanční otázky a nakonec obsah, resp. způsob výuky. V závěru každé monografie školy byly uvedeny použité archivní fondy a otištěn přehled zjištěných pedagogů (práci věnovanou sociální pozici těchto učitelů ohlašuje v knize R. Bastiaanse).

Dílčí zjištění jednotlivých monografií shrnula pak trojice Bastiaanse — Bots — Evers v hutné úvodní studii. Zmiňme zde alespoň některé její významnější momenty: dominujícím předmětem byla po celých dvěstěpadesát let latina, do jisté míry též řečtina a s oběma jazyky spojené reálie. Aktivní znalost latiny, která byla podmínkou vstupu na univerzitu, bylo na městské škole možno získat s vynaložením menších finančních prostředků než u domácího preceptora nebo na škole soukromé. Většina žáků na univerzitní studia ovšem nepretendovala a svoji rok nebo dva trvající návštěvu latinské školy spojovala spíše s perspektivou zlepšení své sociální pozice (srovnej s. 26.). Jen menší část chlapců absolvovala proto úplný kurs latinské školy.

Množství žáků nebylo patrně vysoké. Celkové počty jsou známy sice až pro 18. stol., kdy i na větších městských školách studovalo současně jen okolo třiceti žáků při roční inskripci zhruba deseti chlapců; ani v 17. stol., kdy byly nižší třídy více frekventovány, nebyla však návštěva masová. Školy provincie Geldern se v tomto směru nikterak neodlišovaly od ostatního Nizozemí: i v Amsterodamu bylo r. 1801 registrováno jen 97 žáků latinských škol.

Městské školství stojící pod intenzívním dohledem kalvínské církve bylo financováno z majetku konfiskovaného katolické církvi a spravovaného nyní městy. Uveďme, že platy rektorů přesahovaly okolo r. 1600 na větších školách 400 zl., na malých školách se dvěma či třemi pedagogy byly asi poloviční. Vedle stálých příjmů je u všech učitelů potřeba počítat s bytem a naturáliemi v celkové roční sumě zhruba 100 zl. Nevelký dodatečný příjem znamenalo oproti tomu školné vybírané od žáků. Nominální platy pedagogů stouply do r. 1700 takřka na dvojnásobek, mírně rostly i později.

Základem výuky na latinské škole byla — podle gelderské synody r. 1599 — latinské i holandské přednášení heidelberského kalvínského katechismu. Sjednotit výuku a pomůcky klasických jazyků či základů filozofie se za celou dobu nepodařilo. Od konce 17. stol. začala ve vzrůstající míře latinské škole konkurovat „francouzská" škola. Ta spojila triviální výuku s francouzskou místo latinskou propedeutikou, dále s přípravou pro některá řemesla a s výukou angličtiny a němčiny. Rok 1815 znamenal pak radikální proměnu vžitých struktur.

I když lze vlastních výsledků nizozemských historiků u nás využít pouze pro opatrnou komparaci, jedno jejich práce prokazují zcela nezvratně: je v silách poměrně nevelkých kolektivů badatelů, aby v krátkém časovém období zvládli zpracování relativně vyčerpávajícího souboru pramenů pro poměrně velkou geografickou oblast v perspektivě takřka celého raného novověku a prezentovali výsledky výzkumu o širší než lokální platnosti. Obdobný český pokus by tedy snad také nebyl zbytečný.

Jiří Pešek

Norbert Conrads, Ritterakademien der frühen Neuzeitt. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert, Göttingen, Vandhoeck + Ruprecht 1982, 414 s.

Neutěšený stav většiny evropských univerzit v průběhu 17. a první polovině 18. století, který lze označit jako značný úpadek či přinejmenším stagnaci, byl už v době nedávno minulé v odborné literatuře mnohokrát konstatován a vykládán. Proto se někteří badatelé rozhodli věnovat svůj zájem více než oněm zaostávajícím školám, žijícím spíše ze slavných tradic, institucím nového typu, které vznikaly na prahu novověku. Mezi ně patří významnou měrou právě tzv. rytířské akademie, vychovávající mladé šlechtice v pozdně humanistickém duchu, připravující ke službě ve vojsku i u dvora. „Rytíř" nové doby už nesměl oplývat jen tělesnou silou a obratností, ale musel také zvládnout potřebnou sumu vědomostí. Rytířské akademie prodělaly rozkvět zejména v 17. století, byly vítaným progresívním prvkem oživujícím soustavu tehdejšího školství. Na druhé straně ovšem nutně vedly svou stavovskou výlučností k izolaci šlechty a tato skutečnost byla také jednou z hlavních příčin, jež přispěly k ztrátě jejich důležitosti už od počátku 18. století, zejména v těch případech, kdy akademie nebyly schopny přizpůsobit své učební plány změněným požadavkům a akceptovat přínosy průkopnické se rozvíjejících exaktních věd. Jejich život některých institucí byl pak způsoben i nedostatečným finančním pojištěním či ztrátou aktivních mecenášů.

Objemné dílo N. Conradse seznamuje čtenáře v co největší šíři s vývojem rytířských akademií v Evropě, počínaje od nesmělých počátků v renesanční Itálii a novátorského přínosu Françoise de la Noue a jeho projektu na vzdělávání šlechtické mládeže (1587). Velkou pozornost věnuje autor pochopitelně především Říši (Tübingen, Kassel aj.), ale neopomíjí ani další důležité školy (Besançon, Turín ad.). Samostatnou kapitolku vyhradil dvěma založením Albrechta z Valdštejna v Jičíně a meklenburském Güstrowě, které však nepřežily ani svého fundátora. V souvislosti se sledováním šlechtických akademií zdůrazňuje i význam tzv. kavalírských cest, které byly nedílnou součástí vzdělání mladíků ze vznešených rodin. V tomto období směřovaly především do Itálie.

K přiblížení každodenního života na akademiích uvádí autor příklady z výuky i mimoškolních zábav na „Academia Reale" v Turíně, téměř ve stylu Z. Wintera. Vedle toho však přináší i podrobné rozbory regionálního původu studentů (Tübingen), frekvence posluchačů (Sorø) i ekonomických základů některých fundací a sleduje také studijní výlohy.

Práce N. Conradse se vyznačuje pravou německou důkladností, je podložena znalostí starší literatury a hlavně samostatným mnohaletým archívním výzkumem (v NSR, Dánsku a Itálii). Nedílnou součástí díla je bibliografická příloha, kde se vedle souhrnného přehledu základních pramenů a literatury nachází podrobný soupis vydaných pramenů a literatury vztahujících se k jednotlivým evropským rytířským akademiím. Zvláště jsou přitom evidovány školy na území někdejších německých mluvících zemí (mezi nimi vedle již vzpomenutého Jičína i Praha, Olomouc a Žďár nad Sázavou), zvlášť ostatní, tj. školy v Belgii, Francii, Dánsku, Anglii, Holandsku, Itálii a Polsku.

Conradsovo dílo je vskutku vyčerpávající a lze ho doporučit vážným zájemcům

o kulturní historii.[1]) Ovšem populární knihou lehkého, byť odborného čtení se jistě nestane.

Ivana Čornejová

H. H. Egglmaier, Geschichte der pharmazeutischen Ausbildung in Österreich, Teil 1, Die Ausbildung der Apotheker und Pharmazeuten in den Ländern des Habsburgreiches bis 1853. Publikationen aus dem Archiv der Universität Graz, Band 14/1, Graz 1985, 202 s.

Monografie, jejímž autorem je pracovník oddělení rakouských dějin vědy a kultury a univerzitního archivu ve Štýrském Hradci, tvoří prvou část chystaných celkových dějin vzdělání lékárníků a farmaceutů v rakouském soustátí. Jako všechny práce tohoto autora vychází z bohaté pramenné základny i bezpečné znalosti literatury, zabývající se sledovanou problematikou.

Práce je rozvržena do sedmi kapitol (2.—6. jsou členěny na další podkapitoly), přičemž prvá (str. 3—6) je velmi stručným přehledem počátků lékárnictví v habsburských zemích ve srovnání s poměry ve Francii, Itálii a Čechách (cca do 16. stol.), poslední (str. 108—110) je třístránkovým souborem výsledků, k nimž autor dospěl.

Druhá kapitola (str. 7—23) je věnována požadavkům na vzdělání lékárníků v německých a habsburských zemích zhruba do poloviny 18 století. Zabývá se různými lékárenskými řády (od 14. stol.), vlivem lékařských fakult na lékárníky, patrným od počátku 15. století, a různými dekrety a nařízeními, která se týkala lékárníků, jejich zaměstnání a pomocníků. Autor zde dochází k názoru, že sice jednotlivá města, lékařské fakulty, stavy i panovníci se snažili zavést dohled nad lékárníky, vymezit jejich vztah k lékařům a ranlékařům, ovlivnit jejich odbornou kvalifikaci atd., avšak až do tereziánských reforem byly tyto snahy málo účinné. Výchova a vzdělání lékárníků se odehrávala v oficínách obdobným způsobem jako u různých řemesel.

Reformám ve vzdělání lékárníků v období tereziánském je věnována třetí kapitola (str. 24—40); jsou zde rozebírány spolu s ostatními závažnými reformami v oblasti zdravotnického školství a veřejného zdravotnictví. Tyto reformy zahrnovaly mj. povinné zkoušky lékárníků na lékařských fakultách a snažily se zasáhnout i do organizace lékárnictví, avšak nová zákonná ustanovení byla většinou obcházena a k jejich realizaci docházelo pozvolna až v obdobích následujících.

Další kapitola (str. 41—64) se zabývá výchovou lékárníků na přelomu 18. a 19. století. Rozebírá z tohoto hlediska činnost studijní revizní dvorské komise a studijní řády pro lékařské fakulty, zejména z roku 1804, který poprvé zavedl povinné studium farmacie na univerzitách. Následující kapitola (str. 65—80) objasňuje význam zavedení doktorátu chemie v roce 1812 (který mohli získávat jen farmaceuti), nových nepovinných přednášek prohlubujících vzdělání farmaceutů a nového studijního plánu z r. 1833, který ovšem neodpovídal novým trendům ve vývoji tohoto oboru.

Poslední kapitola (str. 81—110) se věnuje období let 1833—1853. Od poloviny 40. let minulého století se vedly na různých fórech diskuse o reformě lékařských studií a v jejich rámci i o reformě výuky lékárníků, které vrcholily v revolučních letech 1848-49. Je škoda, že autor nevyužil i pražského fakultního časopisu Vierteljahrschrift für die praktische Heilkunde, který vycházel od r. 1844 a v letech 1848/49 k němu byla vydávána i zvláštní příloha Forum für Medizinalangelegenheiten, věnovaná právě především reformním návrhům na přestavbu vzdělání zdravotníků všech kategorií, veřejné zdravotní služby, nemocnic atd. Na jeho stránkách nalezneme i zajímavé návrhy, týkající se vzdělání a působení lékárníků. Závěr kapitoly

[1]) Srv. pochvalná recenze v HZ 237/3, 1983, s. 715—719 z pera N. Hammersteina.

tvoří rozbor studijního plánu pro farmaceuty (1853), který představuje určitý mezník v historii jejich vzdělávání.

Protože u nás posud postrádáme odbornou publikaci zabývající se souhrnně výchovou a vzděláním lékárníků v historickém vývoji, představuje práce H. H. Egglmaiera i pro naše historiky farmacie důležitou pomůcku, k níž třeba přihlížet při zpracování této tématiky v našich zemích, kterým autor přirozeně nemohl věnovat takovou pozornost jako německým zemím rakouského soustátí vzhledem k možnostem jazykovým i přístupu k pramenům.

Ludmila Hlaváčková

Jerzy Burchardt, Witelo. Filosofo della natura del XIII sec. Una biografia. Wrocław — Warszawa — Gdańsk 1984, Ossolineum, 86 s.

Ani při sledování kulturních a školských institucí a projevů pokročilého 14. a dalších století není zbytečné pohlédnout se zpět, tím spíš, jde-li o osobu tak mimořádnou, jako byl slezský rodák Witelo (nar. okolo 1230, zemřel před 1292), pocházející ze smíšeného německo-polského manželství. I když nejde o osobu neznámou v dějinách filozofie, přírodních věd, matematiky či medicíny, přesto teprve nedávno se mu dostalo pozornosti, jakou si zasluhuje. O tom, jaká důležitost se této osobě přikládá, svědčí, že na studiu jeho díla se pracovalo ze dvou stran, jak ukazuje jeho hlavní spis De causa primaria paenitentiae in hominibus et de natura daemonum, psaný ve formě listu mistru Ludvíkovi ve Lwówsku Šląskim, který byl vydán takřka současně ze strany italské a autorem anotované biografie (srv. i J. Strzelczyk v Deutsches Archiv f. Erforschung des MAs 36, 1980, s. 613n.). Burchard Witelovi věnoval ovšem pozornost i v jiných rozpravách a jejich završením je jeho italská biografie, která by rozhodně neměla uniknout ani naší pozornosti. Nejen proto, že její hrdina pochází ze země tehdy sousední, ze země, která zanedlouho vstoupila do svazku českého státu, ale i pro svou obecnou důležitost a konečně i proto, že těsně před tragickým koncem Přemysla II. se Witelo stal na čas jeho kaplanem a plnil pro něj i všeliké povinnosti diplomatické, zejména v politickém boji s Rudolfem Habsburským. Základní informace Šustovy — který Witelona kaplana a Witelona filozofa spojuje s jistou rezervou — Burchardt s dobrou znalostí české novější literatury i edic prohlubuje (s. 56nn.). O identitě obou osob po drobném článku F. M. Bartoše ovšem není pochyb. V Burchardtově líčení ožívá tak jeden z osudů středověkých vzdělanců, Witelovy cesty a pobyty v Itálii i jinde ukazují tohoto averroistu v jasnějším světle i proto, že se autorovi v jednotlivostech podařilo rozšířit i faktografii pro výklad biografický. Škoda jen, že kniha není zřetelněji členěna. Prakticky postrádá obsah a nemá ani rejstřík.

Ivan Hlaváček

Grażyna Rosińska, Scientific Writings and Astronomical Tables in Cracow. A Census of Manuscript Sources (XIVth—XVIth Centuries) (= Studia Copernicana XXII), Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łodź 1984, Ossolineum 1984, 561 s. + 44 repr.

Řekne-li se, že systematická práce v oblasti medievistického základního výzkumu v Polsku je pozoru- a obdivuhodná, je to málo. Neboť prakticky každý rok několikrát jsme překvapeni doslova monumentálními edicemi, katalogy, soupisy... Referovaná práce patří nesporně mezi taková díla. Autorka si dala úkolem evidovat všechnu rukopisnou látku z oblasti matematických, přírodních a lékařských věd (pro lékařství si však Rosińska uložila zdrženlivost v tom smyslu, že sem pojala pouze takové texty, které byly součástí rukopisů vědecko-matematicko-přírodovědného rázu, což se zdá být poněkud jednostranné) včetně astronomie, astrologie, zeměpisu, alchymie, farmakologie, pokud nějak souvisejí s kra-

kovskou univerzitou, pochopitelně především v 15. a 16. století. Tento vztah může být dle autorky trojího rázu: 1) jde o dílo krakovského autora, 2) rukopis byl opsán členem krakovské univerzity, byť třeba mimo ni či 3) rukopis patřil členu krakovské univerzity. Toto široké pojetí je nepochybně oprávněné, i když je možno namítnout, že ani tak se nemohlo podařit (a autorka sama to ví jistě nejlépe) postihnout vše, protože zejména v druhé a třetí skupině u mnoha i dochovaných rukopisů prostě takové atribuce mohou velmi snadno chybět. V úvodu je pak vedle vlastní Jagellonské knihovny uvedeno jmenovitě jednadvacet dalších knihoven, které byly předmětem výzkumu, z toho ještě dvě polské a také dvě československé. V té souvislosti je třeba litovat, že příslušná zmínka je tak stručná, protože výčet vzbuzuje četné otázky. V soupisu chybí řada důležitých knihoven; znamená to, že v nich autorka nic nenalezla, či byly z nějakých důvodů vynechány? Protože postrádáme i takové knihovny jako třeba Univerzitní knihovnu ve Vratislavi, leningradskou Knihovnu Saltykova-Ščedrina a z našich pražskou Knihovnu Národního muzea, knihovny olomoucké a brněnské, je pravděpodobnější druhá eventualita, neboť těžko si představit, že by tu nebylo nic ze širokého záběru autorčina (ovšem v indexu rukopisů jsou uváděny, i když ojediněle, i některé další knihovny včetně jednoho rukopisu vratislavské univerzitní knihovny, takže čtenář zůstává v jakési nejistotě).

Jádro díla tvoří alfabetický seznam incipitů a explicitů příslušných vědeckých děl (resp. někdy jen drobných textů) bez ohledu na autora, obsah či provenienci. Tento seznam má celkem 2392 položek. Ve skutečnosti jich bude o několik desítek méně, protože autorka očíslovala — myslím že zbytečně — i všechna hesla odkazová. Toto alfabetické jednotné řazení je ovšem na jedné straně výhodné pro katalogizátory rukopisů, nicméně do jisté míry to ztěžuje práci nad vlastním myšlenkovým bohatstvím krakovské almae matris, protože věci domácí i cizí se vlastně neorganicky prolínají (je třeba mít stále na mysli výše už zmíněnou fragmentárnost druhé a třetí skupiny a to, že nepochybně leccos z toho, co nutně na krakovské univerzitě bylo známo, nemohlo být pramenně doloženo). Výhodnější by tak asi bylo oddělení těchto textů do samostatných skupin, i když lze namítnout, že u množství drobných textů nelze s určitostí rozhodnout tak či onak a proto možná zvolené rozdělení bylo opravdu nejvhodnější. Ale v každém případě z toho vyplývá neodbytně jeden požadavek, totiž že těchto i dalších otázek (i technického rázu) se autorka měla dotknout v úvodu svého díla. Neboť pouhé dvě stránky, které práci uvádějí (vedle dvanáctiřádkové předmluvy Pawła Czartoryského) tu nemohly dostačit. Nadto důležitá informace je uložena v takřka zašifrovaném Postscriptu na s. 559. Tam se totiž praví, že kodikologické informace o rukopisech, jež jsou předmětem autorčina zájmu v této knize — včetně vlastnických poznámek, rejstříku slov aj. — by se měly stát spolu s případnými doplňky základem k další knize. To je ovšem vítaná zpráva, a proto vlastně jsou naše poznámky formulovány diskusně, aby je autorka mohla vzít v úvahu; rozhodně nechtějí být diskusí pro diskusi, naopak byly inspirovány úctou k práci, kterou vykonala.

Ale je třeba se vrátit k popisu, který v poznámkách uvádí signaturu a rozsah díla, časové zařazení rukopisu. Někdy tu trochu bizarně vyhlížejí indexová čísla u uváděných staletí, neboť obsahují čísla od jedné až do devíti, z čehož lze usuzovat — konkrétní informaci o tom jsem rovněž nenalezl — že znamenají desetiletí. Upozorňuji na to proto, že uživatel katalogů je zpravidla zvyklý, že jednička znamená první a dvojka druhou polovinu století. Tu ovšem přicházejí dotazy, jak se toto relativně velmi přesné zařazení autorce podařilo, víme-li, jaká je s pozdněstředověkými a raněnovověkými rukopisy z tohoto hlediska potíž, a když u rukopisů přesně datovaných autorka správně uvádí rovnou uvedená data. A konečně tu přichází stručná informace o dílu, mající základní důležitost, občas i s odkazy na literaturu.

Po této základní první části (čítá na 450 stran) přichází část druhá, která v šesti oddílech obsahuje edice různých astronomických, astrologických a matematických tabulek. Práci pak uzavírají tři rejstříky: osob, obsahu a rukopisů. Do rejstříku obsahového je pak integrován i jakýsi rejstřík místní, což je důležité i z našeho hlediska, protože je tu dosti rozsáhlé heslo Praha (s. 550).

Nemůžeme-li probírat práci soustavně, je třeba aspoň konstatovat, jak to vypadá s českou látkou, neboť, žel, příliš často se musíme doslova „přižívovat" na soustavných výzkumech cizích, nemajíce vlastní... Z pražské kapituly tu je jeden rukopis, z pražské Státní knihovny jsou rozepsány čtyři, vesměs však jsou citovány nikoliv signaturami, ale čísly v příslušných tištěných katalozích, které však nikde nejsou uváděny (absence tištěných katalogů je ovšem takřka obecná), aniž by byl citován aspoň nějaký jiný jejich soupis. Tato připomínka není samoúčelná. Neboť např. č. 373 přináší údaje z pražského rukopisu StK X E 19 s vítanou edicí historiografických poznámek o živelných pohromách v husitské Praze, jež Truhlář přináší částečně jen ve výtahu, přípisek z r. 1488 pak čte *Petr Magistrum Mathiam Wylemsem (Wylnensem?)*, Truhlář však *Wylemoviensem*. Pokud vidím, není tento text zachycen ani v rejstříku na s. 557, takže možno vyslovit domněnku, že text sám je bohatší než ukazuje rejstřík.

Ale všechny tyto připomínky, i když by bylo lze je rozmnožit, nemají a nemohou než sloužit jako podněty k doplňkům a opravám pro případný druhý svazek. Jeho vydání by bylo dalším vážným ziskem nejen pro dějiny věd a kultury v Polsku na přechodu středověku a novověku, ale rovněž i pro nás. Zda k tomu něco podobného budeme s to připojit? O tom, že bychom měli co, není třeba pochybovat.

Ivan Hlaváček

Fritz K. Ringer, Education and Society in Modern Europe. Bloomington and London, Indiana University Press 1979, 370 s.

Mnoho, snad až příliš mnoho materiálu obsahuje kniha, která si postavila velice náročný cíl — komparativní sociální dějiny školských soustav ve dvou evropských zemích v 19. a 20. století. Těmito zeměmi, pro něž byl školský systém prozkoumán důkladně, bylo Německo a Francie. K situaci v Anglii a Spojených státech bylo přihlédnuto jako ke srovnávacímu materiálu, k ostatním evropským zemím přihlíženo nebylo. Nicméně najdeme v Ringerově knize velké množství statistických tabulek opřených o státní statistiky a ukazujících přesvědčivě, jak se ve sledovaném období vyvíjela struktura studentů vysokých škol podle jejich sociálního původu. Autor rovněž věnuje pozornost proměnám sociálního postavení inteligence, která v 19. století měla vysokou společenskou prestiž, jež nebyla vždy doprovázena odpovídajícím podílem na majetku a moci. Období po roce 1945 je ve všech sledovaných zemích (ve Velké Británii však v menší míře než v ostatních) poznamenáno návalem na vysoké školy a výrazným růstem podílu graduovaných absolventů univerzit v dorůstajících generačních vrstvách. S tímto procesem je pochopitelně spjato riziko snížení intelektuálního standartu lidí s vysokoškolským diplomem a také snížení jejich společenského statusu.

Ringerovy sympatie patří takovému modelu školského systému, který zaručuje maximálně rovné šance v přístupu ke vzdělání pro všechny bez ohledu na jejich třídní původ a sociální pozadí. Proto je stoupencem maximálního uplatňování inteligenčních testů a jiných forem prověřování talentu a znalostí, které by učinily přístup na vyšší (a také na lepší) školy pokud možno nezávislým na sociálním prostředí, z něhož student vychází. Historická argumentace, která dokládá tyto autorovy téze, je bohatá, je však na ní patrno, že je výsledkem

pilné a soustředěné, ne vždy však plně zasvěcené a proto dostatečně kritické práce studentů. Ringerovy tabulky ukazují, že vývoj koncem 19. a v 1. polovině 20. století vedl k růstu zájmu o vysokoškolské vzdělání na jedné straně u dětí učitelů, nižších úředníků a zřízenců, a na druhé straně u dětí z obchodnických a podnikatelských rodin (kdyby zde byly kombinovány ukazatelé sociálního původu s údaji o pohlaví, ukázalo by se, že na růstu zájmu o vysokoškolské vzdělání v zámožných vrstvách se nemálo podílelo studium dcer), jen v malé míře však u dělnických dětí.

Kritické poznámky na okraj knihy Ringerovy nemohou ovšem zastínit skutečnost, že každý, kdo se bude zabývat problémem demokratizace vzdělání, bude k ní muset přihlédnout jako ke zdroji přebohatého materiálu i bystrých, podnětných myšlenek.

Jan Havránek

Zbygniew Ogonowski, Filozofia szkolna w Polsce XVII wieku, Warszawa PAN 1985, 174 s.

Filozofie 17. století nepatří v zahraničí zdaleka k zanedbávaným tématům. Ovšem pozornost bývá věnována spíše velkým myslitelům jako Descartesovi, Hobbesovi, Newtonovi, Leibnizovi a dalším. Poněkud stranou stála tzv. školská filozofie — nauka, která byla přednášena na různých typech vysokých a vyšších škol. A byla to právě tato filozofie, která největší měrou ovlivňovala širší masy vzdělanců, neboť mnohdy převratné myšlenky špičkových filozofů jen velmi pomalu pronikaly do posluchárен. Na univerzitách, gymnáziích a jiných učilištích i nadále převládal aristotelismus v několika modifikacích; scholastika prožívala období svého druhého rozkvětu.

Z. Ogonowski se snaží vyplnit mezery v našich znalostech a zpravuje o výuce filozofie na vzdělávacích institucích někdejšího polsko-litevského státu. Přitom mohl navázat na kvalitní starší studie[1] a podat syntetizující přehled tématu. Ogonowski si neklade za cíl hlubší proniknutí do dílčích otázek problematiky, ale usiluje o dosažení celkového obrazu na základě stávajících znalostí.

Úvodem stručně popisuje situaci v Evropě a uvádí hlavní filozofické směry uplatňované jak na katolických, tak na protestantských školách. V návaznosti na tuto pasáž pak líčí hlavní rysy školské filozofie v samotném Polsku. Všímá si hlavně nejvýznamnějších středisek, jako byly krakovská univerzita, akademie v Zamości, univerzita ve Vilně a jiné jezuitské koleje a důležité školy dalších církevních řádů; či gymnázia v Toruni, Gdaňsku, Elblągu, Leszně a Rakowě, která zde zastupují čilý protestantský živel.

Druhou část práce autor vyhradil čelným polsko-litevským představitelům jednotlivých filozofických směrů od jezuitských scholastiků po první následovatele Descartesových idejí. České čtenáře může zaujmout, že podstatné místo určil Ogonowski J. A. Komenskému (s. 124—134) a V. Magnimu (s. 137—142) — předním odpůrcům aristotelismu působícím na polském teritoriu.

Nevelká knížka Z. Ogonowského není objevným badatelským výbojem, ale přehlednou informativní příručkou, která, zaměřena na „školskou filozofii", může sama posloužit jako školní učebnice. Je to drobný příspěvek do narůstající řady prací vztahujících se k poznání myšlenkové úrovně na evropských vyšších školách v období baroka.[2]

Ivana Čornejová

[1] Za jiné uvádím sborník Nauczanie filozofii w Polsce XV—XVIII wieku, red. L. Szczucki, Warszawa — Kraków — Gdańsk 1978, refer. HUCP 19/2, 1979, s. 91—95.

[2] Z novějších studií týkajících se našich západních sousedů připomínám např. dílko N. Hammersteina, Universitäten des Heiligen Römischen Reiches deutscher Nation als Ort der Philosophie der Barock, Studia Leibnitiana 23, 1981, s. 242—262.

Witold Jakóbczyk, Towarzystwo naukowej pomocy w Wielkopolsce 1841—1939. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1985, 160 s.

Jakóbczykova knížka je věnována nejstarší národně kulturní organizaci Poláků pruského záboru. Towarzystwo vzniklo r. 1841 v Poznani s cílem podpořit systémem stipendií studia polské mládeže. Organizátorům v čele s K. Marcinkovským šlo o modernizaci polské společnosti záboru — složené zatím převážně z rolníků. V tomto směru nalezlo TNP oporu i v představitelích pruské správy, kteří měli za to, že Poláci s německým vzděláním snáze podlehnou germanizaci. Základem Towarzystva se v chudém Poznańsku stali polští zemané a především kněží. Střední městské vrstvy, úřednictvo a inteligence v době založení TNP jako sociální skupiny prakticky neexistovaly. Konstituovaly se jen pozvolna a majetkově i donátorsky se významněji prosadily až mezi válkami.[1]

V období od svého založení do prvé světové války umožnilo TNP absolvovat střední a vysoké školy více než šesti a půl tisícům polských stipendistů. Mezi válkami přibylo dalších 1200 absolventů. Jestliže jádro donátorů a organizátorů TNP tvořili po celou dobu zemané, kněží a nečetní představitelé svobodných povolání, mezi studenty (uspokojit se podařilo zhruba třetinu až dvě třetiny petentů) převažovali synové venkovské i městské maloburžoazie, drobného úřednictva a učitelů. Studijní zájmy stipendistů vedení TNP direktivně neovlivňovalo, snažilo se na mládež působit pouze přesvědčováním a informacemi o potřebách polské společnosti i o možnostech umístění absolventů jednotlivých oborů. Po celé století působnosti TNP dominoval mezi mládeží — navzdory praktickým intencím vedení — zájem o studium teologie, o něco slabší byly vyrovnané skupiny studujících na medicíně, právech a filozofii. Jen pozvolna stoupal neveľký počet stipendistů na zemědělsko-lesnických a veterinárních fakultách stejně jako na školách obchodních a na polytechnikách. Významnější kontingent stipendistů odcházel na učitelské ústavy, podporována byla i rozsáhlá skupina vyšších gymnazistů. Stejně jako u volby oboru, také při výběru školy dávalo představenstvo TNP studentům značnou volnost. Naprosto běžná byla častá peregrinace mezi vysokoškolskými ústavy celého Německa. Stabilizace nastala až v nezávislém Polsku, kdy většina studentů zůstávala na školách západního Polska, případně odcházela do Varšavy.

[1] W. Molik, Kształtowanie się inteligencji polskiej w Wielkim Księstwie Poznańskim 1841—1870, Warszawa — Poznań 1979.

Autor v práci založené především na rozboru výročních zpráv TNP a na dobovém tisku (aktový materiál se nedochoval) podrobně probírá organizační vývoj, politické, finanční i společenské okolnosti působení TNP, sleduje a vysvětluje krize i konjunktury společenského mecenátu. Skupina dárců zůstávala trvale nevelká — byli to lidé působící i v ostatních dobročinných, kulturních a politických společnostech, celek národa se zainteresovat nepodařilo. Chudé vrstvy města i vesnice byly ochotny přispívat masovými sbírkami pouze na účely národně církevní. Kulturně orientovaný národní mecenát zůstal většině chudých poznaňských Poláků po celé studované období něčím zcela cizím.

Druhá linie autorova zájmu se týká studentů, jejich původu, studijní orientace, uplatnění a zapojení do práce pro národní cíle. Podařilo se tu ukázat, jaký ohromný význam mělo TNP pro tvorbu polské inteligence v pruském záboru. Značný — i metodický — význam mají však též zjištění, co limitovalo rozvoj působení TNP, jaké obtíže uvnitř polské společnosti Poznaňska museli přemáhat pracovníci centrály i okresních komisí TNP.

Českého badatele zaujme kniha vedle srovnávacích aspektů především jako ukázka dobré práce s pramenem u nás opomíjeným — s výročními zprávami.

Jakóbczyk ukázal, že při komplexním zpracování, konfrontaci s obecnými dějinami regionu a s názory dobové publicistiky umožňuje takovýto pramen podat obraz mimořádné zajímavosti. Škoda, že knížka bez poznámkového aparátu věnovala prameni jen letmou pozornost. Není tak možno zjistit, zda dílčí tabelární přehledy a zajímavé přílohy přinášejí vše, co bylo možno z pramene vyzískat, nebo zda autor pouze vybíral příklady a rezignoval na podchycení situace v perspektivě celého období.

Jiří Pešek

Irena Homola, „Kwiat społeczeństwa . . ." Struktura społeczna i zarys położenia inteligencji krakowskiej w latach 1860—1914, Wydawnictwo literackie, Kraków — Wrocław 1984, 455 s.

I. Homola patří k čelným polským badatelům v oblasti dějin moderní polské inteligence.[1]) Kniha o sociální struktuře a společenském postavení krakovské inteligence se vřazuje do série prací věnovaných v Polsku tomuto tematickému okruhu — vedle řady monografií vázaných k významným městům nebo k jednotlivým oblastem vycházejí nyní již zcela pravidelně ve Varšavě k dějinám inteligence sborníky redigované profesorkou R. Czepulis-Rastenis.[2])

Kniha o intelektuálním „výkvětu společnosti" Krakova je rozdělena na celkem 15 kapitol a kapitolek soustředěných do třech oddílů: veřejná služba a profese se stálým platem, svobodná povolání, umělecké obory. Každá z kapitol je zpracována do podoby drobné monografie tématu, vzájemné širší vazby zůstávají minimální. Úvod stručně charakterizuje přerod ospalého padesátitisícového města s duševními pracovníky v počtu asi 1500 osob ve zhruba trojnásobně velkou sídelní aglomeraci před světovou válkou. Inteligence, která si na přelomu století udržovala v tomto úředničko-vzdělaneckém centru zhruba patnáctiprocentní podíl mezi všemi pracujícími, čítala r. 1910 na 6700 lidí. Syntetický pohled na krakovskou inteligenci nepodává však ani závěr knihy, kde se autorka pokusila spíše zdůraznit některé pozoruhodné jevy než shrnout zápla-vu dílčích zjištění.

Základním schématem, podle něhož je zpracována každá kapitola knihy, je členění látky do šesti okruhů: počet pracovníků toho kterého oboru v Krakově, demografické charakteristiky této skupiny, vzdělání a požadovaná kvalifikace, charakter a náročnost práce v oboru spolu s otázkou výdělků a životní úrovně, pátý okruh je věnován spolkům, poslední pak společenské pozici každé skupiny. Základnou pro zpracování prvých dvou paragrafů se stala rešerše sčítacích archů obyvatel Krakova ze sčítání lidu let 1880 a 1910. Své výsledky autorka konfrontovala s dobovou statistickou literaturou a se zprávami jednotlivých komor, gremií a spolků. Pro knihu má velký význam zpracování rozsáhlého korpusu dobové normativní literatury a ohlasů haličského tisku na zákonné úpravy kvalifikačních požadavků, délky praxí či počtů státem regulovaných míst v některých oborech. Jako zdroj dodatkových informací prosopografických výzkumů použila Homola též korespondencí, memoárů, někdy i dobové krásné literatury.

Vlastní definici inteligence jako socioprofesionální skupiny autorka v knize nepodává. Chápe inteligenci v nejširším profesionálním výměru. Poněkud anachronicky sleduje v podstatě všechny profese, pro jejichž výkon je dnes požadováno vysokoškolské vzdělání a které bylo možno doložit v Krakově doby autonomie. Přes kritické reakce na její starší studie počítá tak do inteligence nadále i učitele základních škol. Za obdobně sporné je nutno pokládat i zařazení důstojníků krakovské posádky. Velmi sympatická je naopak skutečnost, že Homola nevyloučila ze své knihy úřednictvo. I když uvedla, že kulturní a společenské zájmy většiny úředníků byly nevelké, že se jim — podobně jako učitelům základních škol — mnohdy nedostávalo času a prostředků pro rozvíjení aktivit přesahujících horizont každodenních existenčních starostí, je přece zřejmé, že alespoň vyšší úředníci — absolventi právnického studia — do zkoumané skupiny patří. Názorem na úřednictvo se tak Homola liší od pojetí, které ve svých knihách — sledujících ovšem situaci v ohromné ruské říši — zastává Lejkina-Svirská (srovnej HUCP 25/1, s. 123—126). Je možno předpokládat, že výzkumy okruhu nositelů kulturních a společenských aktivit zařazení úřednictva mezi inteligenci potvrdí. Autorka se v závěru knihy ostatně vyjádřila v obdobném tónu.

Nemělo by smysl soustavněji parafrázovat dílčí výsledky, k nimž Homola dospěla při zkoumání úřednictva (státního, samosprávního i soukromého), učitelů krakovských škol všech stupňů, duchovenstva, technické inteligence, důstojníků městské garnisony, dále lékařů, chirurgů, veterinářů, farmaceutů, advokátů, notářů, literátů a publicistů, výtvarných umělců, hudebníků a herců. Na závěr tohoto výčtu připomeňme pouze s lítostí, že se autorka spokojila s prostou zmínkou a nesledovala blíže skupinu kulturně osvětových pracovníků zaměstnaných v muzejích, knihovnách a osvětových společnostech. Počtem tito lidé převyšovali nejednu skupinu do výzkumu zařazenou, jejich význam pro duševní život krakovské společnosti byl pak neskonale větší než např. důstojnictva nebo veterinářů.

Jedním z nejzajímavějších výsledků autorčina výzkumu je zjištění minimální integrity krakovské inteligence jako společenské skupiny. Jestliže v pruském a ruském záboru probíhalo konstituování moderní, již nešlechtické inteligence zároveň jako proces nalézání společenské platformy všech duševních pracovníků, ve svobodnějších podmínkách Haliče a Krakova je možno sledovat společenskou i odbornou izolaci jednotlivých skupin. Integrační snahy jsou postihnutelné až v období Mladé Polsky v uměleckých kruzích, které byly nejméně ovlivňovány desintegrujícími tendencemi rakouského a haličského zákonodárství.

Nedokázala-li zmíněné tendence překonat krakovská inteligence přelomu století, mělo se to podařit alespoň autorce knihy. V některých problémových okruzích přitom materiál po souhrnném uchopení přímo volá. Zmiňme alespoň otázku mladé inteligence ve věku do 30 let, o jejíž nezakotvenosti, špatných životních perspektivách i mnohdy zoufalé sociální situaci se Homola zmiňuje na řadě míst. Tím, že výzkum vycházel od definitivních profesionálních skupin s převahou osob ve středním a zejména pokročilém věku, zůstala skupina praktikujících absolventů fakult, lidí dosud v některých ohledech bližších společensky a kulturně aktivní mase studentstva, poněkud ve stínu. Podstatná je přitom autorčina poznámka, že tito lidé nemají býti ztotožňováni s „proletariátem inteligence", který byl tvořen především osobami bez ukončeného vysokoškolského nebo dokonce středoškolského vzdělání.

Dílčí připomínky neubírají ovšem nic na významu knize, která může v řadě ohledů sloužit jako svého druhu rukověť při obdobných výzkumech v celém Předlitavsku. Český badatel zde nalezne srovnávací materiál, rozpracované badatelské postupy i vytyčení okruhu základních pramenů archivního i knižního typu, které lze využívat i u nás. Příkladný je i důraz na význam otázek platů a výdajů, literárních honorářů, nabídky a poptávky na pracovním trhu inteligence atp. Je to jedna z nejužitečnějších prací, které v tomto oboru polská historiografie v posledních letech předložila.

Jiří Pešek

[1]) Z jejích prací nebyly v našem časopise připomenuty např. Inteligencja galicyjska w polowie XIX wieku, in: Społeczeństwo polskie XVIII i XIX wieku, Warszawa 1972, s. 103—139, Kurie inteligencji w Krakowskiej Radzie Miejskiej, in: Inteligencja pod zaborami, Warszawa 1979, s. 108—157.

[2]) Z obdobných monografií zmíníme alespoň: J. Żurawicka, Inteligencja warszawska w końcu XIX wieku, Warszawa 1978, která navazuje na knihy I. Leskiewiczowé a R. Czepulis-Rastenis pojednávající o době předcházející.

KRONIKA

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
1986 Tomus XXVI — Fasc. 1 Pag. 143—146

MEZINÁRODNÍ KONFERENCE O HUMANISMU VE WALBERBERGU

Ve dnech 2. až 7. září 1985 se konala v NSR konference s názvem *„Humanismus in den böhmischen Ländern als neue Bildungsbewegung"*, kterou uspořádal Výbor NSR na podporu slavistických studií (člen komise MAIRSK UNESCO) ve spolupráci s československým Výborem MAIRSK. Setkání proběhlo v knihovním sále dominikánského kláštera sv. Alberta ve Walberbergu u Bonnu za účasti západoněmeckých a československých historiků, literárních historiků a filologů. Československou účast představovalo dvanáct odborníků z nejrůznějších pracovišť. Jednání konference předsedali za německou stranu prof. H.—B. Harder a prof. H. Rothe, za československou prof. S. Wollman. Vedle náročného pracovního programu byli účastníci konference přijati spolkovým prezidentem R. von Weizsäckerem v jeho bonnském sídle a podnikli výlet do rodiště Mikuláše Kusánského, do Bernkastel-Kues, kde navštívili klášterní muzeum a knihovnu, v nichž je mj. chováno několik bohemikálních rukopisů a astronomických předmětů pražského původu.

Jednání konference bylo zahájeno slavnostními projevy hostitelů — rektora bonnské univerzity prof. F. Böckleho, předsedy Výboru NSR na podporu slavistických studií prof. H. Rotheho a opata Bernarda. Ještě v podvečer začala pracovní část úvodními referáty *prof. H.—B. Hardera (Marburg a. L.), Humanistická střediska v Čechách a na Moravě* a *dr. Z. Horského (Praha), Evropský význam české tradice „nových věd" v 16. století*, které přinesly souhrnnou informaci o šíření humanismu v českých zemích, o rozvoji humanistických disciplín a pokusily se o určení specifiky a o časové vymezení českého humanismu.

Úterní dopolední zasedání tvořily příspěvky *prof. F. Seibta (Bochum), Tradice štaufské kanceláře v českém raném humanismu, prof. A. Molnára (Praha), Problém biblické hermeneutiky husitství, prof. H.—G. Rolffa (Berlín), Hus v revoluční polemice a dr. W. Barlmeyera (Osnabrück), Juraj Tesák Mošovský.* Večerní jednání mělo na pořadu výklad *dr. L. Udolpha (Bonn), Graeca u Bohuslava Balbína.* Další dva referenti se zabývali recepcí humanismu na Moravě — *dr. P. Wörster (Marburg), Olomoucký humanistický okruh za Stanislava Thurza a dr. F. Machilek (Bamberg), Příspěvek Georgia Sibuta Daripina k humanismu na Moravě.*

Středeční zasedání bylo věnováno historickým a literárněhistorickým aspektům humanismu v Čechách. Vystoupili v něm *dr. F. Šmahel (Tábor), Poggio a Jeroným Pražský: k otázce husitského humanismu, prof. H. Rothe (Bonn), Eneáš Silvius Piccolomini o Čechách, dr. J. Bujnoch (Münster), Dva traktáty Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic na téma De republica, složené ve formě dopisu králi Vladislavovi II. a Petru z Rožmberka z roku 1497 a 1499 a dr. J. Kolár (Praha), K typologii české historické prózy před rokem 1621.*

Čtvrteční dopolední program byl nesen filologickou a literárněhistorickou problematikou českého humanismu, kterou zastupovaly příspěvky *dr. J. Martínka (Praha), Po-*

měr českých humanistů k národním jazykům, doc. E. Skály (Praha), Německá a česká odborná próza v Čechách v epoše humanismu, dr. J. Hejnice (Praha), Adam z Veleslavína: ke vzájemným vztahům mezi českou a latinskou literaturou v poslední čtvrtině 16. století a prof. H. Keiperta (Bonn), Čeština, řečtina, latina a němčina — jazykové problémy u Václava Píseckého. Odpolední jednání se zabývalo převážně historickými tématy. S referáty vystoupili *dr. M. Svatoš (Praha), Humanismus na pražské univerzitě v 15.—16. století, doc. V. Bok (České Budějovice), Německý knihtisk v Čechách v 16. století, prof. G. Freidhoff (Frankfurt a. M.), „Kosmografie" Sebastiana Münstera a její české přepracování z roku 1554 a prof. A. Měšťan (Freiburg i. B.), Působení českého humanisty Jana Horáka (Horatia) v Německu.*

Poslední, páteční blok byl věnován literárním dějinám. Za nepřítomného *doc. F. Petrů (Olomouc)* byly přečteny teze jeho referátu *Informační explose 16. století a druhy humanistické literatury.* Další příspěvky pak přednesli *dr. M. Cesnaková (Bratislava), Divadlo jako vzdělávací prvek na humanistických školách, prof. M. Kopecký (Brno), Malá epika českého humanismu a dr. W. Baumann (Řezno), Didaktika v Komenského díle „Diogenes cynicus redivivus".*

V závěrečných projevech profesorů Hardera, Rotheho a Wollmana bylo konstatováno, že jednání konference bylo velmi ulitečné pro obě strany a přineslo pozitivní výsledky. Mezi ně patřil věcný, odborný tón přednesených příspěvků a vysoká úroveň diskuse. Kladně byla hodnocena i možnost přímé konfrontace filologů, historiků, literárních historiků a slavistů obou zemí stejně jako pokus o interdisciplinární zvládnutí tak závažného jevu, jakým je recepce humanismu v českých zemích. Tady bylo shodně poukázáno na skutečnost, že humanismus jako nové vzdělávací hnutí proniknul do Čech poměrně pozdě. Rozhodujícím krokem bylo rozšíření humanistických ideí ze šlechticko-církevního prostředí do řad měšťanské inteligence, která se od druhé poloviny 16. století stala jejich nejvýznamnějších šiřitelem.

Hodnotíme-li přínos konference ze zorného úhlu zaměření našeho časopisu, uvidíme, že některé příspěvky přinesly řadu poznatků i pro dějiny univerzit a vzdělanosti. Již v úvodním referátu Z. Horského opakovaně zaznělo, že pražská univerzita se k humanistickým disciplínám, zvláště k přírodovědným oborům, stavěla po dlouhou dobu záporně, a tak „nová" česká věda byla až na výjimky pěstována mimo univerzitu. V referátech W. Barlmeyera, F. Machilka a P. Wörstera byla dotčena jiná závažná problematika, kterou je studium Čechů a Moravanů na zahraničních univerzitách, odkud si přinášeli znalosti o humanistických disciplínách a zálibu v antické a humanistické literatuře. Zpočátku to byla hlavně Itálie, kam směřovaly cesty našich humanistů, podstatný vliv na domácí humanistickou tvorbu však mělo sousední německé prostředí, kterým procházela většina studentů a informací (výstižně to vyjádřil M. Kopecký). Zcela nová fakta o studiu jednoho z prvních pražských univerzitních humanistů m. Václava Píseckého v Boloni přinesl referát H. Keiperta, který ukázal vztah našich humanistů k literárním vzorům, v tomto případě italským. Školský charakter našeho pozdního humanismu, jeho spojení s univerzitou a městskými školami byl osvětlen z několika aspektů — jak u významných humanistických osobností (J. Hejnic), tak v samotné literární produkci (M. Cesnaková, J. Kolár, M. Kopecký). Referentův příspěvek se pokusil o vymezení jednotlivých etap recepce humanismu na univerzitě a v řadách školské inteligence. Zjištění, že absolventi pražské univerzity se stávají rozhodujícím činitelem pro šíření humanismu v utrakvistických Čechách druhé poloviny 16. a počátku 17. století, není nijak novým objevem, je však nyní přesvědčivě ověřeno rozborem působení všech humanisticky činných osob, zahrnutých v Rukověti humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. A ještě jedno konstatování by mělo být zmíněno: pozdní humanismus v českých zemích byl téměř výlučně měšťanskou záležitostí, a to především zásluhou pražské univerzity, která orientovala humanistické vzdělání na potřeby svého stavu. Pohled na výuku humanistických disciplín na

jezuitské univerzitě, konkrétně řečtiny, přinesl L. Udolph, který na Balbínově příkladu ukázal míru jazykových a literárních vědomostí, zprostředkovaných katolickou školou.

Michal Svatoš

ZASEDÁNÍ MEZINÁRODNÍ KOMISE PRO DĚJINY UNIVERZIT VE STUTTGARTU

Ve dnech 25. až 1. září 1985 se konal ve Stuttgartu 16. mezinárodní kongres historických věd. V rámci kongresového jednání proběhlo ve dnech 29. a 30. srpna zasedání Mezinárodní komise pro dějiny univerzit, na němž byli z Československa zastoupeni oba podepsaní referenti, kteří vystoupili s referáty. Jednání komise mělo ústřední téma „Univerzitní kariéry — životní dráhy jednotlivců a kolektivní biografie".

Jednání bylo rozděleno do tří půldenních bloků. Plenární zasedání prvního dne, řízené předsedou komise *A. L. Gabrielem (USA)*, zahájil předsedající bilanční zprávou o pětadvacetileté činnosti Mezinárodní komise pro dějiny univerzit (1960—1985). Referát *J. Vergera (Francie)* se zabýval univerzitní výukou a jejím vlivem na sociální pretense studentů a absolventů na příkladu jihofrancouzských škol. Konkrétní doklady se týkaly motivace studentů k dosažení univerzitních gradů a kariér absolventů a doktorandů. *W. Courteney (USA)* vystoupil s příspěvkem, ve kterém se pokusil nastínit životní kariéry mistrů pařížské univerzity a formy jejich finančního zajištění. Referát *M. Svatoše* se zabýval životními osudy a sociálním uplatněním příslušníků pražské univerzity ve 14. a 15. století podle jednotlivých fakult a typů kolejí. *M. Asztalosová (Švédsko)* seznámila s výsledky analýzy literární produkce univerzitních profesorů (jako příklad vybrala pařížskou univerzitu). Její výzkum názorně ukázal, jaké informace může dějepisec univerzit získat o životě jednotlivých autorů z jejich děl. Plenární jednání bylo zakončeno vystoupením *S. Fernoda (USA)*, který podal životopis jednoho z kanclérů pařížské univerzity 14. století.

Odpolední zasedání se rozešlo do tří, v zásadě chronologicky rozdělených sekcí. Referát podáváme pouze o dvou z nich, na nichž jsme se zúčastnili. V sekci, kterou řídil J. Verger, vystupila jako první *C. M. Ridderikhoffová (Nizozemí)*, známá vydavatelka matrik orleánské univerzity, s přehledem činnosti německého univerzitního národa na této univerzitě v 16. století. *M. C. Zorzoliová (Itálie)* se zabývala kariérami profesorů právnické fakulty pavijské univerzity za doby španělské nadvlády v 16. až 17. století. Příspěvek *W. Frijhoffa (Nizozemí)* byl věnován nizozemským profesorům ve velkém časovém úseku let 1585 až 1814. Na základě terminologické analýzy učitelských titulů ukázal na trend, směřující ke stabilizaci společenské prestiže vysokoškolského učitele. *J. Roegiers (Belgie)* popsal postavení a úlohu lovaňských profesorů mezi státem a církví v letech 1425—1797 s pomocí statistické metody.

Sekce, jejímž předsedou byl *R. Feenstra (Nizozemí)*, se zaměřila na problematiku 19. století. *J. S. Hockley (Kanada)* ilustroval na základě studia cenzurní komise v letech 1871—1875 dosti smutné konce životních drah několika významných a mnoha nevýznamných francouzských profesorů. Rozborem životních osudů, jimiž prošli budoucí profesoři gentské univerzity před svým jmenováním, ukázal *M. van den Audera (Belgie)*, jak se během 19. století měnila vědecká orientace této univerzity, když přípravu ve Francii postupně nahradilo předběžné vzdělání na německých univerzitách. Důkladně statisticky podložený přehled akademických drah italských učenců v 19. století a na počátku našeho století podal *C. Cianferotti (Itálie)*. *J. Havránek* se zabýval úlohou vysokoškolského studia v českých zemích, střední a východní Evropě jako prostředku buď udržení sociálního statutu rodičů nebo společenského vzestupu, zejména

pro mládež z venkova, a poukázal na rozhodující význam gymnazijního studia.

Plenární zasedání druhého dne, které řídil *A. Gieysztor (Polsko)*, bylo věnováno univerzitnímu vzdělání v novověku. Referát *L. S. Domonkose (USA)* seznámil s životopisem profesora Roberta Hutchinse z chicagské univerzity. *J. S. Kukuškin (SSSR)* ukázal vývoj institucionální podoby historické fakulty Lomonosovovy státní univerzity v Moskvě a seznámil s formami výuky historiků. *J. Antall (Maďarsko)* sledoval liberalistickou vysokoškolskou politiku a výchovu lékařů v Uhrách v letech 1825—1876 a na tomto příkladě ilustroval vztah státu k univerzitě. *W. Bruneau (Kanada)* podal biografii Louise Liarda (1884—1917), typického představitele frankofonního univerzitního systému. *M. Heinemann (NSR)* osvětlil problém znovuotevření německých vysokých škol v západních okupačních pásmech v letech 1945—1952 a došel ke zjištění, že spojenci ponechali beze změn starý univerzitní model, ale donutili k odchodu zkompromitované nacistické učitele.

Téhož dne odpoledne se sešla v Tübingen na uzavřeném zasedání Mezinárodní komise pro dějiny univerzit. Za Československo se jejího jednání zúčastnil jako delegovaný člen M. Svatoš. Během jednání byly projednány zprávy za uplynulé období a novými členy komise byli zvoleni: N. Hammerstein (NSR), T. Fränksmyr (Švédsko), J. S. Kukuškin (SSSR), P. Uiblein (Rakousko) a H. Mori (Japonsko). Za místo příštího zasedání komise, které se má uskutečnit v červnu 1987, byla všemi přítomnými navržena Praha a jeho pořádání bylo svěřeno Univerzitě Karlově. Při volbě výkonného výboru byl zvolen novým předsedou komise R. Feenstra, místopředsedy J. S. Kukuškin, D. Maffei (Itálie) a J. Verger, generální sekretářkou H. de Ridder-Symoensová (Belgie) a pokladníkem L. S. Domonkos. Publikační činnost byla opět svěřena J. M. Fletcherovi (Velká Británie).

Činnost komise byla všemi účastníky hodnocena velmi kladně. Bylo konstatováno, že komise pro dějiny univerzit patří k těm přidruženým organizacím Mezinárodního kongresu historických věd, které působí nejen jako koordinátor mezinárodního vědeckého života, místo výměny poznatků, ale také jako významný činitel podněcující vznik a uplatnění nových metod dějepisného bádání. Tuto funkci nejlépe vyjádřila diskuse, která u většiny referátů byla integrální součástí podaných výkladů. Nejvýznamnějším přínosem posledních let při studiu dějin univerzit a vzdělanosti se zdá být užití sociologickostatistických metod, spočívající v kombinaci individuálních životopisů s kolektivními biografiemi jednotlivých generací, univerzit a zemí ve velkých časových údobích, což teprve umožňuje relevantní zobecnění shromážděného materiálu. Tímto způsobem jsou zachytitelné i proměny v čase, celkové vývojové trendy a naopak i lokální zvláštnosti.

Jan Havránek — Michal Svatoš

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1986

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XXVI. Fasc. 1

Redakční rada:
doc. JUDr. Karel Litsch, CSc., předseda,
doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., tajemník,
doc. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc.,
RNDr. Luboš Nový, DrSc., doc. MUDr. Ludmila Sinkulová, CSc.,
doc. PhDr. Anna Skýbová, CSc., PhDr. Josef Tříška, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Praha
Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.
[D] Návrh obálky Jaroslav Příbramský
Grafická úprava Jiří Staněk
Dáno do tisku: 19. 3. 1987
Vytisky Moravské tiskařské závody, n. p., provoz 42, Opava
Vydání 1. Náklad 500 výtisků Brož. 15,— Kčs